
FASCINATIE VOOR DE NEDERLAAG ALS STRATEGIE

Hermans' fascinatie voor Multatuli

Sander de Vries

FASCINATIE VOOR DE NEDERLAAG ALS STRATEGIE

Hermans' fascinatie voor Multatuli

Sander de Vries

Scriptie ter verkrijging van de graad van
Master of Arts (MA)
aan de Universiteit Utrecht

Studentnummer: 3014967

Scriptiebegeleiders: dr. W.H.M. Smulders & dr. J.R. van der Wiel

Datum: 22 juni 2010

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	5
Inleiding.....	9
Indeling en onderzoeksvragen	10
Hermans' bewondering en fascinatie voor Multatuli.....	10
Hermans' beeld van Multatuli	11
Stand van zaken	11
De schrijversbiografie	11
Hermans' fascinatie voor Multatuli in de literatuur.....	13
Deel 1: Analyse.....	17
Hermans' bewondering en fascinatie voor Multatuli	19
Inleiding	19
Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli.....	20
Multatuli's geëngageerde literatuur	20
Literatuur als medium voor artistieke vrijheid.....	21
De functie van kritiek in de literatuur	22
Het enige leesbare proza van de negentiende eeuw	24
Experimentele romans: niet gedeelde literatuuropvattingen.....	26
Hermans' verhouding tot enkele aspecten van Multatuli's leven.....	29
Epitheton ornans: de raadselachtige Multatuli.....	29
Multatuli's en Hermans' nihilistische levensvisie(s).....	30
Hermans' anti-identificatie met Multatuli als toonbeeld van mislukking	31
Conclusie.....	33
Hermans' beeld van Multatuli.....	35
Inleiding	35
Samenvatting	36
Jeugdijaren	36
Indische jaren	36
Schrijversjaren	37
Geleding.....	39
Hermans over Multatuli's jeugdijaren	41

Vooruitwijzingen als strategie: schijnbaar onbelangrijke wapenfeiten.....	43
Multatuli's pathologische neiging in financiële moeilijkheden te geraken en zijn impulsieve medelijden met de zwakke en gebrekkige medemens.....	44
Multatuli's licht ontvlambaar hart.....	46
Hermans' kijk op Multatuli's Indische jaren.....	47
Het raadsel Multatuli: mislukking als self fulfilling prophecy.....	48
Het raadsel Multatuli: zijn moed om onrecht te bestrijden.....	49
Multatuli's Ideologische waarheid tegenover Hermans' principiële waarheid.....	53
De Havelaar-tactiek.....	55
Hermans' gedachten over Multatuli's schrijversjaren.....	56
Eerherstel, 'de rilling' en Multatuli's familieverhoudingen.....	57
Multatuli's – of Hermans' – positie in de maatschappij.....	58
Multatuli's vrijwillige martelaarschap.....	59
Winst door verlies – Multatuli's onoverkomelijke schrijversparadox.....	59
Multatuli's psychologische profiel.....	60
Conclusie.....	61
Deel 2: Corpus.....	63
'Pionier in het vacuüm'.....	65
Mandarijnen op zwavelzuur.....	68
'Snerpende kritiek'.....	68
'De Nederlandse auteur en de wereldcrisis'.....	68
'Proeve van rustig lesgeven'.....	68
'Denken tussen aanhalingstekens'.....	69
'Het knipselbureau'.....	69
'Polemisch mengelwerk'.....	69
'De Haagse posthume gans'.....	70
'Mandarijnen, nieuwe oogst'.....	70
Het sadistische universum.....	71
Hotel Multatuli.....	71
Een Nederlandse detectivefilm.....	75
Experimentele romans.....	76
Antipathieke romanpersonages.....	76
Wittgenstein's levensvorm.....	76
Achteraf.....	76
Multatuli's portretten.....	77
Briefwisselingen.....	84
Briefwisseling tussen Willem Frederik Hermans en Gerard Reve.....	84
Briefwisseling tussen Willem Frederik Hermans, Rudy Kousebroek en Ethel Portnoy.....	85
Hermans over Multatuli in interviews.....	87
In druk verschenen interviews.....	87
Radio-interview.....	90

Verantwoording, bibliografie en noten.....	103
Verantwoording	105
Verantwoording van het corpus	105
Wijzigingen:	106
Bibliografie	107
Noten.....	111

INLEIDING

Het huis waar Multatuli, ondanks de verbittering waarin hij stikte, toch nog zulke lange, hartelijke en dikwijls opgewekte brieven schreef, bestaat nog altijd en ik ben het eens gaan opzoeken op een warme septemberdag in 1963.¹

Het is Willem Frederik Hermans die op een warme dag in september in zijn auto stapt en naar Duitsland rijdt om een bezoek te brengen aan Hotel Multatuli in Nieder-Ingelheim, de plaats waar Multatuli zijn laatste levensdagen sleet. Hermans is op zoek naar antwoorden om het raadsel 'Multatuli' dat hem al tijden bezighoudt op te lossen. Naar aanleiding van zijn bezoek aan het hotel schrijft hij het reisverslag 'Hotel Multatuli', dat in het *Algemeen Handelsblad* van 29 februari 1964 verschijnt.² In hetzelfde jaar neemt Hermans het artikel ook op in zijn essaybundel *Het sadistische universum*.

Dit reisverslag is maar om één reden interessant: om het feit dat het is geschreven door Willem Frederik Hermans. Het is geschreven door een van de grootste schrijvers die het Nederlandse taalgebied in de twintigste eeuw gekend heeft. Hermans reisde in 1963 niet zozeer af naar een plaats, maar hij bezocht en onderzocht een plaats die hem iets zeggen kon over de persoon door wie hij in hoge mate gefascineerd was: Multatuli, op zijn beurt de grootste schrijver van de negentiende eeuw in het Nederlandse taalgebied.

Multatuli was zeker niet de enige in wie Hermans interesse toonde. Zo kunnen we in zijn werk lezen dat ook Focquenbroch, De Sade, Celine, Wittgenstein en anderen hem interesseerden. Hermans laat zijn mening over anderen altijd onverbloemd naar voren komen, niet alleen zijn fascinatie, maar ook zijn afkeer. In zijn publicaties lezen we ook dat hij zich tegen personen afzette. Zo werden Weinreb, Adriaan Morriën en andere 'Mandarijnen' slachtoffer van Hermans' vlijmscherpe pen.³ Het grootste gedeelte van Hermans' publicaties over anderen, gaat echter over Multatuli.

In deze studie komen dus twee personen samen die het door hun grootheid verdienen onderzocht te worden: Hermans en Multatuli. Ik zal onderzoeken wat Hermans' fascinatie voor Multatuli inhield en welk beeld Hermans had van Multatuli.

Hoezeer Multatuli van belang is voor Hermans, blijkt uit het volgende citaat uit 'Hotel Multatuli':

Multatuli is de enige Nederlandse auteur die ik sinds mijn twaalfde jaar geregeld lees. Ook van wat er over hem geschreven is, hoe vals en onbelangrijk het dikwijls is, heb ik altijd gretig kennis genomen. Al geloof ik dat hij, net zoals zijn vijanden beweren, zo nu en dan een hysterische fantast geweest is, al heeft de geschiedenis hem voor negentig procent ongelijk gegeven, ik hoef mij geen geweld aan te doen om mij daar weinig van aan te trekken. Hij is een zo groot schrijver, dat je zijn vergissingen, fouten en achterhaalde meningen zonder moeite over het hoofd ziet.

Niemand was zo openhartig als hij en toch is het of er iets raadselachtigs aan hem kleeft, waardoor ik alles waarmee hij ooit in aanraking geweest is, zou willen hebben gezien. Of ik zodoende beter zou kunnen begrijpen in welk avontuur deze te laat geboren Napoleon of in het verkeerde land en de verkeerde klasse ter wereld gekomen Byron, zich heeft gestort: te machtige monsters, automaten, lijken en kafkaïaanse 'Gehilfen' die alles averechts doen.⁴

Indeling en onderzoeksvragen

Deze studie valt uiteen in twee delen. Het tweede deel wordt gevormd door publicaties van Hermans die over Multatuli handelen en overige tekstplaatsen waar Hermans iets over Multatuli zegt. Samen vormen ze het corpus. Hiermee bied ik de lezer interessante lectuur van (en over) een begaafd stilist. Het eerste deel bestaat uit een tweetal betogen die gebruikmaken van het corpus in het tweede deel.

Hermans' bewondering en fascinatie voor Multatuli

In het eerste betoog staan de fascinatie, en in sommige gevallen de bewondering, van Hermans voor Multatuli centraal. Ik benoem hierin enerzijds verschillende aspecten die onderdeel zijn van Hermans' fascinatie voor Multatuli en anderzijds aspecten die hier zeker geen deel van uitmaken.

Ik maak opzettelijk een onderscheid tussen de begrippen bewondering en fascinatie. In mijn betoog reserveer ik de term 'bewondering' voor situaties waarin Hermans aspecten van het werk of leven van Multatuli bewondert, admireert, dat wil zeggen: het ermee eens is, er een positief gevoel bij heeft. 'Fascinatie' is een meer algemene term die ik voornamelijk gebruik om aan te geven welke elementen van het werk of leven van Multatuli Hermans intrigeerden, zonder dat er per se sprake is van bewondering. Hermans was bijvoorbeeld gefascineerd door Multatuli's levenswandel, maar hij koesterde daar geen bewondering voor.

Een ander onderscheid dat hier geëxpliciteerd dient te worden is dat tussen het werk en het leven van Multatuli. Eep Francken hanteert een dergelijke scheiding in zijn voortreffelijke studie over Multatuli's Fancybegrip: *De veelzinnige muze van E. Douwes Dekker*⁵, bijvoorbeeld niet. Het werk is geen *oorzaak* van het leven, stelt hij. Hij meent dat het werk onderdeel is van het leven van een schrijver en dat ze niet los van elkaar gezien kunnen worden. Ook ik ben de mening toegedaan dat een scheiding uiterst discutabel is. Er is in geen geval een binaire tegenstelling, want het werk is onderdeel van het leven. Hoewel deze scheiding niet altijd duidelijk kan worden aangegeven, zal ik wel zo precies mogelijk benoemen of er sprake is van een aspect met betrekking tot het werk of tot het leven van Multatuli. Dit onderscheid is noodzakelijk omdat het in eerdere publicaties over Hermans' fascinatie voor Multatuli expliciet aan de orde komt. In de paragraaf 'Stand van zaken' kom ik hierop terug.

Ik heb de hoofdvraag behorend bij dit betoog als volgt geformuleerd:

Op grond waarvan was Hermans gefascineerd door Multatuli?

De hoofdvraag valt uiteen in een aantal deelvragen. De eerste deelvraag is vereist voor de beantwoording van de tweede deelvraag. Deze vragen zijn achtereenvolgens:

Op welke plaatsen spreekt Hermans in zijn werk of elders over Multatuli?

Welke aspecten van het werk of leven van Multatuli bewonderde/fascineerden Hermans?

De eerste deelvraag heeft geresulteerd in het corpus dat in deze studie is opgenomen (vanaf p. 63). Het corpus is het resultaat van de inventarisatie van tekstplaatsen in het werk van Hermans die over Multatuli handelen. Het geeft meteen de reikwijdte van het onderzoek aan. Het eerste betoog vormt een analyse van dit corpus.

Hermans' beeld van Multatuli

In het tweede betoog staat Hermans' biografie van Multatuli centraal: *De raadselachtige Multatuli*. De biografie is het magnum opus in Hermans' Multatuli-publicaties. Ik geef een interpretatie van dit werk om het antwoord op de volgende vraag te achterhalen:

Welk beeld geeft Hermans van Multatuli in de biografie *De raadselachtige Multatuli*?

Stand van zaken

Een biografie is een bijzonder document. In een biografie probeert een persoon de eigenaardigheden van een andere persoon in woorden te vangen. J. Fontijn behandelt in *De Nederlandse schrijversbiografie* een specifiek soort levensverhaal: de biografie die het leven van een schrijver beschrijft. Willem Frederik Hermans' biografie over Multatuli, *De raadselachtige Multatuli*, noem ik een dubbele schrijversbiografie. Het is namelijk niet alleen een schrijver wiens leven centraal staat, maar zij wordt ook geschreven door een schrijver. Voor Hermans' beeldvorming van Multatuli is *De raadselachtige* ontzettend belangrijk. Bij het analyseren ervan heb ik gebruik gemaakt van Fontijns studie, die ik hieronder kort zal toelichten. Daarna kom ik toe aan een artikel van G.F.H. Raat: 'Een ongelukkig bijzonder man', dat handelt over Hermans' fascinatie voor Multatuli.

De schrijversbiografie

Ik zal hieronder twee aspecten van de schrijversbiografie behandelen. Ten eerste het verklaren van gegevens en ten tweede de relatie tussen het werk en leven.

In een biografie worden vaak niet alleen de feiten uit het leven van de hoofdpersoon gegeven. Ook worden zaken die toelichting behoeven door de biograaf geïnterpreteerd en uitgelegd. Het verklaren van feiten is nodig om onbegrijpelijke gebeurtenissen of handelingen te duiden. Verklaringen komen in vele soorten en maten. Fontijn onderscheidt de volgende vier categorieën: 1) psycho-analytische, 2) medische, 3) sociologische en 4) cultuurhistorische verklaringen.

'Gecomplieerde figuren, zoals Bilderdijk, Van Eeden of Slauerhoff, komen eerder voor psychologische analyse en verklaringen in aanmerking dan andere, meer evenwichtige schrijvers,'⁶ aldus Fontijn. Het ligt voor de hand dat Hermans bij een rijke persoonlijkheid als Multatuli, psychologische verklaringen zal laten meespelen in zijn beeldvorming. Psycho-analytische of psychologische verklaringen kunnen gebruikt worden om diepere betekenissen van de literatuur te achterhalen. Onderbewuste gedachten kunnen in het werk van de schrijver tot uiting komen. De methode heeft drie schaduwzijden volgens Fontijn. Ten eerste het gevaar van reductionisme, wanneer men ervan uitgaat dat alleen psychologische factoren verantwoordelijk zijn voor een persoonlijkheid en andere (sociologische, historische of culturele) er niet langer toe doen. Ten tweede ligt de nadruk in psychologische verklaringen vaak op het

pathologische en niet langer op het creatieve. Ten derde moet men ervoor waken anachronistisch te werk te gaan. Theorieën die van toepassing zijn op de twintigste-eeuwse psychologie zijn niet zonder meer van toepassing op andere perioden.⁷

De medische toestand van de hoofdpersoon in de biografie kan ook aanleiding geven tot het verklaren van zijn gedragingen. Fontijn zegt hierover: 'De fysieke toestand van een persoon, zeker die op lange termijn, is minstens net zo belangrijk als de psychische facetten van een persoon en er dikwijls onlosmakelijk mee verbonden'.⁸ Hermans legt bijvoorbeeld verbanden tussen Multatuli's persoonlijkheid en zijn fysieke gesteldheid waarop ik later zal terugkomen. Fontijn geeft al een voorzet:

De beschrijving van de psychische en fysieke conditie van een auteur zal dan niet het geheim van zijn creativiteit en schrijverschap kunnen "verklaren" maar kan mogelijk wel licht werpen op plotselinge of langdurige verstoringen van zijn productiviteit, zoals dat *bijvoorbeeld in het leven van Multatuli*, Kloos, Van Eeden, Van Deyssel, Van der Leeuw, Slauerhoff, Achterberg en Vestdijk het geval is.⁹ (Cursivering door SdV)

De beschrijving van de fysieke gesteldheid kan dus een verklaring vormen voor het verloop van bepaalde perioden in het leven van de hoofdpersoon van de biografie.

Bij sociaal-historische verklaringen staat de verhouding tussen het individu en het milieu, de samenleving of de context waarin deze zich bevindt, centraal. Fontijn onderscheidt drie soorten: 1) het strijdmodel waarin de hoofdpersoon in contrast staat met zijn omgeving, 2) het model waarbij hij exemplarisch is voor een bepaalde tijd, klasse of groep en 3) het dialectische model, waarin een wisselwerking plaatsvindt tussen de 'held' en zijn omgeving.¹⁰

De cultuurhistorische verklaring, ten slotte, is verwant aan de sociaal-historische. Deze cultuurgeschiedenis, of mentaliteitsgeschiedenis, plaatst het individu in de tijdgeest van de periode waar het individu in leeft. Hoe ging deze om met de normen, waarden, houdingen, overtuigingen, etc. van zijn tijd?

Dan kom ik nu op de relatie tussen het werk en leven van een schrijver.

De schrijversbiografie verschilt zoals gezegd van de gewone biografie, omdat de gebiografeerde iemand is, die een literair oeuvre op zijn naam heeft staan. Dat literaire oeuvre is meestal de reden waarom we belangstelling voor de persoonlijkheid en het leven van de auteur hebben. Wie een biografie van een schrijver maakt, zal daarom het literaire werk een plaats moeten geven in zijn biografie.¹¹

Zou het werk van Multatuli ook voor Hermans de reden zijn voor zijn belangstelling voor Multatuli? Onder andere deze vraag zal ik beantwoorden in het gedeelte 'Analyse'.

Fontijn is van mening dat een sterke scheiding van leven en werk niet de voorkeur verdient. Een chronologische beschrijving waarin beide geïntegreerd zijn wel. Maar, welke waarde heeft het werk als bron voor de kennis over het leven en de persoonlijkheid van de schrijver? 'Meestal probeert de biograaf na bestudering van de vorm en de thematiek van het literaire oeuvre van een schrijver een verbinding te leggen met het leven en de persoonlijkheid van de schrijver,'¹²

aldus Fontijn. De relatie tussen werk en leven is zeer complex en we mogen de schrijver niet identificeren met zijn personages, maar de gebruikte thematiek hoeft niet arbitrair te zijn. Het literaire werk kan aan de biograaf een hypothese verschaffen over de kernproblematiek van de schrijver.¹³ Fontijn brengt ook bedenkingen in tegen de neiging de persoonlijkheid van de schrijver in zijn werk te zoeken: 'Te vaak wordt door biografen een één-op-één relatie gelegd tussen leven en werk. Die behoefte wordt groter naarmate de biograaf over minder bronnenmateriaal beschikt'.¹⁴ Het literaire werk als ego-document, kan volgens Fontijn wel inzicht verschaffen in de persoonlijkheid van de gebiografeerde.

Ik zal in mijn analyse aandacht schenken aan Hermans' omgang met de verhouding tussen het werk en leven van Multatuli. De negentiende-eeuwse schrijver heeft aangegeven dat zijn biograaf er geen goed aan doet om zijn gedrukte werk als uitgangspunt voor zijn leven te nemen. Hermans neemt deze uitspraak op als motto in zijn biografie.¹⁵ Maar Hermans is, hoewel het werk duidelijk niet centraal staat in de biografie, er niet in geslaagd Multatuli's leven te behandelen zonder zijn werk hierin te integreren. Met de grillige publicatievormen die Multatuli hanteerde is ook onduidelijk waar de grens tussen werk en leven ligt. Hermans maakt bijvoorbeeld zeer veel gebruik van ego-documenten in zijn biografie. Brieven van en naar Multatuli liggen vaak aan de basis van zijn bevindingen.

Hermans' fascinatie voor Multatuli in de literatuur

Over de redenen van Hermans' fascinatie voor Multatuli is tot op heden weinig gepubliceerd. Het eerste en enige artikel dat over dit onderwerp handelt, publiceerde G.F.H. Raat in 1989: "Een ongelukkige bijzondere man"; Multatuli bij Hermans'.¹⁶ Raat stelt zichzelf de vraag: 'Wat fascineert Hermans in Multatuli?'¹⁷

In zijn inleiding wijst Raat op verschillende recensenten die na het verschijnen van *De raadselachtige Multatuli* verbanden legden tussen de persoonlijkheid van Multatuli en Hermans. Raat onderzoekt echter niet of deze verbanden terecht gelegd worden. Hij noemt slechts titels die van een dergelijk verband spreken, zoals 'Levensverhaal over Multatuli lijkt wat op een zelfportret van W.F. Hermans', van de recensent Rudi Boltendal in de *Leeuwarder Courant* van 10 juli 1976, en hij citeert een passage waarin Hermans zijn congenialiteit 'vrijwel onverhuld laat uitkomen'. Raat slaagt er mijns inziens niet goed in om duidelijk te maken in hoeverre Hermans zijn eigen levensopvattingen heeft laten meetellen in zijn Multatulibiografie.

Vervolgens vergelijkt Raat Hermans' behandeling van Multatuli met zijn behandeling van Wittgenstein: hij bewonderde hen, gaf hun werk uit en schreef hun biografie. Ook ziet Raat overeenkomsten in hun levensloop: 'Zowel Wittgenstein als Multatuli mislukt tenslotte,' en 'Ook de raadselachtige Multatuli brengt, politiek en literair, niets tot stand'.¹⁸

Er volgt een opsomming van publicaties die Hermans aan Multatuli heeft gewijd. Deze publicaties heb ik opgenomen in het corpus dat het tweede deel van deze studie uitmaakt. Daarnaast heb ik alle uitspraken verzameld en geordend. Raat gaat niet verder dan zeggen dat Multatuli in bijvoorbeeld *Mandarijnen op zwavelzuur* 'ettelijke malen' wordt genoemd.¹⁹ Ik heb deze citaten verzameld en overzichtelijk bij elkaar gezet om een goed beeld te geven van Hermans' fascinatie voor Multatuli.

Daarna begint Raat met het uitwerken van zijn hoofdvraag. Hij geeft een analyse van 'Pionier in het vacuum'. Hij komt tot de conclusie dat de kern van Hermans' fascinatie ligt in de schrijversfiguur van Multatuli:

[G]eboeid door een eenzame gestalte, die de literatuur, het schrijven, als bestaansvorm heeft gekozen in een omgeving die niet dire[c]t stimuleert tot deze keuze. Naar deze positie gaat de interesse van Hermans uit, niet naar de inhoud en de techniek van het werk.²⁰

Later herhaalt Raat zijn standpunt in andere woorden:

De schrijver is een eenling, door iedereen in de steek gelaten, die voor zijn waarheid geen empooi vindt en als laatste verweer zijn heil zoekt bij de literatuur, maar daarvoor slechts zijn isolement bekrachtigt. Dit is naar mijn mening de kern van Hermans' fascinatie [v]oor Multatuli, hoe zeer hij zijn taalgebruik ook bewondert.²¹

Ook verwoordt Raat het beeld dat Hermans van Multatuli geeft:

Multatuli als de geïsoleerde auteur, die het schrijven wordt opgedrongen, omdat het voor hem de enige mogelijkheid is zich met zijn waarheid te doen gelden. Dit is, kort gezegd, het beeld dat de jonge Hermans van zijn bewonderde voorganger geeft.²²

Is het mogelijk om Hermans' fascinatie voor Multatuli te vatten in Raats bovengenoemde conclusies? Ik ben van mening dat Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli niet weggecijferd kan worden. De bewering dat Hermans toch voornamelijk geïnteresseerd was in de figuur Multatuli en niet door het werk, deel ik daarom niet. Ik denk dat het werk zeker een belangrijk onderdeel vormt van Hermans' fascinatie voor Multatuli. Ik voel meer voor de opvatting van Fontijn zoals ik die in de vorige paragraaf behandeld heb: de reden om een biografie over een schrijver te maken, zal vast te maken hebben met diens literaire verdiensten. Daarom zal ik in het eerste betoog in het onderdeel 'Analyse', getiteld 'Hermans' bewondering en fascinatie voor Multatuli' ingaan op de vraag welke aspecten van zijn werk Hermans fascineerde. Ik concentreer me niet op een enkel aspect, maar probeer alle aspecten die bijgedragen of afgedaan kunnen hebben aan Hermans' fascinatie voor Multatuli in ogenschouw te nemen. Het zal blijken dat Raat's standpunt dat de kern van Hermans' fascinatie voor Multatuli in de schrijversfiguur ligt, onvolledig is. Ik probeer de visie van Raat dus te verbreden. Ik wil namelijk geenszins ontkennen dat Hermans interesse toonde in de schrijversfiguur, maar het door Raat geschetste beeld doet geen recht aan de volledige reikwijdte van Hermans' fascinatie voor de schrijver.

Tot zover de aanleidingen voor Hermans' fascinatie voor Multatuli. Ook de visie die Raat geeft van Hermans' beeld van Multatuli (het laatste citaat hierboven) wil ik nuanceren. Net als bij Raats analyse van Hermans' fascinatie voor Multatuli geldt dat Raat zich heeft geconcentreerd op een enkel aspect, hij richt zich voornamelijk op de informatie uit 'Pionier in het vacuum'. Het is hetzelfde aspect: Hermans scheidt volgens Raat het beeld van Multatuli als geïsoleerde schrijver, die schrijft om zijn waarheid te doen gelden. Hiermee drukt hij meteen een verwantschap tussen Multatuli en Hermans uit.

Het beeld dat Hermans van Multatuli heeft (en geeft) is het meest uitgekristalliseerd in de biografie die Hermans aan Multatuli wijdde: *De raadselachtige Multatuli*. Daarom probeer ik in

het tweede betoog, 'Hermans beeld van Multatuli' uit de biografie het beeld dat Hermans van Multatuli geeft te extraheren. In mijn optiek is dat beeld geeft veel uitgebreider. Waar legt Hermans accenten in zijn biografie? Ook hier geldt dat Raats beweringen niet onjuist zijn, maar dat bij nadere bestudering van met name de biografie een ander beeld sterk naar voren komt. Hermans' psychologische analyse van Multatuli in *De raadselachtige Multatuli* blijft bij Raat onbehandeld, terwijl ik juist hierin het beeld dat Hermans heeft van Multatuli meen te kunnen vinden.

DEEL 1: ANALYSE

HERMANS' BEWONDERING EN FASCINATIE VOOR MULTATULI

Op grond waarvan was Hermans gefascineerd door Multatuli?

Inleiding

In dit eerste betoog staan de gronden van Hermans' fascinatie voor Multatuli centraal. Waarom bewonderde hij Multatuli? Wat fascineerde hem precies? Ik zal in aanvulling op het artikel van Raat aandacht besteden aan Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli. Hermans heeft zijn bewondering hiervoor een aantal keer expliciet uitgesproken.

Voordat de hoofdvraag beantwoord kan worden, moet eerst precies duidelijk worden wat Hermans over Multatuli gezegd heeft. Vandaar dat ik de eerste deelvraag als volgt heb geformuleerd:

Op welke plaatsen spreekt Hermans in zijn werk of elders over Multatuli?

Hermans heeft een aantal publicaties aan Multatuli gewijd. Hieronder volgt een chronologisch overzicht van deze publicaties:

- 1950 'Pionier in het vacuum'
- 1963 'Hotel Multatuli'
- 1976 *De raadselachtige Multatuli*
- 1978 'Multatuli's portretten'

Dit zijn de voornaamste plaatsen waar Hermans iets over zijn fascinatie voor Multatuli loslaat. Daarnaast noemt Hermans hem in publicaties die niet primair aan hem gewijd zijn, – het belangrijkste zijn *Mandarijnen op zwavelzuur* en *Het sadistische universum* –, in interviews en in brieven.

Van al deze tekstplaatsen heb ik een corpus samengesteld. De lezer kan deze belangrijke bouwstenen voor dit betoog dus zelf raadplegen vanaf pagina 63. *De raadselachtige Multatuli* is omwille van de ruimte niet integraal opgenomen. Deze publicatie kan online geraadpleegd worden.²³

Ik heb gekozen voor een opzet waarbij ik de bovengenoemde publicaties en tekstplaatsen uit het corpus niet chronologisch bespreek. In plaats daarvan presenteer ik een analyse van de belangrijkste thema's uit het corpus. Ik zoom telkens in op een aspect van Hermans' bewondering voor Multatuli. Deze analyse geeft antwoord op de tweede deelvraag:

Welke aspecten van het werk of leven van Multatuli bewonderde/fascineerden Hermans?

Mijn analyse valt uiteen in twee hoofdstukken. In het eerstvolgende hoofdstuk heb ik vijf onderwerpen samengebracht die betrekking hebben op Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli.

- 1) Ik behandel het engagement in Multatuli's literatuur. Literatuur moet volgens Hermans geëngageerd zijn. Multatuli is in zijn ogen de eerste schrijver in het Nederlandse taalgebied die werkelijk geëngageerde literatuur heeft voortgebracht.
- 2) Hermans dicht nog een andere verdienste aan Multatuli toe. Hij heeft volgens Hermans de Nederlandse literatuur getransformeerd tot een plaats van artistieke vrijheid.
- 3) Ook is Hermans erg onder de indruk van Multatuli's kritieken. Ik wijd een paragraaf aan zijn beeld van de literaire kritiek.
- 4) Multatuli's taalgebruik is volgens Hermans een voorbeeld van natuurlijk taalgebruik. Hermans bewondert zijn taalgebruik, omdat het de tand des tijds heeft doorstaan.
- 5) De laatste paragraaf is gewijd aan de vormaspecten van Multatuli's literatuur. Hermans ziet zichzelf als een fragmentarische auteur, net als Multatuli. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Van het Reve, die volgens Hermans een monolithische auteur is. Multatuli's grillige publicatievormen zijn echter een wereld van verschil met Hermans' zorgvuldig gecomponeerde romanvorm. De bewondering voor Multatuli's werk strekt zich niet uit tot dit punt, wat Hermans houding tot Multatuli's literatuur ambigu maakt.

Het daaropvolgende hoofdstuk valt uiteen in drie delen. In dit hoofdstuk heb ik onderwerpen gegroepeerd die niet direct verband houden met het werk van Multatuli. Veelal staat de relatie tussen Hermans en Multatuli met betrekking tot een bepaald onderwerp centraal.

- 1) De titel van de biografie, *De raadselachtige Multatuli*, slaat terug op het leven van Multatuli. Ook in andere publicaties spreekt Hermans over zijn raadselachtigheid. Ik breng in kaart wat Hermans precies raadselachtig vindt aan Multatuli.
- 2) Ik zal ingaan op het nihilisme in de Nederlandse literatuur. Hermans en Multatuli waren beiden nihilisten. Het is een overeenkomst tussen hen, maar ook een verschil, want hun vormen van nihilisme verschillen aanzienlijk.
- 3) Ten slotte ga ik in op de identificatie van Hermans met Multatuli. Identificeerde hij zichzelf nu wel of niet met Multatuli? Ook op dit punt is Hermans ambigu.

In de conclusie zal ik de belangrijkste bevindingen met betrekking tot de bovenstaande onderwerpen herhalen.

Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli

Multatuli's geëngageerde literatuur

In 1950 publiceert de negentwintigjarige Hermans het artikel 'Pionier in het vacuüm'. Het is het eerste artikel dat hij aan Multatuli wijdt en een van de plaatsen waar Hermans zich het duidelijkst uitspreekt over Multatuli. Hermans verdedigt in dit artikel namelijk de positie van Multatuli in de Nederlandse literatuur.

De pionier die in het artikel de hoofdrol heeft, is Multatuli. Met het vacuüm bedoelt Hermans het Nederlandse letterkundige klimaat in de negentiende eeuw. Er was in de ogen van Hermans namelijk helemaal geen Nederlandse literatuur vóór Multatuli, want: 'een literatuur is pas dan een literatuur te noemen, wanneer zij een maatschappelijke kracht betekent'.²⁴ Het

Nederlandse volk was een volk dat 'naarstig Duits, Frans en Engels leerde om op de culturen van andere volkeren te kunnen parasiteren zonder zelf tot iets gelijkwaardigs in staat te zijn'²⁵ en schrijvers waren geen schrijvers volgens Hermans, maar 'bijverdiensten zoekende schoolmeesters of dominees'²⁶.

Het is voor Hermans een raadsel hoe Multatuli in dát klimaat in de literatuur heeft gezien wat zij behoort te zijn: 'een onmiddellijk en over alle scheidslijnen heenreikend communicatie-apparaat; een gebied waar men zichzelf kan maken tot wat men verkiest te zijn, zonder (schijnbaar) met anderen rekening behoeven te houden'²⁷.

Uit het bovenstaande zijn twee aspecten van Hermans' bewondering voor Multatuli te destilleren: ten eerste Hermans' voorkeur voor geëngageerde – dat wil zeggen op de eigen maatschappij betrekking hebbende – literatuur zoals Multatuli die volgens Hermans introduceerde en ten tweede zijn bewondering voor de man die de literatuur tot medium ('communicatie-apparaat') van de artistieke vrijheid ('zichzelf zijn zonder rekening te hoeven houden met anderen') heeft gemaakt.

Saskia Pieterse geeft in haar studie *De buik van de lezer* een goede schets van hoe Multatuli zijn schrijven inzette om problemen in de maatschappij aan de kaak te stellen. Multatuli vond de publieke discussie in Nederland van een bedroevend niveau. In zijn ogen werd er door de regering niet gepraat over belangrijke dingen, maar kreeg het volk schijn discussies voorgeschoteld, om de aandacht van dingen die er werkelijk toe doen af te leiden. Multatuli noemt deze gang van zaken 'duitenplaterij', naar aanleiding van een schandaal dat ontstond toen in Indië een gestandaardiseerde munt werd ingevoerd. De Nederlandse regering werd ervan beschuldigd het bedrijf dat de 'duitenplaatjes' leverde voor het slaan van de munten te hebben voorgetrokken ten opzichte van andere partijen. De discussie die ontstond, slokte alle aandacht van de regering en het volk op, terwijl de slechte positie van de Javaan in het geheel niet meer aan de orde kwam. Voor Multatuli was het juist de hoofdzaak om de positie van de Javaan te verbeteren. Het volk werd in zijn ogen voorgelogen door de regering.²⁸

Er zijn naast het bovengenoemde voorbeeld nog talloze plekken in de *Ideën* aan te wijzen waar Multatuli zich inzet voor een publieke zaak, en dat is precies wat Hermans verstaat onder de maatschappelijke kracht die literatuur moet betekenen. Multatuli kaart in zijn *Ideën* misstanden in de maatschappij aan. Een sprekend voorbeeld beslaat een gedeelte van de tweede bundel *Ideën*. Hier publiceert Multatuli een open brief aan een vrouw die vanwege het feit dat zij een buitenechtelijk kind heeft gebaard, door de samenleving wordt uitgesloten.²⁹ Een ander voorbeeld zijn zijn verhandelingen over de democratie.

Literatuur als medium voor artistieke vrijheid

Ik kom op het tweede aspect van Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli. Uit 'Pionier in het vacuum' komt zoals gezegd ook naar voren dat Hermans Multatuli bewonderde om het feit dat hij de literatuur inzette als medium voor artistieke vrijheid. De literatuur heeft niet altijd deze functie gehad. Ruiten en Smulders leggen in hun studie *Literatuur en moderniteit* uit dat de literatuur in de negentiende eeuw voor Multatuli een hele andere functie had. Multatuli veranderde de literatuur in een plaats waar de mening van het individu geventileerd kon worden:

Literatuur vervulde in deze tijd [eerste helft van de negentiende eeuw, SdV] zo een vanzelfsprekende functie in het openbare leven. Literaire vormen waren het geëigende middel waarmee een beperkte groep zich sociaal presenteerde en schrijvers en dichters voelden zich betrokken bij de openbare zaak. Literaire aankleding van hetgeen men te berde bracht, was in de eerste plaats het onmiskenbare teken dat men zich, ondanks alle verschil van mening, voegde naar de hoge standaard van unaniem geaccepteerde omgangsvormen. Deze standaard was in de eerste plaats gericht op het etaleren van beschaving, die uit haar aard op harmonie en consensus was gericht.

Voor een goed begrip van het functioneren van de literatuur uit deze tijd is het van belang te beseffen dat literatuur als het geëigende voertuig voor afwijkende ideeën en meningen nog niet bestond, althans niet in Nederland; deze functie zou zij pas na Multatuli en vooral na 1884 krijgen.³⁰

Ruiter en Smulders beschrijven Multatuli vervolgens als de extreemste onder de dissidenten ten opzichte van de gevestigde orde van de negentiende eeuw. Multatuli's stijl was in alle opzichten anders:

In een overrompelende 'Zie daar myn principes'-stijl werkte hij rond 1870 aan een oeuvre dat in allerlei opzichten scheef in zijn tijd stond. De directheid van zijn stijl, de grilligheid van de literaire vormen die hij kiest, en de non-conformistische standpunten die hij inneemt, maken dat hij de woordvoerder is van niemand behalve van zichzelf en dat hij de opponent wordt van iedereen, inclusief zichzelf.³¹

Door zijn handelen zette Multatuli zichzelf buitenspel. De fictieve achterban die hij aansprak in zijn werk, bestond in werkelijkheid niet. Multatuli creëerde, zoals Ruiter en Smulders het noemen een fictieve soevereiniteit in eigen kring, om de kunstenaar vrij te maken, een artistieke vrijplaats. Dit in tegenstelling tot zijn tijdgenoten die probeerden een feitelijke soevereiniteit in eigen kring te bewerkstellings.³² Het is deze ontwikkeling die Hermans bewondert, wanneer hij, zoals eerder geciteerd, spreekt over de literatuur als 'een onmiddellijk en over alle scheidslijnen heenreikend communicatie-apparaat; een gebied waar men zichzelf kan maken tot wat men verkiest te zijn, zonder (schijnbaar) met anderen rekening behoeven te houden'.³³

De functie van kritiek in de literatuur

Een derde aspect van Hermans' bewondering voor het werk van Multatuli is de manier waarop Multatuli kritiek leverde op de literatuur van zijn tijdgenoten. De functie van de literaire kritiek is sinds de negentiende eeuw ingrijpend veranderd. Aan de hoffelijkheid die in de literatuur van de negentiende eeuw betracht werd, kwam met Multatuli een einde. In plaats daarvan kwam het individualisme op de eerste plaats.

Voor Hermans is het onmogelijk dat literatuur hoffelijk behandeld wordt, want literatuur maakt 'stemming'. De literatuur vóór Multatuli was dan ook geen echte literatuur volgens Hermans.

In 'Snerpende kritiek', een van de artikelen uit *Mandarijnen op zwavelzuur*, laat Hermans zich uit over het schrijverschap en kritiek. Hij begint met een vergelijking tussen literatuur en (exacte) wetenschap. In de wetenschappen is een fout altijd een fout, omdat de fout zondigt tegen het afgesproken reglement. Bij literatuur echter, is er geen afgesproken reglement, hoogstens een

eigen reglement. Het is hierom dat literatuur ‘stemming maakt’, emoties oproept, en om die reden niet hoffelijk behandeld kan worden:

Het is dit wat de toon van critici als Multatuli, Van Deysse, of Du Perron verklaren kan. Wie er het hoofd over schudt dat literatuur niet even hoffelijk kan worden besproken als wiskunde, vergeet dat waarden die niet in kralen of lucifers zijn voor te stellen, stemming maken.³⁴

Multatuli wordt hier gepresenteerd als criticus en op één lijn gezet met Van Deysse en Du Perron. Hermans verzuimt hier zijn eigen naam te vermelden, want juist Hermans is er een goed voorbeeld van hoe men op onhoffelijke wijze – in ieder geval een wijze die stemming maakt – zijn gelijk kan halen in de literatuur, de *Mandarijnen* zijn daar een sprekend voorbeeld van. Hermans spreekt hier niet in het minst over zichzelf en zet zich, op basis van verwante denkbeelden over de manier hoe kritiek bedreven moet worden in de literatuur, op één lijn met critici als Multatuli, van Deysse en Du Perron.

Nadat hij het onderscheid tussen literatuur en wetenschap duidelijk heeft gemaakt, gaat Hermans in op de overeenkomsten tussen de schrijver en de politicus. De politicus zoekt een verbond en schraapt desnoods zijn belangrijkste programmapunt om zijn aanhang niet te verliezen. Voor een schrijver ligt dit anders: ‘Van schrijvers die op dezelfde manier zouden handelen, zou op den duur niets overblijven’. Toch is het niet zo dat schrijvers geen vrienden nodig hebben om iets te bereiken, tenminste, de carrière van de schrijver heeft een achterban nodig. Het publiek echter, is niet belangrijk. Hermans herhaalt een aantal keer dat het publiek toch geen smaak heeft (denk aan Multatuli’s: ‘Publiek, ik veracht u met grote innigheid’).

Er ontstaat een onderscheid tussen de schrijver en de literator: ‘Literatoren zijn onverzadigbare vriendenkwekers, schrijvers hebben eigenlijk geen enkele vriend’. De vriendschappen van de literator maken zijn kritiek soms twijfelachtig: ‘Het is namelijk een feit dat het moeilijk valt een slecht gedicht van iemand die in de persoonlijke omgang zo sympathiek is, lelijk te blijven vinden.’ Hermans is echter van mening dat de ‘literaire hygiëne’ van de schrijver buiten kijf moet staan: ‘[...] het gelijk van een schrijver bestaat uit zijn woorden. Wie uit vriendschap – al of niet baatzuchtig – concessies doet in zijn kritiek, zijn woorden verandert, bederft zijn gelijk’.³⁵

De bovenstaande compromisloze houding die Hermans voorstaat, is ook kenmerkend voor Multatuli. Denk aan Multatuli’s eerder genoemde zoektocht naar de waarheid en zijn afkeer voor ‘halfheid’. Ik denk dat hiermee een van de meest kenmerkende overeenkomsten tussen Hermans en Multatuli gekenschetst is.

De versie van het artikel die in *Mandarijnen op zwavelzuur* is opgenomen, is anders dan de versie die in 1946 in *Criterion* verscheen, toen kritiek nog met een ‘c’ geschreven werd. Hoewel de strekking van het artikel ongewijzigd blijft, heeft Hermans het artikel grondig herschreven.

Ik citeer hier het einde van de *Criterion*-versie van het artikel, omdat daarin een grote rol is weggelegd voor Multatuli:

De kritiek van Multatuli op Bilderdijk’s Floris V is moordend, niet door gescheld, maar door het argument der feiten (citaten). Zijn geestigheid is echter alleen suggestief voor hen die Multatuli’s reglement van natuurlijkheid en redelijkheid erkennen. Het is *zijn* spiegel die hij Bilderdijk voorhoudt. Die spiegel is zo geslepen dat wie niet dezelfde distorsies als de slijper

bezit, er even belachelijk in wordt als Bilderdijk. De betrekkelijkheid (in letterlijke zin!) van dit alles ligt voor de hand, want wel is de hemel een spiegel die overal op aarde dezelfde kromming bezit, hij spiegelt evenwel niets anders dan op zo'n hoogst fata morgana's. Wat Multatuli gelijk doet hebben tegenover Bilderdijk is niet een geloof aan een vage 'honnêteté', die alleen maar te voelen en niet te meten is, doch een solidariteit met het grotere intellect dat wel degelijk te meten is (aan de samenhang der gedachtelijke structuren). Het verkiezen van het grotere intellect boven het geringere is een vooroordeel, natuurlijk....³⁶

In de *Mandarijnen*-versie van het artikel is het bovenstaande einde verdwenen. In plaats van Multatuli wordt uit het *Handorakel* van Gracian geciteerd. Deze zeventiende-eeuwse Spaanse schrijver publiceerde in 1647 zijn *Handorakel en de kunst van de voorzichtigheid*, waarin hij in korte spreuken de wijsheden van de weg naar het succes presenteert. Hermans gebruikt zo'n spreuk in het herschreven einde van 'Snerpende kritiek':

"Het meeste en beste dat wij hebben", zegt Gracian in zijn *Handorakel*, "hangt af van de mening van anderen. Sommigen nemen er genoeg mee dat zij het recht aan hun kant hebben – maar dat is niet voldoende; het moet een handje geholpen worden. Iemand aan zich verplichten kost dikwijls weinig en helpt veel. Met woorden koopt men daden.

Zeker. Maar het gelijk van de schrijver bestaat uit zijn woorden—. Wie uit vriendschap –al of niet baatzuchtig- concessies doet in zijn kritiek, zijn woorden verandert, bederft zijn gelijk.'

Wie kritiek uitoefent op de poëzie van een ander, heeft de plicht hem tot zijn diepste wezen te schaden, omdat poëzie die iemands diepste wezen niet is, geen verplichtingen schept.

Maar de criticus heeft alleen recht op deze plicht in de mate waarin hij zelf werkelijk schrijver is. Zijn verstrooidheid is zijn enige eer.³⁷

Waarom is Multatuli verdwenen en Gracian geïntroduceerd? Hermans kon in zijn betoog Gracian blijkbaar beter gebruiken dan Multatuli. Tegen Gracian kon hij zich afzetten. En zich afzetten tegen iets of iemand is iets waar Hermans van nature beter in is geweest dan zich vereenzelvigen met iemand. Hij poneert een tegenstelling tussen Gracian en de schrijver. In Gracians wereldbeeld is de waarheid niet de beste weg naar het succes, een beetje schipperen met de waarheid kan dus geen kwaad en is in bepaalde gevallen zelfs aan te raden. Bij de schrijver, wiens gelijk afhankelijk is van zijn woorden, is dit anders: de schrijver is niet meer geloofwaardig als hij op zijn woorden terugkomt, hij kan niet schipperen met de waarheid. Hier wordt duidelijk dat Multatuli eigenlijk helemaal niet verdwenen is uit de passage, want Hermans' standpunt deelt hij met Multatuli: de mens moet 'authentiek', 'waar' en 'oprecht' zijn. Persoonlijk ben ik van mening dat het einde van de *Mandarijnen*-versie van 'Snerpende kritiek' een sterkere afsluiting van Hermans betoog vormt, vanwege zijn uitspraken over het verband tussen de woorden van de schrijver en zijn gelijk.

Het enige leesbare proza van de negentiende eeuw

Het vierde aspect van Hermans' bewondering dat ik hier behandel is Multatuli's taalgebruik. Hij streefde ernaar zich in zijn werk te bedienen van een schrijftaal die zo dicht mogelijk bij de spreektaal ligt: taal moet 'natuurlijk' zijn. In de *Ideën* 36 tot en met 46 doet Multatuli mededelingen over de Nederlandse taal en het opschrijven daarvan. De meest sprekende is wellicht idee 41: 'Ik leg mij toe op 't schrijven van levend Hollands. Maar ik heb schoolgegaan.'³⁸

Voor Multatuli is schrijven zijn schrijven wat in je opkomt. In zijn *Ideën* verontschuldigt hij zich dan ook voor het feit dat hij van onderwerp naar onderwerp vliegt, maar dat is voor hem de enige manier om te schrijven. Het resultaat van deze schrijfwijze zijn fragmenten: stukjes *Ideën*. De *Ideën*, zijn namelijk 'de Times' van zijn ziel (idee 34). In een noot bij dit idee licht Multatuli zijn schrijfwijze toe:

Men beweert namelijk dat de 'Times' geen eigenlyk gezegde vooruitbepaalde richting volgt doch de stemming weergeeft van de meerderheid der engelsche natie. In hoeverre dit waar is, of zelfs mogelyk, weet ik niet.

De bedoeling van m'n idee is, te verzekeren dat ik schryf naar den indruk van 't oogenblik, zonder my te bekommeren, noch om verband, noch om homogeniteit, noch om eindelyke konklusie. Vandaar dan ook dat ik zoo dikwyls van onderwerp verander.

Er ligt alzoo in dit gebrek aan methode een soort van... methode. En deze is - onder zekere gegevens - de slechtste niet. Wie steeds naar z'n beste weten zegt wat hem voorkomt waar te zyn, kan nooit met zichzelf in tegenspraak komen. De hieruit voortspruitende harmonie tusschen gedachten die op onderscheiden tydstippen en in geheel verschillende omstandigheden geuit werden, getuigt misschien voor waarheid doch ongetwyfeld voor oprechtheid. En juist uit deze overeenstemming ontstaat ten slotte één geheel, dat klemmender betoogt dan verhandelingen waarin 'n onaangenaam parti-pris al te gemaniëreed tusschen kop en staart is gezet. Verlos ons van den... pleittoon, Heer!

Toch moet ik - niet zonder verwijzing naar 50 en 51 - velen waarschuwen tegen 't volgen myner niet-methode.³⁹

De fragmentarische natuur van Multatuli's publicaties hangt samen met Multatuli's streven naar een natuurlijke taal. Hij schreef in een taal die geleek op de spreektaal. Multatuli's methode was om te schrijven naar het moment, waardoor zijn fragmentarische en grillige literatuurvormen ontstonden. Aan de andere kant zorgde deze methode ook voor een begrijpelijk Nederlands, omdat Multatuli zijn taalgebruik niet overdreven stileeerde.

Hermans heeft grote bewondering voor Multatuli's natuurlijke vorm van taalgebruik. Hij vindt Multatuli's werken 'het enige leesbare proza dat de 19e eeuw heeft voortgebracht'.⁴⁰ Dit is een groot compliment aan de schrijfstijl van Multatuli. Het is daarom ook niet verwonderlijk dat het bovengenoemde idee 41 terugkomt als één van de motto's van *De raadselachtige Multatuli*.

Ook in interviews laat Hermans zich meermaals uit over Multatuli's schrijfwijze. Het volgende citaat is uit een gesprek met Hans Sleutelaar en Piet Calis. De interviewers vragen Hermans of er publicaties van zijn hand zijn die hij betreurt, waarop Hermans antwoordt dat hij vaak kleinigheden betreurt. Hij wil daarom bij herdrukken altijd zijn werk corrigeren. Stijlfouten en woorden die hij niet meer gebruikt, taal uit oudere verhalen en ouderwets Nederlands corrigeert hij dan. Dit komt voort uit de behoefte om een natuurlijke taal te gebruiken in zijn werk, want:

De voornaamste opgave voor een schrijver is om een schrijftaal te maken die zoveel mogelijk op een spreektaal lijkt. Waar maar heel weinig schrijvers in Nederland in slagen. Je ziet dat dié auteurs het 't langst uithouden die de meest natuurlijke taal gebruiken. De man die daar in Nederland ooit het geweldigst in is geslaagd is voor mij Multatuli geweest. Dan heb je verder dus Elsschot, en Nescio, maar die hebben het enorme nadeel dat hun onderwerp verschrikkelijk klein is.⁴¹

Multatuli slaagt er dus in om een natuurlijke taal te gebruiken in zijn werken, wat voor een schrijver, aldus Hermans, de voornaamste opgave is. De negentiende-eeuwse schrijver heeft voor Hermans in dit opzicht dus een voorbeeldfunctie.

In interviews laat Hermans zich nog een keer zo expliciet uit over zijn bewondering voor Multatuli, namelijk in gesprek met Willem Roggeman, die hem direct vraagt naar zijn fascinatie voor Multatuli:

- U hebt in 1976 een studie gepubliceerd, *De raadselachtige Multatuli*. Wat trok u nou bepaald aan in de figuur van Multatuli? Ik neem aan dat er wel meer is dan het feit dat u hem een groot schrijver vindt.

- Het voornaamste dat mij nu in hem aantrekt – ik lees hem eigenlijk al sedert mijn twaalfde jaar, in de loop van die tijd ben ik natuurlijk andere dingen van belang gaan vinden – , maar wat mij nu in hem aantrekt, dat is dat hij eigenlijk de auteur is, die het beste Hollands heeft geschreven. Er is geen enkele auteur, zelfs niet uit veel latere tijd, die zulk goed Hollands schreef als hij.

- Misschien ook wel het feit dat hij eveneens een controversiële figuur was?

- Dat boeide mij toen ik een jaar of twaalf was vooral. Op het ogenblik vind ik dat niet zo heel belangrijk meer. Hij wou de Hollanders weg hebben uit Indië. Nu zijn ze weg. Maar er is toch niet veel verbeterd voor de arme mensen daar. Ik vind het wel verwonderlijk dat hij zulk een controversiële figuur was. Dat zo een man zo ontzettend eenzaam was, dat tekent eigenlijk wel de conformiteit van het Nederlandse leven, niet alleen toen, maar ook nu.⁴²

We zien opnieuw bewondering voor de man die ‘het beste Hollands heeft geschreven’. Het taalgebruik van Multatuli is dus een duidelijk aspect van het werk van Multatuli dat Hermans bewondert. Voor Multatuli als ‘controversiële figuur’ heeft Hermans blijkbaar zijn interesse verloren.

Experimentele romans: niet gedeelde literatuuropvattingen

Het laatste aspect dat ik behandel betreft geen overeenkomst tussen literatuuropvattingen van Multatuli en Hermans, maar een verschil. Hoewel Hermans bewondering toont voor Multatuli's geëngageerde werk, voor het feit dat hij van de Nederlandse literatuur een artistieke vrijplaats heeft gemaakt, voor zijn kritieken en zijn taalgebruik, de grillige publicatievormen die Multatuli hanteert, bewondert Hermans niet. Deze passen namelijk geenszins bij Hermans' opvattingen over de vormaspecten van de literatuur.

De vorm waarin Multatuli zijn boodschap goot was ongekend. Het begon al met de publicatie van zijn *Max Havelaar*. Ruiter en Smulders zeggen hierover: ‘*Max Havelaar* was al een boek waarin de elementen verhaal, betoog, bewijs, pamflet, leerstuk en ‘geschiedenis’ niet van elkaar te onderscheiden waren, terwijl zij toch in hun bonte verscheidenheid een samenhangend geheel vormen’. Daarna ging Multatuli niet over op meer conventionele literaire vormen. ‘Wat Multatuli tot 1877 op *Max Havelaar* heeft laten volgen, wordt gekenmerkt door dezelfde combinatie van vormelijke verscheidenheid en inhoudelijke samenhang.’⁴³ Het beste voorbeeld hiervan vormen zijn *Ideën*. Zeven bundels vol met losse stukken, 1282 in totaal, volgens Multatuli zelf: ‘verhalen, vertellingen, geschiedenissen, parabelen, opmerkingen, herinneringen, romans, voorspellingen, mededeelingen, paradoxen’, etc.⁴⁴ Deze stukken zijn slechts verbonden door Multatuli's zoektocht naar ‘waarheid’ en authenticiteit’.

Multatuli's bundels *Ideën* bestaan uit losse fragmenten, die het gevolg waren van zijn schrijfstijl. In deze manier van schrijven herkent Hermans zich. Hij noemt zich een 'fragmentarische auteur', het type auteur waar hij ook Multatuli onder schaaft. Dit, in tegenstelling tot de 'monolithische auteur', die hij in Van het Reve herkent. In zijn briefwisseling met Van het Reve zegt Hermans hierover het volgende:

Jij bent, wat ik noem een *monolithisch* auteur, zoals Kafka en Hemingway, ik eerder een fragmentarisch auteur, als Multatuli en Céline. Onder een monolithisch auteur versta ik iemand die een boek schrijft alsof het uit één stuk steen gemaakt is. Dat blijkt soms al uit kleinigheden. Het spreekwoord zegt: 'Alinealoos als een bladzijde Kafka'. Het spreekwoord is bedacht door W.F.H., maar dat doet er hier niet toe. Ik wil alleen maar zeggen: het feit dat mijn boeken bestaan uit kleine alinea's, paragrafen en hoofdstukken is geen speciale stijltruc die ik een ander zou kunnen leren, maar hangt waarschijnlijk samen met mijn ingeschapen ongedurigheid. Ik schrijf korte paragrafen omdat ik op een bepaald ogenblik genoeg krijg van een onderwerp en op iets anders overstap.⁴⁵

De vraag is: kon Hermans, die Multatuli regelmatig herlas, deze stijl waarderen? Om deze vraag te beantwoorden is het nodig te kijken naar de manier van schrijven die Hermans voor ogen had, ten opzichte van de schrijfwijze van Multatuli. Het volgende citaat komt uit een interview met G. H. 's Gravesande:

Er is in Nederland, in tegenstelling tot Frankrijk, haast geen enkel klassiek auteur te vinden waar jonge schrijvers van zouden kunnen leren. De Nederlandse klassieken zijn curiositeiten voor philologen. Men kan er geen enkel gezond idee in vinden. De *Camera Obscura* wordt op scholen gelezen, terwijl men er helemaal niet op schijnt te letten hoe bv. in De familie Kegge op de meest laagburgerlijke manier de spot wordt gedreven met een West-Indische familie. Veel beter zou men bv. meer aandacht kunnen besteden aan Busken Huet, niet aan zijn verouderde litteraire opstellen, maar aan een essay zoals dat over Valckenaer. Men kon in het algemeen veel beter leesstof voor de scholen zoeken bij niet-litteratoren, zoals Bontekoe. Waarom leest men niet uit Quack, *De socialisten*? De enige auteur van betekenis is Multatuli, maar hij is te grillig en te gecompliceerd om een goed schoolvoorbeeld te mogen heten. Met dat al bestaat er geen enkele klassieke Nederlandse roman; in de 17^e eeuw was er helemaal niets, in de 18e kregen we de roman in brieven *Sarah Burgerhart*. Dat was al een klakkeloos nageaapt bastaardgenre, een experimentele roman uit dien tijd.

In Engeland zijn er in de 18e eeuw teveel grote auteurs om op te noemen: Defoe, Swift, enz. In Frankrijk dito. Alles in één zin samengevat kan men zeggen: in Nederland worden en werden er altijd maar weer experimentele romans gemaakt; de eerste klassieke roman moet eigenlijk nog geschreven worden. Dat is misschien het belangrijkste experiment dat men in Nederland op litterair gebied kan nemen.⁴⁶

Hier komt naar voren dat Hermans Multatuli de enige auteur van betekenis vindt, maar dat de laatste te grillig en gecompliceerd is om als schoolvoorbeeld te dienen van een klassieke auteur. Maar wat verstaat Hermans onder een klassieke auteur?

In 1961 publiceerde Hermans het essay 'Experimentele romans' (in 1964 opgenomen in *Het sadistische universum*), waarin hij zijn hierboven gepresenteerde denkbeelden over de 'klassieke roman' uitwerkt.

De titel die Hermans aan zijn artikel heeft gegeven is wat eigenaardig, aangezien hij niet ingaat op experimentele romans, maar juist zijn idee van een 'klassieke roman' uitwerkt. Hermans'

term 'klassieke roman', wijst zoals hij toegeeft, niet naar een romanvorm die in het verleden gebruikt is, maar naar het klassieke drama, wat hem op het idee heeft gebracht van de klassieke roman. Hermans geeft de volgende definitie van zijn klassieke roman:

Ik versta daaronder een roman waarin het thema volledig is verwerkt in een verhaal, waarin een idee wordt uitgedrukt door middel van handelingen, waarin de optredende personages desnoods eerder personificaties zijn dan psychologische portretten. Een roman waarin alles wat gebeurt en alles wat beschreven wordt, doelgericht is; waarin bij wijze van spreken geen mus van het dak valt, zonder dat het een gevolg heeft en waarin dit alleen *geen* gevolg mag hebben, wanneer het de bedoeling van de auteur geweest is, te betogen dat het in zijn wereld geen gevolg heeft als er mussen van daken vallen.

Maar alleen dan.⁴⁷

Hermans betoogt dat een roman waarin alles doelgericht gebeurt, weinig met de werkelijkheid overeenstemt. De werkelijkheid toont bij Hermans namelijk geen eenheid van handeling, maar 'veelheid en zinneloosheid van handeling, verwarring, chaos en verveling'. Ergo: de roman is niet het juiste medium om de werkelijkheid te beschrijven. Vervolgens betoogt Hermans welke functie een roman dan wel moet hebben: de beschrijver legt een orde in de werkelijkheid tijdens het beschrijven, omdat hij de behoefte voelt de chaotische wereld om hem heen te ordenen. Het is zijn persoonlijke ordening die hij in een roman aan de werkelijkheid toekent.

Hermans spreekt vervolgens de volgende gevleugelde woorden uit: 'Romanschrijven is wetenschap bedrijven zonder bewijs'.⁴⁸ Het verschil tussen wetenschappelijke werkelijkheidsbeschrijving en het beschrijven van de werkelijkheid in een roman is namelijk dat een roman, in tegenstelling tot de wetenschap, geen bewijs behoeft voor zijn ordening.

Hoe verhoudt bovenstaande zich nu tot het werk van Multatuli? Over de *Max Havelaar* zegt Hermans in het artikel:

Multatuli's *Max Havelaar* is alles, geniaal, onovertroffen, enz., maar het is geen klassieke roman. De roman in briefvorm wordt kwasi geschreven door verscheidene auteurs: de schrijvers van de brieven. *Max Havelaar* is geen roman in brieven, maar is toch het produkt van niet minder dan vier denkbeeldige auteurs: Droogstoppel, Stern, Sjaalman en Multatuli.⁴⁹

Onverbloemde bewondering voor Multatuli's *Max Havelaar*, maar de roman is geen klassieke roman in de ogen van Hermans. Het heeft niet de vorm die Hermans in gedachten heeft voor de ideale romanvorm. Hoewel Hermans zich in Multatuli herkent wat hun manier van schrijven betreft, hij schaarst hen beiden onder de 'fragmentarische' auteurs, kan Hermans zich niet vinden in de fragmentarische publicatievormen van Multatuli. Wat betreft de vorm waarin een literator zijn literatuur behoort te gieten, is er dus een hemelsbreed verschil tussen Hermans en Multatuli. De grillige publicatievormen van Multatuli zijn voor Hermans dus zeker geen aspect van bewondering.

Hermans' verhouding tot enkele aspecten van Multatuli's leven

Epitheton ornans: de raadselachtige Multatuli

Eerder in dit betoog is aan bod gekomen dat Hermans als jongen geïnteresseerd was in de controversie rondom de figuur van Multatuli. Hermans geeft echter aan dat zijn interesse op latere leeftijd meer gericht was op het werk van Multatuli, op zijn schrijfstijl, het natuurlijke Hollands. Als het niet de controversie was die Hermans in Multatuli's leven fascineerde, wat dan wel? Feit is dat Hermans een biografie heeft gewijd aan Multatuli. Ik ga ervanuit dat Hermans deze biografie, een beschrijving van het leven van een persoon, niet geschreven zou hebben als hij niet (ook) geïnteresseerd was in het leven van Multatuli.

Het beeld dat Hermans heeft gevormd van het leven van Multatuli komt aan bod in het volgende betoog. In dat betoog staat de biografie *De raadselachtige Multatuli* centraal. Vooruitlopend op dat betoog zal ik hier al een aantal raadselachtige aspecten uit het leven van Multatuli uiteenzetten. Het is niet voor niets dat Hermans zijn biografie de naam *De raadselachtige Multatuli* meegaf. Maar, waar bestaat dit raadsel dan uit? In de inleiding heb ik al geciteerd uit 'Hotel Multatuli'. Daar zegt Hermans dat er iets 'raadselachtigs' aan Multatuli kleeft, waardoor hij alles waar Multatuli mee in contact is geweest, wil zien.⁵⁰ De zweem van raadselachtigheid die Multatuli omhult, is voor Hermans de reden dat hij alles van hem wil weten. Hermans is gefascineerd door het raadsel Multatuli. In deze paragraaf zet ik uiteen welke raadsels omtrent het leven van Multatuli Hermans in zijn publicaties naar voren laat komen.

Eerder in dit betoog heb ik het artikel 'Pionier in het vacuum' besproken, waar Hermans zijn verbazing uit over het raadsel hoe Multatuli in de literatuur heeft kunnen zien wat het behoort te zijn: een over alle lijnen heenreikend communicatie-apparaat.⁵¹

Ook in het radio-interview met Freddy de Vree stipt Hermans de raadselachtigheid van Multatuli aan:

Multatuli is een zeer vreemde complexe, raadselachtige figuur, een man met verschrikkelijke duisternissen in zijn karakter, maar ten slotte op een bepaalde manier een man met een unieke grootheid in de Nederlandse literatuur. En dat is qua schrijvers toch helemaal niets bijzonders? Zulke dingen kunnen ook over Dostojevski worden gezegd. Kunnen ook over Baudelaire worden gezegd. Nu is het verschil met Baudelaire dat Baudelaire zichzelf altijd geposeerd heeft als een man die van de duivel bezeten was, terwijl Multatuli zichzelf als een kracht, een kracht des lichts beschouwde.⁵²

Het is ook een groot raadsel voor Hermans dat Multatuli zijn eigen ondergang heeft kunnen voorspellen.⁵³ In het tweede betoog zal ik uitvoeriger ingaan op dit raadsel.

Multatuli's handelswijze was ten slotte eveneens raadselachtig in de ogen van Hermans. Hij vraagt zich af hoe Multatuli door middel van insubordinatie zijn doelen probeert te verwezenlijken.⁵⁴ Hiermee samen hangt het raadsel dat Hermans ziet rondom Multatuli's ware ambities.⁵⁵ Ook deze raadsels zal ik proberen op te helderen in het volgende betoog.

Multatuli's en Hermans' nihilistische levensvisie(s)

Verschillen of overeenkomsten in levensvisie kunnen wellicht bijdragen aan het begrip van Hermans' fascinatie voor Multatuli. In deze paragraaf behandel ik daarom de nihilistische levensvisies van beide schrijvers.

In het artikel 'Willem Frederik Hermans en het nihilisme in de Nederlandse literatuur' beschrijft Frans Ruiter de ontwikkeling van het nihilisme in de Nederlandse letteren. Daarbij neemt hij Multatuli, Menno ter Braak en Hermans als uitgangspunten.⁵⁶ Voor een goed begrip van het nihilismebegrip van Multatuli en Hermans zal ik hieronder de geschiedenis van het nihilisme zoals Ruiter die schetst, samenvatten.

Ruiter onderscheidt drie historische fasen van het nihilisme: 1) het kritisch nihilisme in de negentiende eeuw 2) het zelfkritisch nihilisme aan het eind van de negentiende eeuw en 3) het banaal nihilisme aan het eind van de twintigste eeuw. In het kritische nihilisme zijn ontwikkeling en onafhankelijkheid van de geest de belangrijkste eigenschappen: 'Het vrijmaken van de ontwikkelde mens van alle afhankelijkheid', 'de ontkenning, in naam van de persoonlijke vrijheid, van alle door de maatschappij, familie en godsdienst aan enkele mensen opgelegde plichten'⁵⁷. In het zelfkritisch nihilisme wordt dit 'tribunaal van de rede', dat de mens in staat moet stellen onafhankelijk te denken, zelf voor dit tribunaal gedaagd. Voornamelijk Nietzsche betoogt dat dit tribunaal zelf niet objectief en onpartijdig is. De volgende ontwikkeling in het nihilisme, het banaal nihilisme zou worden dat de waarheid werd opgeheven. Er is geen waarheid meer.

Multatuli's nihilisme noemt Ruiter 'bevrijdend nihilisme', wat het meest overeenkomt met het kritisch nihilisme. Multatuli werd fervent atheïst en was een voorstander van wat hij noemde: 'Vrije Studie', 'het onbelemmerd streven naar waarheid' (Idee 553), aldus Ruiter. Multatuli had er vertrouwen in dat het mogelijk was deze waarheid te ontrafelen: 'Multatuli is de Nederlandse vertegenwoordiger van het optimistisch negentiende-eeuws nihilisme'.⁵⁸

Hermans nihilisme, 'nihilisme in slagzinnen', is een stuk minder rooskleurig, betoogt Ruiter. Ook voor Hermans speelt de objectieve waarheid een grote rol in zijn levensvisie. De wetenschap is voor Hermans namelijk het enige lichtpuntje in een chaotische wereld. De wetenschap is 'een kijkgaatje in de sluier van waanvoorstellingen waarin we gevangen zitten in de werkelijkheid'.⁵⁹ Het is 'de titanische poging van het menselijk intellect zich uit zijn kosmische isolement te bevrijden door te begrijpen'⁶⁰ hier citeert Ruiter uit *Nooit meer slapen*. In de visie van Hermans is er dus chaos. En de wetenschap licht een tipje van de sluier van de chaos op. Maar, omdat de mens onmachtig is, zal het altijd bij een tipje van de sluier blijven en zal de waarheid nooit ontrafeld worden.

Het nihilisme van Multatuli is dus wezenlijk anders dan het nihilisme van Hermans. Maar, het zijn beide nihilistische levensvisies. De ontwikkeling die het nihilisme doormaakt, leidend tot de acceptatie van het feit dat er geen objectieve waarheid is, is eveneens kenmerkend voor het moderniseringsproces. Deze mijns inziens significante ontwikkeling in het denken van de mens in de tijd tussen Multatuli en Hermans manifesteert zich ook op andere gebieden. Hieronder heb ik

een citaat opgenomen uit een interview met Hermans, waarin Hermans refereert aan deze belangrijke verandering in het denken. De interviewer vraagt Hermans wat hij denkt van de literaire kritiek in die tijd (namelijk: 1952). Hermans antwoordt:

- Die sla ik niet zeer hoog aan. Dit houdt niet in dat ik mij veronachtzaamd voel. Ik lees meestal wat er over mij geschreven wordt, in tegenstelling tot andere auteurs die dat uit principe nooit doen. Maar ik kom zelden opmerkingen tegen waar ik wat aan heb. Haast nooit wijst iemand op fouten die ik zelf ook als fouten erken. De meeste zogenaamde fouten waar critici den vinger op leggen, zijn opzettelijk zo bedoeld, wat zij niet hebben begrepen. Toch, maar dat is een zeldzaamheid, wijst iemand wel eens op iets waaruit mij blijkt dat ik er niet in geslaagd ben wat ik bedoelde duidelijk tot uitdrukking te brengen. Maar meestal houdt men zich bij algemeenheden die niets anders zijn dan de eigen vooroordelen van den criticus. In *De tranen der acacia's* wilde men over het algemeen niets anders zien dat een beeld van de oorlogsjeugd of een requisitoir tegen ouderen, resp. de ouders. Dat is het natuurlijk ook wel, maar een dergelijk requisitoir kon en kan altijd geschreven worden. De buitenlandse litteratuur in de 19^e eeuw is er vol van. Ook bij ons (Multatuli). Het verschil is alleen dat de opstandigen van toen in de juistheid van hun vernieuwingsidealen geloofden, terwijl ik in *De tranen der acacia's* en *Ik heb altijd gelijk* juist heb willen doen uitkomen dat zij, die in de contramine zijn, geen gelijk hebben en dat bovendien zelf heel goed weten. Ik heb er den nadruk op gelegd dat iemands voorstellingen in geen verhouding staan tot de werkelijkheid. Dat is een mening die niets met tijdsproblematiek heeft te maken.⁶¹

Hermans stelt dat de opstandigen van toen, de negentiende-eeuwse schrijvers van requisitoirs, waaronder Multatuli met zijn *Max Havelaar*, nog geloofden in hun vernieuwingsidealen. De protagonisten in Hermans' romans *De tranen der acacia's* en *Ik heb altijd gelijk* heeft Hermans juist een andere attitude meegegeven. Zij weten dat ze géén gelijk hebben, dat hun voorstelling van de wereld niet overeenkomt met de werkelijkheid.⁶²

Het voert te ver om hier uitgebreid in te gaan op het waarheidsbegrip bij Multatuli en bij Hermans.⁶³ Ik zal me daarom beperken tot de waarneming dat het verschil tussen de voorstelling van de werkelijkheid bij Multatuli en bij Hermans terug te voeren valt op de ontwikkeling die ik zojuist besproken heb bij hun beide nihilistische levensvisies. Ondanks Hermans' bewondering voor Multatuli zien we hier naast belangrijke overeenkomsten – ze hebben beiden een nihilistische levensvisie – dus ook essentiële verschillen in hun denken.

Hermans' anti-identificatie met Multatuli als toonbeeld van mislukking

Ik kom op het laatste punt dat ik in dit betoog zal behandelen: Hermans anti-identificatie met Multatuli. Uit de aspecten waarin Hermans Multatuli bewondert, spreekt impliciet navolging. Hermans was bijvoorbeeld van mening dat literatuur geëngageerd moest zijn zoals bij Multatuli, zulke literatuur produceerde Hermans ook. Het taalgebruik in de literatuur moet volgens Hermans zo natuurlijk mogelijk zijn, in navolging van Multatuli. Door deze overeenkomsten tussen de schrijvers is men geneigd ze op deze punten met elkaar te identificeren. Hermans wil echter van identificatie met Multatuli weinig weten, vooral niet op het persoonlijke vlak. Dat Hermans wel gefascineerd was door het leven van Multatuli, maar dit leven niet bewonderde, zien we in de afkeer van Hermans om met Multatuli vergeleken te worden.

In hun briefwisseling waarschuwt Gerard Reve Hermans er meermaals voor om geen Multatuli te worden. De volgende citaten – in het Engels: Reve probeerde overzee voet aan de grond te

krijgen als schrijver, omdat Nederland als land te klein en bekrompen was om een serieus schrijver te worden – zijn afkomstig uit brieven van Reve aan Hermans. Op 28 januari 1952 schreef Reve:

Really, do not you see that everywhere in this country [Nederland, SdV] your work is judged according to the behavior of the main characters in it? Do you really want to fight against that, like a Multatuli, and spoil and poison your own life?⁶⁴

Op 15 maart 1956 schrijft Reve een boodschap aan Hermans met eenzelfde strekking:

A couple of days ago I heard from Dr. Van Oorschot that a novel and a number of novellas of yours will be published in the near future. I was very happy to hear that. *Mandarijnen* have no chance in this country. It is just a waste of energy and spoils one's own life. Think of Multatuli! In the end an asthma attack strangled him.⁶⁵

Hermans schrijft Reve jaren later dat hij inderdaad wel eens bang is om Multatuli te worden, maar dat het gelukkig nog niet zo ver is gekomen:

Gisteren kon ik tot de conclusie komen dat hij [Hermans' nieuwe roman: *Nooit meer slapen*, SdV] in eerste instantie, d.w.z. in onleesbaar klad, klaar is. Dit is van geen geringe betekenis voor mij. Door al te verregaande identificatie met de arme Dek, ben ik wel eens bang geweest dat mijn bureau ook vol onvoltooide *Woutertjes Pieterse* zou komen te liggen. Maar zover is het dus nog niet, al houdt men niet op de meest krankzinnige leugens over mij te publiceren, en de meest imbeciele critici in kranten aan te halen.⁶⁶

Ook in de interviews heeft Hermans zich uitgelaten over zijn identificatie met Multatuli. In het volgende citaat, uit een interview met Piet Calis en Hans Sleutelaar, spreekt Hermans wederom over de vrees uiteindelijk net als Multatuli te eindigen, een Multatuli te worden, als hij zich blijft ergeren aan kleine dingen.

- Wat ergert u momenteel het meest in Nederland?

- Eigenlijk alles, maar ik laat het maar niet meer tot ontwikkeling komen. De radio ergert mij natuurlijk verschrikkelijk, maar ja, die ergert natuurlijk iedereen. Dat is ook zo'n ding: iedereen ergert zich eraan, en er verandert niets. De moed om je te ergeren, die raak je natuurlijk wel een beetje kwijt, omdat de tegenwerking al zo vlug begint in Nederland; dat is in grotere landen misschien iets minder. De beginhindernissen zijn al direct erg groot. Ik ben met die Mandarijnengeschiedenis indertijd een beetje benauwd geworden. Ik dacht, als ik zo doorga dan word ik op het laatst Multatuli, het ene deel na het andere je steeds over dezelfde kleinigheden ergeren, omdat je er eenvoudig niet toe komt om je aan de grote dingen te ergeren. Een kleine ergernis is bv. dat geen enkele uitgever die *Mandarijnen op zwavelzuur* durfde uit te geven. Nu nog niet.⁶⁷

Maar, over het algemeen is Hermans niet zo open over zijn identificatie met Multatuli. In de bovenstaande passages komt naar voren dat Hermans een identificatie met Multatuli als negatief ervaart. Daarom is het niet verwonderlijk dat Hermans de identificatie met Multatuli ontkent in overige publicaties: hij wilde blijkbaar niet geïdentificeerd worden met Multatuli.

In 'Het knipselbureau' (oorspronkelijk verschenen in Podium 1952, 13), schrijft Hermans over zijn strafrechtelijke vervolging na het publiceren van het eerste hoofdstuk van *Ik heb altijd gelijk*. Hij ontkent elke vergelijking met Multatuli:

In geen enkel opzicht ben ik een Multatuli. Ik ben er nooit op uit geweest iets “te dragen”. Ik heb altijd alles zoveel mogelijk van mij afgeschud, alles van mij afschudden dat is het enige wat ik zou willen. Ik ben de enige niet die dit wou willen. Maar wij worden lastig gevallen, aldoor opnieuw.⁶⁸

Net als in ‘Het knipselbureau’, vergelijkt Hermans zichzelf in ‘Mandarijnen, nieuwe oogst’ met Multatuli. Wederom komt hij tot de conclusie dat hij geen overeenkomst met hem vertoont: ‘Nee, toch ben ik Multatuli niet, uit wiens trieste leven geleerd kan worden wat er gebeurt met hem die worstelen wil tegen de sargasso-zee van de Nederlandse publieke opinie.’⁶⁹

Ten slotte is er nog een derde plaats in de *Mandarijnen* aan te wijzen waar Hermans zich expliciet uitspreekt tegen een identificatie met Multatuli, namelijk: in ‘Polemisch mengelwerk’.

“Ik begrijp het”, zei mij laatst een dominé, “u bent een verouderde 19e eeuwse materialist à la Multatuli!”

Iemand moet wel zo verouderd wezen als een dominé om niet te weten dat er in onze tijd nauwelijks meer over materie en helemaal niet meer over materialisten gesproken kan worden; om niet te weten dat het woord “materie” al lang niet meer betekent wat het in de 19e eeuw betekende. Is een electron materie? Wie haalt het in zijn hoofd te spreken over b.v. de temperatuur van een electron?⁷⁰

Wat betekent nu deze afkeer van Hermans om geïdentificeerd te worden met Multatuli? We hebben gezien dat Hermans vreest om als Multatuli zijn werken niet af te maken, om net als Multatuli verbitterd te raken door zich te ergeren aan allerlei kleine dingen, niet iets wil ‘dragen’ als Multatuli en niet als Multatuli worstelen wil tegen ‘de sargasso-zee van de Nederlandse publieke opinie’. Gludemans is van mening dat deze afkeer gespeeld is:

Het is overigens opvallend dat deze auteur in de *Mandarijnen*-polemieken van Hermans steeds opduikt in deze *schijnbaar* distantiërende vorm: “Ik ben Multatuli *niet*”. Het lijkt erop alsof Hermans zich bij voorbaat verdedigen wil tegen identificatie met deze auteur. Zijn gespeelde angst verraadt zijn wens.⁷¹

Het lijkt of Hermans bij het levensverhaal van Multatuli louter negatieve connotaties heeft. Hij ziet Multatuli uiteindelijk als een persoon die in zijn leven gigantisch gefaald heeft. Zijn afkeer tegenover dit mislukken is mijns inziens dan ook niet gespeeld, zoals Gludemans beweert. Het beeld dat Hermans bij Multatuli heeft, wat in het tweede betoog van deze studie centraal staat, draait om het mislukken van deze persoon. Het niet verwezenlijken van zijn dromen, het niet slagen in de maatschappij. Het is daarom geen wonder dat Hermans zich hiervan distantieert.

Conclusie

Hermans’ fascinatie of bewondering voor Multatuli kent verschillende facetten. In dit betoog ben ik voornamelijk ingegaan op zijn bewondering voor het werk van Multatuli. Raats bewering dat Hermans voornamelijk geïnteresseerd was in de persoon van Multatuli, en in mindere mate in het werk, heb ik weerlegd. Hermans zelf geeft te kennen dat het juist het taalgebruik in het werk van Multatuli is dat hem interesseert. Het taalgebruik is echter niet het enige aspect dat hij in het werk van Multatuli waardeert. Ook toont hij bewondering voor de wijze waarop Multatuli van de literatuur een artistieke vrijplaats heeft gemaakt voor de mening van het individu. Het feit dat Multatuli’s literatuur bol staat van het engagement is eveneens een facet van het werk

van Multatuli dat Hermans bewondert. Voor Hermans is dit engagement een voorwaarde voor het bestaan van literatuur. Ten slotte toont Hermans ook bewondering voor Multatuli als criticus. In de literatuur kan men elkaar niet op hoffelijke wijze bekritisieren vindt hij, en Multatuli was een van de eersten die de hoffelijke houding in de literaire kritiek inruilde voor het geven van zijn ongezoeten, persoonlijke mening. Multatuli was in de ogen van Hermans een pionier in het vacuüm. Zijn literatuur heeft niet in het minst bijgedragen aan de veranderingen die zichtbaar worden in de negentiende-eeuwse letterkunde.

Toch zijn er ook aspecten van het werk van Multatuli waar Hermans geen bewondering voor heeft. De grillige publicatievormen die Multatuli hanteert, komen bijvoorbeeld geenszins in de buurt van Hermans' idee van de klassieke roman.

Hermans schaaft zichzelf en Multatuli onder de fragmentarische auteurs. In de manier waarop zij hun literatuur produceren, in fragmenten en niet in grote lappen aaneengesloten tekst, herkent hij zichzelf. Ook waren ze beiden nihilisten, zij het dat het nihilisme van Multatuli verschilt van het nihilisme van Hermans. Het nihilisme van Multatuli is positiever van aard. Het is gebaseerd op vooruitgang. Als de mens zich voldoende ontwikkelt, is het in Multatuli's visie mogelijk om tot de waarheid te geraken. Het nihilisme van Hermans is negatiever. In het wereldbeeld van Hermans is geen plaats voor waarheid. Zijn denken volgt hiermee de ontwikkelingen in het moderniseringsproces.

Er zijn kenmerkende verschillen en overeenkomsten aan te wijzen tussen Hermans en Multatuli, maar identificatie met Multatuli heeft Hermans altijd ontkend. Hij wilde namelijk niet geïdentificeerd worden met de mislukkingen die Multatuli gedurende zijn leven te verduren kreeg.

Uiteraard zijn er gronden voor Hermans' fascinatie voor Multatuli te vinden in het leven van Multatuli. Zijn interesse in de figuur Multatuli resulteerde in de biografie *De raadselachtige Multatuli*. De persoonlijkheid van Multatuli zit volgens Hermans vol raadsels, waardoor hij alles over hem te weten wil komen. De biografie zal ik in het volgende betoog uitgebreid analyseren, zodat duidelijk wordt precies welke aspecten van het leven van Multatuli Hermans fascineerden.

HERMANS' BEELD VAN MULTATULI

Welk beeld geeft Hermans van Multatuli in de biografie *De raadselachtige Multatuli*?

Inleiding

Hermans merkt op dat Multatuli zijn alter ego Max Havelaar in het gelijknamige boek 'een vat vol tegenstrijdigheids' noemde.⁷² Raat zegt in 'Een ongelukkige bijzondere man' dat iedereen desgewenst zijn eigen Multatuli kan maken, omdat hij zoveel zijden heeft.⁷³ De vraag die in dit betoog centraal staat is eigenlijk: welke Multatuli heeft Hermans gemaakt in zijn biografie *De raadselachtige Multatuli*? Om deze vraag te beantwoorden zal ik het meest prominente stuk literatuur dat Hermans over Multatuli vervaardigd heeft aan een analyse onderwerpen. De biografie is de laatste omvangrijke publicatie van Hermans over Multatuli (tweede druk in 1987, Multatuli's honderdste sterfjaar), waardoor het de meest geschikte plaats is om te zoeken naar zijn beeldvorming van Multatuli.

Allereerst presenteer ik een korte chronologische samenvatting van de biografie. Hierin worden de voornaamste aspecten uit het leven van Multatuli genoemd zoals Hermans die beschrijft. Ik heb de hoofdstukken onderverdeeld in drie perioden uit het leven van Multatuli. Hermans hanteert deze scheidingen niet. De indeling heb ik ontleend aan Van der Meulen. Hij onderscheidt in zijn Multatulibiografie drie perioden: jeugd, Indische jaren en schrijversjaren.

Daarna volgt een paragraaf met opmerkingen over de geleding. Hieruit wordt duidelijk hoe Hermans met zijn ruimte is omgesprongen. Uit de geleding wordt duidelijk aan welke onderwerpen hij veel ruimte heeft besteed en aan welke weinig.

Vervolgens kom ik toe aan de eigenlijke analyse. Ik laat zien hoe Hermans in zijn biografie met Multatuli omgaat en welk beeld hij van hem vormt. In de analyse houd ik de indeling in jeugdijaren, Indische jaren en schrijversjaren aan, maar ik laat een thematische ordening prevaleren boven een chronologische. Af en toe zal ik terugkomen op de theorie die ik in de inleiding heb behandeld over de schrijversbiografie door Fontijn en ook op Raat kom ik terug.

Ik zal kijken naar de wijze waarop Hermans Multatuli's karakter typeert. Alsof het een roman betreft heeft Hermans op bepaalde punten in de biografie een blokkarakterisering van Multatuli opgenomen. Ook laat hij enkele thema's zeer bewust telkens terugkeren. Ze vormen in het leven van Multatuli een patroon. Door per thema Hermans' uitspraken over dit thema te analyseren, wordt duidelijk hoe hij door middel van repetitio nadruk legt op enkele karaktereigenschappen van Multatuli.

Twee voorname thema's uit de biografie, Multatuli's omgang met geld en zijn omgang met vrouwen, behandel ik in de paragraaf over de jeugd van Multatuli. Hermans hanteert bij de introductie van deze thema's een bepaalde strategie die ik in deze paragraaf zal toelichten.

In de Indische jaren voert een andere strategie de boventoon. Hermans gaat dieper in op zaken uit het leven van Multatuli en verantwoordt hoe hij het schrijven van zijn biografie heeft aangepakt. Hij is op zoek naar de waarheid achter de gebeurtenissen en trekt vele lezingen, soms inclusief de lezing van Multatuli zelf, in twijfel. Ook een van de grootste raadsels die Hermans aan Multatuli toekent, hoe hij zijn eigen toekomst kon voorspellen, zal ik hier behandelen.

Bij de behandeling van de schrijversjaren komt het beeld dat Hermans heeft van Multatuli tot wasdom. Hermans presenteert een psychologisch profiel van Multatuli dat ik zal uiteenzetten. Hij is van mening dat de afwijzingen die Multatuli heeft ondervonden te wijten zijn aan zichzelf. De beeldvorming rond Multatuli wordt hiermee gecompleteerd.

Ik sluit af met een conclusie waarin de belangrijkste punten uit mijn betoog nogmaals worden genoemd.

Samenvatting

De biografie *De raadselachtige Multatuli* bestaat uit 24 hoofdstukken die ik hieronder per hoofdstuk behandel.

Jeugdijaren

1. Hermans' biografie opent met een schets van het politieke klimaat waarin Multatuli geboren werd. Het was de periode na de Napoleontische overheersing in Nederland. De hervormingen van de Fransen waren nog goed voelbaar voor de burgers. Het sociale milieu waarin Multatuli opgroeide was niet gegoed, maar zeker niet slecht. Eduard Dekke, die zich later Eduard Douwes Dekker ging noemen en nog later Multatuli, werd niet geboren in een grachtenpand, waar de rijken met dubbele namen woonden, maar in een zijstraat van een van de Amsterdamse grachten. Eduard was niet trots op zijn afkomst, wat blijkt uit *Woutertje Pieterse*, hoewel we dat werk niet als geheel autobiografisch mogen opvatten.

Indische jaren

2. Dekker vertrekt naar Batavia. Hier wordt hij verliefd op de katholieke Caroline Versteegh, maar Caroline's vader staat niet toe dat zij een relatie hebben. Hij schijnt er een excentrieke levensstijl op na te houden. De verschillende plaatsen waar hij in Indië gewerkt heeft, passeren de revue, het kastekort te Natal dient niet onvermeld te blijven. Hij schrijft de *Losse Bladen uit het Dagboek van een Oud Man*. Ook trouwt hij met Everdina Huberta, baronesse van Wijnbergen. Hermans meldt dat Dekker in deze periode ongelovig moet zijn geworden. Het hoofdstuk sluit af met Dekkers financieel rampzalige verlof in Nederland.
3. Hermans wijdt uit over de Indische staatsinrichting. Daarna geeft hij een beschrijving van de gebeurtenissen die Dekker literair verwerkt heeft in zijn roman *Max Havelaar*. Aan de hand van archiefstukken probeert Hermans de werkelijke gebeurtenissen te reconstrueren. Deze gebeurtenissen, die Multatuli noopten ontslag te nemen, zijn bekend onder de noemer: de zaak-Lebak.

4. Dekker probeert de zaak bij Van Twist (de Gouverneur-Generaal) op te helderen, hem ertoe te overtuigen hem weer in dienst te nemen.
5. Dekker verblijft nog steeds werkloos op Java en vertrekt uiteindelijk naar Europa, waar hij in 1857 in Marseille aankomt. Hij komt terecht in een hotel in Brussel en schrijft *Max Havelaar*. Het doel van zijn boek is tweeledig: verbetering van de positie van de Javanen en eerherstel.

Schrijversjaren

6. In ruil voor eerherstel zou Multatuli overwegen *Max Havelaar* niet uit te brengen, maar hij krijgt geen mooie betrekking in Indië. Jacob van Lennep verkrijgt het auteursrecht voor *Max Havelaar*. Hij was 'van meet af aan erop uit een politiek spelletje te spelen met *Max Havelaar*', volgens Hermans. Van Lennep past het boek aan om het voor publicatie geschikt te maken.
7. Multatuli verspeelt zijn geld in het casino, laat een portret maken dat mensen voor veel geld kunnen kopen (de opbrengt is gering) en beleeft 'amourettes' waarover hij hartelijk verhaalt richting Tine. Hermans relateert 'de rilling' die *Max Havelaar* door het land liet gaan en betoogt dat excentrieke mensen onder een democratisch bestel geen been aan de grond krijgen in het publieke leven.
8. Multatuli lijdt een politieke nederlaag nadat hij zich in het kiesdistrict Tiel kandidaat heeft gesteld. Hermans betoogt dat Multatuli *Max Havelaar* niet als een antikolonialistisch betoog in romanvorm heeft bedoeld. Hij was niet tegen het koloniale systeem, ook niet tegen het cultuurstelsel, maar wilde dat Indië voor Nederland behouden bleef. Multatuli's eis tot eerherstel vindt Hermans niet billijk. Multatuli had zelf ontslag genomen en het eervol gekregen, de staat was hem niets verplicht. Wat betreft Multatuli's 'ernstigheid' heeft Hermans zijn twijfels. Hij was er niet op uit een revolutie te ontketenen.
9. Hermans poneert de gedachte dat de zaak-Lebak moedwillig door Multatuli is aangegrepen om martelaar te worden. Hij zou bewust op ontslag hebben aangestuurd, omdat het onwaarschijnlijk is dat hij met zijn volle verstand overtuigd was van het feit dat zijn meedelingen hem gelijk zouden geven in de Lebak-zaak. Ook biedt Hermans een verklaring voor het feit dat Douwes Dekker aan het eind van zijn Indische periode toch bij Brest van Kempen (de resident van Bantam) ging logeren, terwijl hij hem enkele jaren later als Slijmering in *Max Havelaar* negatief zou karakteriseren. Multatuli hoorde namelijk pas vlak voordat hij daar ging logeren dat Van Kempen geld aan de regent had gegeven om klagers de mond te snoeren. Iedereen had Multatuli voor gek verklaard als hij op dat moment had afgezegd, hij kon zijn redenen namelijk niet openbaar maken. Ook zou hij dan helemaal niet meer op steun uit de ambtelijke hoek kunnen rekenen.
10. Een commissie die Multatuli financieel probeert te ondersteunen, laat het afweten. Multatuli schrijft Tine regelmatig over zijn verhouding met Sietske Abrahamsz, het meisje dat hem inspireerde tot het schrijven van de *Minnebrieven*. Hermans haalt Multatuli's vrijgevigheid aan, waardoor hijzelf en zijn gezin honger lijden. Hierdoor werd Multatuli door mensen in zijn omgeving vergeleken met Jezus.
11. Hermans vertelt hoe Multatuli Mimi 'verovert' en zelfs Tine daarbij inzet om haar ouders ervan te overtuigen dat er geen enkele reden is om de omgang tussen Multatuli en Mimi te verbieden.

12. Multatuli stelt zich kandidaat voor de Tweede Kamer en wordt niet gekozen. De eerste bundel *Ideën* verschijnt, maar daarna komt er weinig van schrijven. Zijn uitgever d'Ablaing van Giessenburg leest hem de les door te zeggen dat zijn hoogmoed voortkomt uit gebrek aan kracht. Hermans deelt deze mening.
13. Meer over Multatuli's liefde voor Mimi. Zij is volgens hem bezig 'de alleenheerschappij' in Multatuli's liefdesleven te veroveren. Tine stuurt bedelbrieven naar Multatuli, omdat ze niets te eten heeft en de rekeningen niet kan betalen in Brussel. Hermans is van mening dat Tine net zo excentriek moet zijn geweest als Multatuli, omdat zij al zijn caprices toestond en altijd de engelachtige vrouw bleef spelen. Multatuli laat nog een portret maken, een onderneming die eveneens op een financieel debacle uitloopt. Bij de première van *De Bruid daarboven* zijn Tine en de kinderen aanwezig om een eind te maken 'aan de leugens omtrent hun huwelijksgeluk'.
14. Multatuli deelt klappen uit in een variététheater en moet zich voor de rechter verantwoorden. Hij vertrekt weer naar Duitsland en verspeelt zijn geld. Tine verlaat haar woning in Brussel vanwege de huurschuld en neemt haar intrek op een zolderkamertje van Multatuli's uitgever 'd Ablaing van Giessenburg. Rond dezelfde tijd wordt weer een comité gevormd ter ondersteuning van Dekkers gezin. Echter, het geld zou deze keer rechtstreeks aan Tine betaald worden. Het comité mislukt. Tine verhuist met de kinderen naar Milaan, waar haar vriendin Stéphanie woont. Multatuli is hier niet blij mee. Ondertussen raakt hij bekend in België, waar hij enkele voordrachten houdt. Het idee ontstaat Tine en de kinderen terug te halen en zich in Vlaanderen te vestigen.
15. Multatuli krijgt met hulp van Rochussen (voorganger van Duymar van Twist als Gouverneur-Generaal van Nederlands Indië, later minister in het Nederlands kabinet) gratie voor de straf die hij moest uitzitten. Hij komt naar Nederland en probeert wederom tevergeefs voet aan de grond te krijgen in het politieke veld. Het kon ook niet anders volgens Hermans, want Multatuli's schrijverschap kon alleen aan een overwinning geholpen worden door de maatschappelijke ondergang van de schrijver.
16. Multatuli wordt uitgenodigd om in Friesland lezingen te geven, die een groot succes worden. Multatuli verdient weer wat geld, geeft ook weer wat weg en uiteindelijk laat hij Tine en de kinderen vanuit Milaan overkomen naar Den Haag, waar ook Multatuli's maîtresse, Mimi, een kamer krijgt. Tine en de kinderen verlangen echter terug naar Milaan, waar ze buiten Multatuli's weten om spoedig zullen terugkeren.
17. Mimi en Multatuli gaan in Duitsland wonen. Herman des Amorie van der Hoeven, een jeugdvriend van Multatuli, sticht een Multatuli-commissie, wat Multatuli uiteraard als een belediging opvat. Twee jaar na de gezinsbreuk staat Multatuli's zoon Eduard op de stoep en blijft een aantal weken logeren.
18. Multatuli raakt bevriend met Funke, die zijn werk zal uitgeven en hem hiervoor royaal betaalt. Hij keert Multatuli's loon uit in de vorm van giften, wat Multatuli op prijs stelt. Hermans vermoedt dat Multatuli, omdat hij geen schrijver wilde zijn, liever niet voor zijn werk betaald wilde worden. Hij was geen schrijver à la Dickens of Victor Hugo. Niet alleen kregen zij veel meer betaald, maar Multatuli was ook niet in staat op commando, doelgericht literatuur te produceren.
19. Multatuli ontmoet Mina Kruseman, een actrice die zich ervoor heeft ingezet om *Vorstenschool* in productie te laten gaan. Tine sterft. Ondanks Mina's tegenvallende

- acteerprestaties blijkt *Vorstenschool* een succes. Multatuli en Mimi treden in het huwelijk.
20. Weer een tourneeronde (1878). Mimi schrijft dat ze een verrassing heeft voor Dek, die in eerste instantie aan een hond denkt. Het blijkt een mens te zijn, ze heeft een zoontje geadopteerd, Wouter.
 21. Multatuli's band met zijn eigen kinderen was slecht. Hij was overtuigd van de innerlijke slechtheid van zijn zoon Edu, de redenen hiervoor blijven echter onbekend. Hermans vermoedt dat Multatuli zijn eigen zwakte, de verachting die hij zichzelf toedroeg, op Edu projecteerde. Multatuli geeft Edu zelfs aan voor moord wanneer hij in een facsimile van een in de krant opgenomen brief om losgeld van een moordenaar van een dertienjarige jongen Edu's handschrift meent te herkennen. De echte dader heeft ondertussen bekend, maar het feit dat Edu geen moord heeft gepleegd, pleit hem bij Multatuli niet vrij van zijn verdorvenheid. Voor zijn dochter Nonnie heeft Multatuli aardigere bewoordingen, maar zij is niet minder dan Edu van hem vervreemd. Ze trouwt een Italiaanse geoloog die geen woord Nederlands kent en Multatuli niet bewondert. Uiteindelijk heeft hij geen contact meer met zijn kinderen.
 22. In 1882 wordt er wederom een Multatuli-commissie opgericht, die wat geld oplevert voor Multatuli en Mimi. Multatuli is als vanouds ontevreden met de commissie. In zijn laatste dagen deed Multatuli niet veel meer dan vliegers oplaten met Wouter, hij was bang te stikken in zijn astma, wat op 19 februari 1887 ook gebeurde.
 23. Multatuli werd als eerste Nederlander gecremeerd. Mimi gaat met Wouter in Amsterdam wonen. Hermans verwijt een aantal Multatuli-adepten (onder wie Julius Pée en Menno ter Braak) dat ze hun verering hoger stelden dan het achterhalen van de waarheid, waardoor met name Multatuli's zoon Edu het in de literatuur heeft moeten ontgelden.
 24. Hermans verwijt zowel pro- als anti-Multatulianen dat zij aan grondige kennis van zaken geen behoefte hebben gehad. Zelf verontschuldigt hij zich voor het feit dat hij niet alle gegevens heeft kunnen achterhalen en daarom af en toe 'liegt in commissie'.

Geleding

Nu ik kort een beeld heb geschetst van de inhoud van de biografie, zal ik kijken naar wat de geleding ons kan vertellen over Hermans' fascinatie voor Multatuli.

Hermans heeft zijn biografie onopvallend verdeeld in 24 hoofdstukken die worden aangegeven door nummers bovenaan de pagina. Na deze genummerde hoofdstukken volgen nog een 'Naschrift', 'Bijlage' en 'Register van personen'. De tekst laat zich echter lezen als een geheel, zonder duidelijk aangegeven scheidslijnen.

Niet elk hoofdstuk is even lang, ook is de tijdspanne die een hoofdstuk inneemt niet gelijk. Hermans heeft aan bepaalde onderwerpen, aan bepaalde perioden in het leven van Multatuli, meer aandacht besteed dan aan andere. Om een globale indruk te krijgen van de perioden waar Hermans veel of weinig aandacht aan besteedt, heb ik in de onderstaande tabel het verloop van de jaren van Multatuli's leven (1820-1877) ten opzichte van het verloop van bladzijden in de biografie uitgedrukt. Ik zal kijken hoeveel pagina's Hermans uittrekt voor het beschrijven van een enkel jaar. Ten behoeve van de terugvindbaarheid heb ik in de rechter kolom van de tabel het citaat opgenomen waar ik de datering aan heb ontleend.

Nr.	Jaar	Blz.	Citaat
1	1820	7	[...] komt op 2 maart 1820 [...] ter wereld
2	1832	9	Maart 1832 schrijft hij zijn naam in het schoolalbum
3	1836	10	Tot zijn achttiende jaar
4	1838	13	Op 23 september 1838 vertrekt hij naar Batavia
5	1839	14	Begin oktober 1842 arriveert hij in Padang
6	1845	18	Op 26 september 1845 [...] verlooft hij zich
7	1846	20	Op 8 april 1846 worden de namen van Eduard en Everdine in het register van huwelijksafkondigingen ingeschreven
8	1851	22	schrijft hij [broer Pieter, SdV] op 23 oktober 1851
9	1852	24	Op 24 juli 1852 vertrekken Everdine en hij [...]
10	1853	25	in maart of april 1853 schrijft Eduard aan Kruseman [...]
11	1854	26	Op 1 januari 1854 wordt hun zoon [...] geboren
12	1855	27	Begin 1855 ondernam Dekker een nieuwe aanval [...]
13	1856	35	Daar arriveerden op 14 januari [1856, SdV] de nieuwe assistent-resident E. Douwes Dekker met zijn vrouw en zootje.
14	1857	57	In Marseille stapt hij juni 1957 aan land
15	1858	59	Omstreeks april 1858 keert ook Jan Douwes Dekker met zijn gezin naar Nederland terug
16	1859	60	Bezorgd schrijft broer Pieter op 9 juni 1859 aan Kruseman
17	1860	69	Het boek dat Dekker en zijn gezin 'er boven op zou helpen' verscheen op 14 mei 1860
18	1861	86	[...], schrijft Bleeker op 27 januari 1861
19	1862	94	Eind januari 1862 keert hij naar Amsterdam terug
20	1863	105	In 1863 stond Charlotte de Graaf hem alles af wat zij bezat
21	1865	113	Op 1 oktober 1865 meldt Tine aan Stéphanie: [...]
22	1866	121	De 18e januari 1866 moest hij voor de rechtbank te Amsterdam verschijnen
23	1867	129	In maart 1867 hield hij niet minder dan drie voordrachten te Antwerpen
24	1868	132	Half januari wordt bekend dat de koning aan E.D. Dekker gratie verleent
25	1869	140	Op 11 februari 1869 is haar [Tine's, SdV] toon in een brief aan Multatuli ronduit geestdriftig
26	1870	149	Nee, schrijft van der Hoeven op 17 september 1870
27	1873	157	[...], schrijft hij op 4 september 1873 aan Roorda
28	1874	158	Op 13 december 1874 overleed Tine nog vrij plotseling
29	1875	160	In januari 1875 kreeg Mina eindelijk haar zin
30	1877	167	Na 1877 schrijft hij nog wel betrekkelijk veel, maar alleen brieven aan vrienden
31	1878	168	De eerste [lezing, SdV], vond plaats in 1878
32	1880	170	die aan Multatuli in 1880 pardoos een ruime villa nabij Nieder-Ingelheim cadeau deed
33	1882	182	Wel nam hij zitting in de nieuwste en laatste Multatuli-commissie, die van 1882
34	1884	183	[...] in een brief aan dr. H.C. Muller van 8 januari 1884
35	1886	184	Hij plaatst op 12 november 1886 een advertentie
36	1887	188	op 19 februari 1887, stikte Multatuli inderdaad

Bij het verzamelen van de gegevens heb ik geen rekening gehouden met tekst die niet tot de chronologische levensbeschrijving behoort. Hieronder vallen bijvoorbeeld de blokkarakteriseringen die Hermans geeft van Multatuli en uitleg over de historische achtergrond van gebeurtenissen in de biografie, zoals de uiteenzetting van de bestuurlijke inrichting van Indië in de tijd van Multatuli. Ook heb ik geen aandacht geschonken aan vooruitwijzingen en regressies die de precieze chronologie doorbreken. De ruimte die de afbeeldingen innemen, – Hermans in erg scheutig met afbeeldingen in zijn biografie – heb ik eveneens niet meegenomen in mijn telling. Verder heb ik me beperkt tot de jaren 1820 tot en met 1887, het geboorte- en sterfjaar van Multatuli. De jaren voorafgaand aan Multatuli's geboorte (Hermans begint zijn biografie in 1815) en de jaren na zijn dood laat ik buiten beschouwing, daar ze geen onderdeel zijn van Multatuli's leven.

In de biografie worden niet alle data chronologisch weergegeven. Hermans wijst vooruit en terug op de tijdslijn. Niet alle data zijn dus geschikte ijkpunten. De bovengenoemde 36 ijkpunten zijn een relevante selectie van de data die in Hermans' chronologische vertelling van het leven van Multatuli vermeld worden. Omwille van de overzichtelijkheid heb ik jaren waarbij ik geen relevant citaat vermeld heb, uit de tabel weggelaten.

Van de gegevens in de tabel heb ik een grafiek gemaakt, waarin op de horizontale as het verloop van de jaren staat aangegeven en op de verticale as het verloop van pagina's in de biografie wordt uitgedrukt. Tevens heb ik een trendlijn toegevoegd die de verschillende ijkpunten verbindt.

Met deze visualisering wordt in grote lijnen direct duidelijk aan welke perioden van het leven van Multatuli Hermans veel of weinig ruimte besteedt. Vanaf Multatuli's geboorte in 1820 tot ongeveer 1858 stijgt de lijn namelijk nauwelijks, wat betekent dat Hermans weinig tekst voor deze jaren heeft vrijgemaakt. In de jaren 1858 tot 1870 stijgt de lijn sterk. In deze jaren gebruikt Hermans veel ruimte voor zijn beschrijving van het leven van Multatuli. Vanaf 1870 wordt de stijging minder sterk en in Multatuli's laatste jaren, vanaf 1880, is de lijn haast horizontaal. Naar het einde van de biografie toe besteedt Hermans dus steeds minder tekst aan een jaar.

Als we deze getallen koppelen aan de indeling die ik in de samenvatting heb aangebracht, valt op dat Hermans aan Multatuli's jeugd en Indische jaren weinig tekst gependend heeft, tot aan de zaak-Lebak, welke aanvangt in het derde hoofdstuk. In de eerste twee hoofdstukken zijn pakweg de eerste vijfendertig jaar van het leven van Multatuli behandeld, terwijl in het derde tot en met het zesde hoofdstuk (tot aan de schrijversjaren) slechts enkele maanden verstrijken. In de Indische jaren wordt het leven van Multatuli dus pas vanaf de Lebak-zaak uitvoerig behandeld. Hermans legt geen cesuur bij Multatuli's overgang van Indië naar Nederland. Middenin het vijfde hoofdstuk keert Multatuli terug in Nederland en schrijft hij zijn *Max Havelaar*. Vanaf dat punt zal Multatuli definitief een schrijver zijn. De schrijversjaren krijgen, zoals te verwachten valt in een schrijversbiografie, de meeste aandacht. Uit de analyse die volgt, zal duidelijk worden of Hermans' interesse in Multatuli zich inderdaad concentreert op de Indische en schrijversjaren.

Hermans over Multatuli's jeugdijaren

Hermans opent zijn biografie groots, met een verwijzing naar de Slag bij Waterloo in 1815, die het einde van Napoleons heerschappij inluidde. Wat het belang van Napoleon en zijn nederlaag voor Multatuli is, daar kan de lezer nog slechts naar gissen. Al snel gaat Hermans over op de

jeugd van Eduard Douwes Dekker, die toen nog Eduard Dekker heette. Douwes Dekkers naamsverdubbeling brengt Hermans niet expliciet in verband met ontevredenheid over zijn afkomst, maar de lezer kan tussen de regels door lezen dat Hermans zijn naamsverdubbeling toch ziet als een poging van Multatuli om zijn ouderlijk milieu te ontstijgen. Multatuli had geen affiniteit met het milieu waarin hij opgroeide. Hermans zegt: 'Dat de bittere haat tegen het fantasieloze kleinburgerdom, die uit dat boek [*Woutertje Pieterse*, SdV] spreekt, in zijn eigen jeugd ontstaan is, lijdt geen twijfel'.⁷⁴ Multatuli woonde in zijn jeugd, zo lezen we, niet aan een gracht, maar in een zijstraat die de grachten verbindt. Aan de grachten woonden de rijken, mensen met dubbele namen. In het radio-interview met Freddy de Vree, dat werd gehouden vlak voordat *De raadselachtige Multatuli* uitkwam, gaat Hermans uitgebreider in op Multatuli's achtergrond en zijn naamsverdubbeling. Hij herhaalt wat in de biografie staat en verbindt dit met de 'maatschappelijke ambitie' die Multatuli en zijn broers en zussen hadden: de drang om de stand waarin ze geboren waren te ontstijgen.

Van de pakweg 200 pagina's die de biografie groot is, wijdt Hermans er zes aan Multatuli's jeugd. Nergens zien we dat Hermans zo weinig aandacht besteedt aan een periode uit het leven van Multatuli. Waarom besteedt hij niet meer ruimte van zijn biografie aan Multatuli's jeugd?⁷⁵

In 1990 heeft Eep Francken in zijn studie *De veelzinnige muze van E. Douwes Dekker* een hoofdstuk gewijd aan de jeugd van Dekker, getiteld 'Scholen en schoolmeesters'.⁷⁶ Hierin staan de figuur van H.R. Meskendorff (een leraar die Multatuli later in zijn werk een aantal keer zal aanhalen), de Latijnse school en Multatuli's lidmaatschap van het departement Waterland van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen centraal.

Francken heeft de beschikbare gegevens gedetailleerd uitgewerkt. In zijn betoog over Multatuli's jeugd vind ik vooral het stuk over de Maatschappij tot het Nut van 't Algemeen interessant. Immers, dit was een instituut waar literatuur behandeld werd. (In het eerste betoog heb ik al de toestand geschetst van het literaire milieu in het begin van de negentiende eeuw, bestaande uit hoogopgeleide personen die op beschaafde wijze literatuur behandelden. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen past precies in deze beschrijving.) Deze literaire instelling is waarschijnlijk de eerste aanraking met een geïnstitutionaliseerd literair orgaan geweest voor Multatuli. Alleen daarom al verdient het de aandacht. Franckens studie (1990) kwam uiteraard jaren te laat voor verwerking in Hermans biografie (1976), maar ook Hermans wist dat Multatuli lid is geweest van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, hij voegt namelijk een afbeelding in van Multatuli's lidmaatschapskaart, vermeldt dat Multatuli in deze periode zijn eerste gedichten schreef en door zijn broer Pieter werd geïntroduceerd bij de Maatschappij en daar teksten voordroeg.⁷⁷ Hermans blijft hier aan de oppervlakte, wat eigenlijk geldt voor het hele hoofdstuk over Multatuli's jeugd.

Hermans heeft er blijkbaar voor gekozen weinig ruimte te besteden aan de jeugd van Multatuli. Feit is dat hierover erg weinig zeker is en in verhouding tot zijn latere leven erg weinig officiële documenten uitsluitsel kunnen geven over de gebeurtenissen. Hermans vermeldt dat er autobiografische elementen te vinden zijn in *Woutertje Pieterse*, maar werkt deze elementen niet verder uit, met uitzondering van de opmerkingen over het milieu waarin Multatuli opgroeide. Hermans was blijkbaar niet geïnteresseerd in Multatuli's jeugd, behalve in de gebeurtenissen die kenmerkend zijn voor Multatuli en als een patroon ook later in zijn leven terugkeren. Deze gebeurtenissen zal ik in de volgende paragrafen behandelen. Ze leggen namelijk een strategie bloot die Hermans hanteert om een beeld van Multatuli te vormen.

Hermans thematische ordening in de jeugdijaren kenmerkt zich namelijk door de strategie van het vooruitwijzen.

Vooruitwijzingen als strategie: schijnbaar onbelangrijke wapenfeiten

Ik noem hier twee schijnbaar onbelangrijke gebeurtenissen uit Multatuli's jeugd die Hermans naar voren haalt.

Ten eerste schenkt Hermans in het bijzonder aandacht aan Dekkers ontslag bij de textielfirma Van de Velde toen hij achttien was: hij zou een rijksdaalder gestolen hebben om een vriend met speelschulden te helpen. Ogenscheinlijk is dit een tamelijk onbelangrijke gebeurtenis. Waarom vermeldt Hermans het dan? Waarin schuilt het belang van deze gebeurtenis?

Waarom Hermans deze gebeurtenis naar voren haalt, vermeldt hij spoedig. Hermans schrijft: 'Misschien was dit de eerste keer dat er in zijn leven sprake was van speelschulden, maar het zou lang niet de laatste zijn'.⁷⁸ De gebeurtenis fungeert als functionele vooruitwijzing op wat komen gaat in de rest van de biografie.

Ten tweede noemt Hermans Dekkers eerste liefde, Louise, van wie niets bekend is. Waarom is deze liefde, van wie we niets te weten komen, dan van belang? Ook deze informatie lijkt op dit punt in de biografie enigszins arbitrair. Het enige dat van deze Louise bekend is, is dat zij 'op geen stukken na zijn laatste liefde' was. Ook hier zien we dat Hermans een schijnbaar onbelangrijke gebeurtenis naar voren haalt, die pas in het licht van latere gebeurtenissen belangrijk wordt. De gebeurtenis staat, net als Dekkers ontslag vanwege geldzaken, aan het begin van een patroon.

Over het karakter van Dekker in zijn jeugd geeft Hermans ten slotte de volgende beschrijving:

Geloofd mag worden dat Eduard al vroeg blijk gaf van impulsief medelijden met zwakken en gebrekkigen, dat hij de moed bezat onrecht te bestrijden, dat hij een lichtontvlambaar hart bezat en een pathologische neiging in financiële moeilijkheden te geraken.

Naast Multatuli's 'licht ontvlambaar hart' en zijn 'pathologische neiging in financiële moeilijkheden te geraken' noemt Hermans hier ook nog zijn 'impulsief medelijden met zwakken en gebrekkigen' en 'moed om onrecht te bestrijden'. Het zijn thema's die als rode draden door de biografie lopen, waarvan Hermans van mening is dat ze al in de jeugd van Multatuli zichtbaar worden.

Hermans presenteert de gegevens als een verklaring voor gebeurtenissen in het latere leven van Multatuli. Alsof het karaktereigenschappen zijn die hij jong reeds bezat en nooit heeft afgeleerd. Mijns inziens doet het krampachtig aan dat Hermans Multatuli's eerste geldprobleem en zijn eerste liefde zoveel aandacht geeft, juist omdat ze niet in Multatuli's jeugd, maar pas later in zijn leven significant worden. Paul van 't Veer was eveneens kritisch over deze manier van eigenschappen op het verleden projecteren. Ik geef een uitgebreid citaat uit Fontijn, waar hij Van 't Veers standpunt samenvat:

Een voorbeeld van een biograaf die vrij sceptisch staat ten opzichte van verklaringen is Paul van 't Veer. In *Het leven van Multatuli* (1979) waarschuwt hij voor de neiging van Multatuli-biografen om bepaalde gegevens uit Multatuli's leven (zoals de publicatie van de *Max Havelaar*), terug te projecteren naar de jeugdijaren.

‘Het is een gezichtsverenging waarvan de nadelen duidelijk zijn. Door tot elke prijs in de jonge Eduard het bijzondere te willen vinden en het ‘gewone’ te verwaarlozen, dreigen juist allerlei belangrijke invloeden van zijn tijdgebondenheid en zijn maatschappelijke omgeving aan de aandacht te ontsnappen. In de schaarse gevallen dat dit soort ‘achtergronden’ wel wordt behandeld, worden ze als het ware teruggeprojecteerd uit Lebak.’ (Paul van ‘t Veer 1979)

Van ‘t Veer neemt afstand van drie visies op de jeugd van Dekker. De eerste visie, algemeen bekend geworden door Th. Swart Abrahamsz uit 1887 en eerder gepresenteerd door J. Van Vloten in zijn *Onkruid onder de tarwe* uit 1875, stelt Multatuli als zenuwlijder centraal. De tweede visie wil een verklaring geven vanuit zijn eerzucht. Het is de eerzucht van het kleinburgerlijke jongetje uit de Haarlemmerdijk die zich in het milieu van de deftige families uit de grachtengordel wil handhaven. De derde visie, die van Du Perron, ziet de jeugd geheel in het perspectief van de latere zaak Lebak. Van ‘t Veer wil de jonge Dekker tonen zoals hij er voor zichzelf en zijn omgeving heeft uitgezien. De vraag is hier: is dat mogelijk?

In Hermans visie zien we in ieder geval de tweede verklaring terug. Het feit dat Douwes Dekker van jongs af aan zijn milieu wilde ontstijgen is een aanwijzing in deze richting. Maar, over de jeugd van Eduard lezen we haast alleen over gebeurtenissen die voornamelijk in het latere leven van Douwes Dekker van belang zijn. Naast de genoemde haat jegens het milieu waarin hij opgroeide, zijn ook zijn omgang met geld en zijn liefdesleven van belang voor het beeld dat Hermans van Multatuli geeft. De omgang met geld en de in zijn tijd ongewoon vrije interpretatie van de huwelijksverplichtingen behandel ik in de komende twee paragrafen. Daarna zal ik mijn betoog voortzetten en laten zien hoe Hermans met de informatie die uit Multatuli’s Indische jaren is overgeleverd omgaat.

Multatuli’s pathologische neiging in financiële moeilijkheden te geraken en zijn impulsieve medelijden met de zwakke en gebrekkige medemens

Een van de rode draden die Hermans door zijn Multatulibiografie heeft geweven is Dekkers ‘pathologische neiging in financiële moeilijkheden te geraken’. Zijn neiging ‘impulsief medelijden te hebben met zwakken en gebrekkigen’ houdt hiermee verband. Deze thema’s worden ook door andere Multatulibiografen opgemerkt, maar de manier waarop Hermans ze inzet verdient het nader bekeken te worden.

Zoals gezegd beschouwt Hermans Multatuli’s ontslag bij de firma Van der Velde als exemplarisch. Het is slechts de moeite waard om te vermelden, omdat het thema ‘geld’ in Multatuli’s latere leven zo’n grote rol zal spelen. Ik zal het thema hieronder verder uitwerken.

Geld speelt ook een rol bij Caroline Versteeghs afwijzing, wanneer Multatuli haar om haar hand vraagt. Haar vader verbood haar met Multatuli om te gaan, omdat berichtgeving over zijn excentrieke persoonlijkheid, zijn slechte financiële beheersing én slechte beheersing van zijn gemoed hem waren vooruitgesneld. Hermans zegt: ‘Geld verspelen, klappen uitdelen: niet om het een of ander, maar Caroline’s papa is scherp van blik geweest’.⁷⁹ Vooral bij het biljartspelen wilde Multatuli nog wel eens geld verspelen. Caroline’s vader heeft haar wellicht behoed voor de armzalige toekomst die Tine wel ten deel viel.

Ook Multatuli’s ambtelijke carrière bleef niet gevrijwaard van financiële uitglijders. Al vrij vroeg in Multatuli’s carrière, terwijl hij gestationeerd is te Natal, wordt hij geconfronteerd met een

kastekort. Hij moet het tekort zelf aanzuiveren, daartoe wordt elke maand een gedeelte van zijn loon behorende bij zijn nieuwe functie ingehouden. 'Alweer een geldkwestie!'⁸⁰, exclameert Hermans. Wederom legt hij grote nadruk op Multatuli's financiële situatie.

Bij het volgende citaat wordt opnieuw duidelijk dat Hermans het thema geld strategisch inzet in zijn biografie. Hermans schrijft: 'Tijdens een dienstreis die hij kort na zijn verloving moet maken, is wel sprake van een nieuwe flirt, maar over geld verspelen en klappen uitdelen zullen we lange tijd niets horen'.⁸¹ Hoewel er geen sprake is van geld verspelen of klappen uitdelen, vermeldt Hermans juist dat van het tegenovergestelde sprake is. De nadruk wordt, hoewel daar geen aanleiding toe is, gelegd op het thema 'geld', zodat de lezer op geen bladzijde vergeet dat Multatuli niet met geld kon omgaan.

Wanneer we de nadelen van Fontijn bij een psychologische analyse in herinnering roepen, wordt duidelijk dat Hermans hier veel nadruk legt op pathologische eigenschappen van Multatuli, waardoor zijn creativiteit op de achtergrond raakt.

Meermaals lezen we hoe Multatuli grote sommen geld verliest in het casino. Tijdens zijn verlof bijvoorbeeld: 'Grote schulden ontstaan als hij vergeefs probeert aan de speelbank van Spa toch nog rijk te worden'.⁸² Meerdere keren reist hij naar Duitsland af om zijn geld aan de roulette te verliezen.⁸³

Het toppunt van Multatuli's financiële uitschieters is onbetwist de vijfendertigduizend gulden schuld die hij in Nederland achterlaat als hij terugkeert van zijn verlofperiode. 'Dekkers schulden uit de verlofperiode kunnen geschat worden op f 35.000.-. Een kilo brood kostte in die tijd f 0,10, een dominee te Den Helder verdiende f 500,- per jaar'.⁸⁴ Nu weet Hermans elders te vertellen dat het loon van Multatuli hoger lag, maar alsnog is het bedrag imposant.

Geldproblemen zijn in het leven van Multatuli nagenoeg constant aan de orde van de dag geweest. Op het moment dat hij geld had, verdampte het vanwege zijn goklustige pogingen rijk te worden. Dat Multatuli zich rijk voelde, blijkt uit zijn vrijgevigheid. Als hij zijn honoraria eens niet direct vergokt, schenkt hij grote bedragen aan mensen die het nog slechter hebben dan hijzelf en zijn gezin. 'Ik die geen geld heb voor u, voor mij, voor de kinderen,' schrijft hij Tine, 'heb een gezin gered dat gisteren f400.- nodig had'.⁸⁵ Vierhonderd euro, dat moet in de tijd van Multatuli toch een behoorlijk bedrag zijn geweest. Uit medelijden met de zwakke en gebrekkige medemens geeft Multatuli geld weg, wat eigenlijk naar zijn eigen gezin hoort te gaan. Ook bij een van zijn latere tournees schenkt hij de volledige opbrengst van de avond aan Joden die men verhinderd had zijn lezing bij te wonen.⁸⁶ Het waren Tine en de kinderen die de dupe werden van Multatuli's 'koninklijke gebaren, die op niets dan ijdelheid berusten'.⁸⁷

Het zijn deze gebaren die van Multatuli in zijn omgeving een Jezus-figuur maakten. De identificatie met Jezus is niet verwonderlijk wanneer men bedenkt dat Multatuli zijn *Ideën* laat voorafgaan door het bijbelse motto 'Een zaaier ging uit om te zaaien'.⁸⁸ Hermans gaat verder niet diep in op deze identificatie met Jezus, hij zegt alleen dat het niet te sterk is uitgedrukt dat Multatuli voor velen een Jezus-surrogaat wordt.⁸⁹

De geldproblemen zouden nooit meer helemaal overgaan, maar toch kreeg Multatuli het aan het einde van zijn leven iets gemakkelijker door de goede opbrengsten van zijn werk bij zijn uitgever Funke.

Geld... Er kan niet gezegd worden dat Multatuli in het laatste kwart van zijn leven een armoedig bestaan leidde. Toch bleef er altijd gebrek aan geld. Zijn boeken werden goed verkocht, maar tot het schrijven van nieuwe was hij niet in staat. De herdrukken, die hij steeds herzag, wat Funke extra betaalde, brachten wel iets op, maar niet genoeg en elk jaar minder. En dan nog te zwijgen van de oude schulden die voortgingen zijn zelfrespect te drukken, ook als hij er niet om werd gemaand.⁹⁰

Hermans geeft hier te kennen dat Multatuli's geldproblemen een negatieve invloed uitoefenden op zijn zelfrespect. Dat Multatuli volgens Hermans afschuw koesterde jegens zijn eigen persoonlijkheid heeft Hermans ook opgemerkt in de brief van d'Ablaing van Giessenburg in hoofdstuk 12 van de biografie, waarin deze Multatuli aanspoort te gaan werken en in Hermans' analyse van Multatuli's relatie tot zijn zoon Edu in hoofdstuk 21.⁹¹ Hermans' psychologische analyse onthult een zwakte in Multatuli's karakter.

Multatuli's licht ontvlambaar hart

Multatuli was volgens Hermans 'doordrongen van verlichte denkbeelden en in vele opzichten zijn landgenoten verre vooruit'.⁹² In de theorie van Fontijn is hier sprake van een sociaal-historische verklaring voor het feit dat de wijze waarop Multatuli handelde, afweek van de in zijn tijd gangbare manier. In de hoge mate waarin Hermans de raadselachtige Multatuli apart zet van zijn tijdgenoten herkennen we het 'strijdmodel'. In Hermans' ogen staan Multatuli's genialiteit en afwijkende handelen lijnrecht tegenover alles wat in die tijd gangbaar was. Een van de onderwerpen in het werk van Multatuli waarin dit sterk naar voren komt, is vrouwenemancipatie. Multatuli behandelde vrouwen als weldenkende wezens, terwijl ze gedurende Multatuli's leven bijvoorbeeld nog niet het stemrecht hadden.

Zijn verlichte denken over het andere geslacht had ook een component in zijn liefdesleven. Vrouwen waren er genoeg in zijn leven, meestal buitenechtelijk. Zijn relationele leven op zich is al fascinerend, des te meer zijn openheid over zijn caprices tegenover zijn vrouw Tine. Volgens Hermans was zij echter net zo excentriek als Multatuli zelf, wat enigszins verklaart waarom ze zich ondanks al Deks avonturen toch 'engelachtig' bleef gedragen.⁹³

Na Louise, 'die op geen stukken na zijn laatste liefde zou zijn', verhaalt Hermans over flirts na zijn verloving met Tine, 'gebrek aan avontuurtjes heeft hij niet'.⁹⁴ We zien dat Hermans bij dit thema hetzelfde procedé gebruikt als bij het thema 'geld'. Louise dient alleen als opzet naar de buitenechtelijke escapades die in het latere leven van Multatuli zullen plaatsvinden. Dat waren er inderdaad genoeg.

Onder het vorige kopje heb ik Multatuli's identificatie met Jezus met genoemd. Ook Multatuli had zijn volgelingen, maar zijn schare bestond voornamelijk uit vrouwen, met wie hij naar we mogen geloven vaak meer dan platonische relaties onderhield.

Ook Mimi, het meisje dat later zijn tweede vrouw zal worden, vormde onderdeel van zijn 'vrouwenlegioen'. Uiteindelijk verdrong zij alle andere meisjes en werd zij degene die met Multatuli ging samenwonen. Multatuli en Tine waren toen niet uit elkaar. Zoals gezegd verbleven Tine en de kinderen een periode in Milaan. Nadat Multatuli hen naar Den Haag had

gehaald, waar zij met hem en Mimi een huis betrokken, ontstond een driehoeksexperiment, waarvan Hermans het raadselachtig vindt wat Multatuli's bedoeling daarmee is geweest.⁹⁵

Waar Multatuli te weinig affiniteit had met geld, had hij dat teveel met vrouwen. Hij was trots op zijn populariteit bij de meisjes en tegenover Tine open over zijn affaires, en Hermans laat geen kans onbenut dit te benadrukken, waardoor ook dit thema zich naar de voorgrond dringt in de biografie.

Multatuli's omgang met geld en vrouwen zijn wellicht fascinerend, maar niet bewonderenswaardig. Toch schetst Hermans een positief beeld van Multatuli. In het tiende hoofdstuk geeft hij opnieuw een blokkarakterisering van Multatuli. Hij verdedigt hem tegen de aantijgingen dat hij een dronkaard, een feestbeest en een hoerenloper zou zijn. Wellustig was Multatuli wel volgens Hermans.

De gewone mensen houden hem voor een wellusteling, een dronkaard, een fuifnummer dat geleend geld opmaakt in bordelen. Van wellustigheid afgezien, is dat allemaal laster. En zelfs in zijn wellustigheid kan meer dichterschap dan werkelijkheid hebben gescholen.

Multatuli was een man van eenvoudige behoeften, sober wat eten en drinken betreft. zelfs wijn dronk hij zelden. Zijn lievelingsdrank was thee. Hij rookte veel sigaren. Bruingebakken gehakt en goed gaar gestoofde osselappen smaakten hem bijzonder goed. Niemand heeft hem ooit in een bordeel aangetroffen en voor liefde betalen hoefde hij niet. Vrouwen achternalopen met kostbare geschenken evenmin. Hij was geestdriftig genoeg over alle vrouwen die hem zo wel wilden hebben.

Zijn goklust is bijna te wanhopig om uit speelsheid te worden verklaard. Het liefst amuseerde hij zich in de huiselijke kring met praten en spelletjes. Maar wel waar is het, dat hij in de enkele betrekkelijk simpele verlangens die hij had, zo mogelijk met gulle hand voorzag. Overmatig grote fooien strooide hij in hotels om zich heen, om maar vooral op z'n wenken bediend te worden, "om kalmte te kopen" (brief aan Van der Ghinst, 30 mei 1870). Hij liep nooit in een vuil overhemd, liet zijn kleren aanmeten bij de beste kleermakers, reisde altijd eerste klas. Zich bekrimpen was hem onmogelijk, zuinig zijn kon hij niet, financiële zelfbeheersing bracht hem geheel van streek.

Het geld glipte door zijn vingers zonder dat hij het aan drinkgelagen en andere uitpattingen verkwistte. Iedere bedelaar of oplichter vond bij hem gehoor. Hij kon geen aalmoes geven zonder veel meer te geven dan verwacht werd. Zich doof houden voor de stem van Fancy zou zijn dood zijn, wist hij – en zo was het. Op den duur, toen haar stem in zijn oude, ontgoochelde oren niet meer die weerklink vond van vroeger, ging hij ook gauw dood.⁹⁶

In deze karakterisering zien we enkele van de hoofdthema's die Hermans in de eerdere karakterisering heeft opgesomd terug: zijn moeilijke verhouding met geld, zijn makkelijke verhoudingen met vrouwen en de vrijgevigheid die hij zich eigenlijk niet kon veroorloven.

Hermans' kijk op Multatuli's Indische jaren

Ik pak de chronologische draad van de biografie op om te kijken welke nieuwe thema's de Indische jaren brengen. Het belangrijkste thema dat ik in deze paragraaf zal behandelen is 'mislukking'. Dit wordt een prominent thema in de rest van de biografie. Daarnaast laat Hermans in deze jaren het thema 'moed' – preciezer geformuleerd: Multatuli's moed om onrecht te bestrijden – veelvuldig naar voren komen. Ook analyseer ik de voornaamste strategie die

Hermans zegt toegepast te hebben tijdens het schrijven van de biografie: hij is de archieven ingedoken om voor eens en altijd de waarheid te achterhalen omtrent de zaak-Lebak. Ten slotte wijd ik een paragraaf aan de 'Havelaar-tactiek'. Hermans beschrijft de wijze waarop Multatuli met problemen omgaat. Het is een voorzet voor de informatie die hij in de schrijversjaren loslaat, daar completeert Hermans het psychologische profiel van Multatuli.

Het raadsel Multatuli: mislukking als self fulfilling prophecy

Hermans heeft zijn biografie de titel *De raadselachtige Multatuli* meegegeven. In het tweede hoofdstuk van de biografie poneert hij dan ook een 'beklemmend raadsel'. Naar aanleiding van de *Losse bladen uit het dagboek van een oud man*, waarin Multatuli een personage beschrijft dat een 'held' zoals Napoleon wil zijn, maar uiteindelijk een suffe, teleurgestelde oude man wordt, vraagt Hermans zich af: 'Hoe kan iemand van drieëntwintig jaar oud zo nauwkeurig zijn toekomst voorspellen?'⁹⁷

In mijn vorige betoog is dit raadsel ook aan de orde gekomen. Ik zal er hier dieper op ingaan. De kern van de lezing die Hermans aan de *Losse bladen* geeft, is als volgt. Multatuli beschrijft een persoon met grote aspiraties, die uiteindelijk mislukt. Hermans identificeert Multatuli met de (fictieve) figuur in de *Losse bladen*.

Het patroon van hooggespannen verwachtingen en grote mislukkingen komt veel voor in het scheppend werk van Hermans. Veel van Hermans' personages lijken in dat opzicht op elkaar. Osewoudt uit *De donkere kamer van Damocles* en Lodewijk uit *Ik heb altijd gelijk* zijn voorbeelden van dergelijke protagonisten.⁹⁸ Ze hebben de grootste plannen, maar slagen niet in hun opzet. Het enige product van hun handelen is mislukking. Voorbeelden van dit soort personages vinden we ook in Hermans' verhalen. In *Atonale* gaat Varenhijt ten onder aan zijn eigen mijn, in *Elektrotherapie* pleegt Ronald suicide, in *De elektriseermachine van Wimshurst* gaat de autobiografisch getinte Richard af wanneer hij met zijn kennis over de elektriseermachine van Wimshurst zijn klasgenoten en leraar wil verbluffen, in *Een wonderkind of Total loss* gaat Sofie ten onder en in *De zegelring* gaat Jasper ten onder aan een ongeluk.⁹⁹

Het mislukken van de protagonisten wordt vaak veroorzaakt door een machine. Wilbert Smulders legt in 'Succesvolle mislukkingsmachines. Het thema "machine" in het werk van W.F. Hermans', uit hoe Hermans het thema 'machine' in zijn werk verwerkt heeft. Bij Hermans is de machine, zo concludeert Smulders, dan ook een mislukkingsmachine. De machine produceert louter mislukkingen. Ook in de bovengenoemde romans en verhalen spelen machines een rol in het mislukken van het hoofdpersonage. Osewoudts fotocamera, Varenhijts mijn, Richards elektriseermachine, Sofie's auto en Jaspers fiets leiden uiteindelijk tot de ondergang van de protagonist.

In *Elektrotherapie* is geen duidelijk aanwijsbare machine die de ondergang van Ronald inleidt. In dit verhaal is elektriciteit de boosdoener. Ronald pleegt zelfmoord door de uiteinden van een stroomdraad in zijn oren te stoppen en de stekker in het stopcontact te steken. Een stopcontact dat hij zelf gerepareerd heeft, omdat hij 'zo handig is' volgens zijn tante. Er is dus geen machine verantwoordelijk voor Ronalds ondergang, maar techniek speelt nog steeds een grote rol.

In *Ik heb altijd gelijk* is het patroon van hooggespannen verwachtingen en grote mislukkingen sterk aanwezig, maar er is geen machine verantwoordelijk voor Lodewijks ondergang. Het is dus niet zo dat Hermans altijd machines aanwendt om dit patroon te voltooien. De figuur van

Lodewijk Stegman uit *Ik heb altijd gelijk* is bijzonder interessant wanneer we hem naast Multatuli plaatsen.

Zoals het veel van Hermans' protagonisten vergaat, heeft Lodewijk grootse plannen, maar bereikt hij niets. Hij heeft niets dan mislukking te verduren gehad. Zijn ambitie generaal te worden maakt hij niet waar. Verder dan luitenant heeft hij het nooit gebracht, hij is zelfs gedegradeerd tot sergeant, toen hij poogde over te lopen naar de Indonesiërs om de 'BLANKE MAARSCHALK VAN INDONESIË te worden',¹⁰⁰ Ook de politieke partij die hij wil oprichten wordt een farce. Daarnaast verspilt hij continu geld.

Wilde Multatuli niet Keizer van Insulinde worden? Of in ieder geval Raad van Indië? Ook zijn politieke carrière is nooit van de grond gekomen en dat hij een groot probleem met geld had, is geen geheim.

Multatuli wilde heersen, blijkens de Napoleontische aspiraties die hij in de *Losse bladen* tentoonspreidt. Nu is ook verklaard waarom Hermans Napoleons nederlaag heeft gekozen als opening voor zijn biografie. De biografie beschrijft Multatuli's nederlaag in het publieke leven, terwijl hij voor zichzelf een leven als Napoleon in gedachten had.

Het is niet gemakkelijk hard te maken dat Hermans voor de figuur van Lodewijk karaktertrekken van Multatuli geleend heeft, maar wel wordt duidelijk dat ook de biografie die Hermans over Multatuli heeft geschreven prima in het oeuvre van Hermans past. Multatuli heeft net als vele van Hermans' protagonisten de droom gehad om groots te eindigen, maar zag aan het einde van zijn leven van deze droom niets verwezenlijkt. Voor Hermans is het dus een raadsel hoe Multatuli zijn eigen levensloop kon voorspellen, terwijl Hermans soortgelijke (weliswaar) fictieve levens beschrijft. Het thema 'mislukking' verbindt de biografie met Hermans' scheppend werk. Multatuli is zijn eigen mislukkingmachine.

Het raadsel Multatuli: zijn moed om onrecht te bestrijden

Volgens Hermans was het in Multatuli's jeugd al duidelijk dat hij de moed had om onrecht te bestrijden. Als kind redde Multatuli eens het petje van een Joods jongetje uit het water. In de zaak-Lebak streed Multatuli tegen onrecht, minder succesvol dan bij het petje van het Joodse jongetje overigens. Ook in zijn werk kaart Multatuli misstanden aan, wat geëngageerde literatuur heeft opgeleverd. In het eerste betoog heb ik hier voorbeelden van gegeven, want het engagement in Multatuli's literatuur is een van de redenen van Hermans' bewondering voor hem. Wat er mis was in en aan Nederland heeft Multatuli voor het nageslacht opgetekend. Maar, had Multatuli nu werkelijk de moed om onrecht te bestrijden?

Multatuli laat Woutertje Pieterse in de *Ideën* regelmatig dromen om keizer te worden. Hoe serieus moeten we Woutertjes keizersdroom dan nemen? R.D. de Vries heeft in zijn artikel 'Multatuli, schrijver tegen wil en dank' uitgezocht wat de jonge Douwes Dekker in zijn leven wilde bereiken en dit vervolgens afgezet tegen wat hij daadwerkelijk heeft bereikt.

De Vries gaat voor het achterhalen van Multatuli's idealen terug in de tijd. In de *Losse bladen uit het dagboek van een oud man* (1843-1844), waarin dagboekfragmenten van een jonge man 33 jaar later door hem van commentaar worden voorzien. Ook de gefingeerde verzamelaar die het dagboek in handen krijgt giet er zijn moralistische saus over. De man is een genie in de dop, alleen moet hij nog de doelen en omstandigheden om zijn genialiteit te verwezenlijken (a la Napoleon) creëren. Van de grootse plannen is echter niets terechtgekomen.

Zijn *Losse bladen* verwerkt Multatuli in een brief aan uitgever Kruseman, gedateerd 24 februari – 6 mei 1851, waarin Multatuli's denkbeelden die hij in zijn *Ideën* tentoon zal spreiden in de kiem aanwezig zijn. Naast zijn aspiraties heerser te worden, wil hij nu ook deugdheid zijn en lid van de Tweede Kamer worden. De Vries identificeert Multatuli hier net als Hermans met de protagonist uit *De losse bladen*. De Vries gelooft in Multatuli's serieuze intenties, in tegenstelling tot Hermans.

Aan de andere kant schetst Hermans namelijk een tegenovergesteld beeld, waardoor Multatuli's moed (in de ogen van Hermans) geproblematiseerd wordt. Volgens Hermans was Multatuli namelijk helemaal niet serieus in zijn pogingen daadwerkelijk iets te verbeteren.

In het achtste hoofdstuk (in de schrijversjaren) laat Hermans zich ontvallen dat hij niet denkt dat Multatuli serieus geloofde dat de staat hem na zijn ontslag met een hoge functie in zijn eer zou herstellen. Hij zou immers alleen maar meer gelijk krijgen op het moment dat hij niet in zijn eer hersteld werd. Multatuli kiest voor mislukking, omdat het hem gelijk geeft in zijn hogere streven: misstanden in de maatschappij aantonen.

Ik geloof dan ook niet dat hij *ernstig* geloofd heeft nog Raad van Indië te kunnen worden, of iets van dien aard. Integendeel, juist dat hij *niets* werd, was het krachtigste wapen van deze moralist. Juist dat Havelaar bespuwd werd en vernederd, bewees dat hij gelijk had als hij degenen die zijn boek zo mooi vonden, voor huichelaars uitmaakte.¹⁰¹

De lezers van *Max Havelaar* waren huichelaars, juist als ze zijn boek mooi vonden, maar geen oog hadden voor de situatie op Java, of voor het onrecht dat Havelaar werd aangedaan. De paradox waar Multatuli mee worstelde, het feit dat men meer oog had voor de vorm dan voor de boodschap, komt hier naar voren. Multatuli wilde geen mooischrijver zijn, maar om door het publiek gehoord te worden, moest hij zijn boodschap in een lekker omhulsel verpakken. Dit is een van de schrijversparadoxen waar Multatuli altijd mee heeft geworsteld, omdat Multatuli geroemd werd om zijn stijl, waardoor de boodschap op de achtergrond raakte. Saskia Pieterse behandelt de 'parabel over Parabel' om deze paradox aan te tonen, waarin een moeder haar kind aan de wereld wil tonen, maar men alleen oog heeft voor haar aankleding. Als ze het kind naakt presenteert (de naakte waarheid), wordt iedereen afkerig van haar, waardoor de moeder toch besluit het kind aan te kleden. Juist de situatie die Multatuli wilde vermijden, een mooischrijver genoemd worden, werd werkelijkheid.¹⁰²

In 'Polemisch mengelwerk' gaat Hermans uitgebreid in op Multatuli's ongewone handelswijze. Hij beweert dat Multatuli's handelswijze een bewijs is voor het feit dat Multatuli nooit ernstig was in zijn wil zaken te verbeteren. Het artikel – oorspronkelijk in 1952 gepubliceerd in het maart-april nummer van *Podium*, in 1964 gebundeld in *Mandarijnen op zwavelzuur* – is de literaire verdediging van Hermans naar aanleiding van de storm van kritiek ('een storm in een glas wijwater') die ontstond na de publicatie van *Ik heb altijd gelijk* in november 1951. Eerder al was het eerste hoofdstuk van de roman verschenen in *Podium* (jr. 7, nr. 3, 1951), wat het blad haar steun van de overheid en een groot deel van haar abonnees kostte. Hermans werd aangeklaagd voor het beledigen van het katholieke volksdeel. Het beledigen van bevolkingsgroepen is bij wet vastgelegd in artikel 137c van het *Wetboek van Strafrecht*. Hermans werd vrijgesproken. Over het proces, dat op 20 maart 1952 plaatsvond, wordt in 'Polemisch Mengelwerk' echter met geen woord gerept.

In het artikel gaat Hermans met volle kracht tekeer tegen de kritiek die zijn boek geogst heeft, de kritiek in het algemeen en het Nederlandse leespubliek (Net als Multatuli, had Hermans een moeizame verhouding met zijn publiek, hoewel het te ver gaat om te zeggen dat Hermans, net als Multatuli, zijn publiek verachtte met grote innigheid).¹⁰³ Als een schoolmeester legt hij aan de critici uit hoe zij zijn boek hadden moeten lezen. Daarmee geeft hij gelijk een thematische literaire analyse van het werk.

Het meeste aandacht krijgt de recensie van C.J.E. Dinaux: 'De acacia's van Hermans schreiden vergeefs: het woord is aan de wrok', uit het *Haarlems Dagblad* van 2 februari 1951. In deze recensie haalt Dinaux Ter Braak aan, die zegt: 'De kritiek van het ressentiment wordt gekenmerkt door het feit dat zij niet ernstig "wil" wat zij beweert te willen: zij critiseert niet om het kwaad te verdelgen, maar bedient zich van het kwaad als voorwendsel tot scheldwoorden'. Dinaux beticht Hermans er dus van een roman te hebben geschreven vol scheldwoorden, zonder ook maar iets te willen verbeteren. Hermans verwijt Dinaux op zijn beurt dat hij niet kan lezen: de tekst die hij aanhaalt, is namelijk niet van Ter Braak, maar van Scheler. Ter Braak, de 'tot profetengestalte uitgegroeide dagbladschrijver', de 'kerkvader van het Hollandse humanisme', 'deed niets anders dan een stukje Scheler vertalen en tussen aanhalingstekens zetten in zijn eigen schrijfsel'. Voor Hermans is dit reden om tegen Dinaux (en Ter Braak) tekeer te gaan. Hermans heeft immers een bloedhekel aan epigonisme.

In een uitgebreide passage beweert Hermans hier dat Multatuli nooit ernstig is geweest in zijn kritiek:

Ter Braak had grote bewondering voor Multatuli...

Wat blijft er over van de 'ernst' van Multatuli's critiek, in het licht van de stelling van Ter Braak, d.w.z. Scheler?

Men stelle zich voor: een man is bijna twintig jaar in regeringsdienst. Dan gebeurt het volgende. Hij onderschat het hiërarchische karakter van het gezagsapparaat en maakt een tactische vergissing. In het ongelijk gesteld door zijn superieur, neemt hij ontslag. Over deze geschiedenis schrijft hij vier jaar later een boek waarin hij o.m. uiteenzet dat vele Indische bestuursambtenaren zich niet houden aan enige voorschriften die zij onder ede bezworen hebben te zullen opvolgen.

Multatuli's vijanden hebben zich afgevraagd: waarom had hij niet veel eerder ontslag genomen als deze plichtsverzaking hem zo ergerde? En waarom, als hij daar in 'ernst' een einde aan wilde maken, had hij dan niet, hoewel hij al achttien jaar geduldig was gebleven, nog een beetje langer geduld.... Waarom niet in plaats van Max Havelaar te schrijven daar op dat zolderkamertje te Brussel, nog een jaar of wat monologue intérieure en 'dagboeken van een oud man' in Gouvernementspaleizen te Ngawi en elders, tot hij hoog genoeg op de hiërarchische ladder gestegen was om werkelijk ernstig te kunnen ingrijpen? Waarom nam hij inplaats daarvan ontslag en schreef (op de koop toe) een roman vol scheldwoorden?

Dit gebeurde anno 1860. De Nederlandse romanliteratuur stond niet in de kinderschoenen, zij lag nog in de wieg. Zij bestond, voor zover oorspronkelijk, uit boekjes tot vermaak en stichting, zoals ook thans nog voor het overgrote deel. Het was een tijdspassing die tot niets verplichtte en met geen enkele werkelijk bestaande toestand contact onderhield, eigenschap die traditioneel is in ons land en zelfs algemeen als karakteristiek beschouwd wordt voor 'goede' literatuur.

Multatuli had geen enkele reden zijn roman als 'ernstige' critiek te beschouwen. Het was, met Harriet Beecher Stowe voor ogen, een experiment. Hoe kon hij, gesteld het leveren van 'ernstige' critiek in de metafysische Terbraakse, d.w.z. Schelerische, betekenis stond bij hem op de voorgrond, uit alle denkbare mogelijkheden juist het ontslag uit 's lands dienst en

het schrijven van een experimentele roman kiezen? Welke deugdelijke redenen had hij aan te nemen dat dit de enige weg was tot verbetering van het moreel der Indische ambtenaren?

Een van tweeën: Multatuli was een 'typische criticus van het ressentiment', hij 'critiseerde niet om het kwaad te verdelgen, maar als voorwendsel tot romanschrijven', of de stelling van Ter Braak, d.w.z. Scheler, beschrijft in nodeloos denigrerende woorden een verschijnsel dat zij op zichzelf mogelijkwijs exact weergeeft, maar dat nu eenmaal zo is, dat, in stede van een karakteristiek van *slecht schrijven*, er een is van schrijven *überhaupt*. Voor wie twijfelen mocht ik houd het bij het laatste. – Nee, ik moet niets hebben van 'ernstige willers' die verkiezingsredevoeringen houden in ernstige, niemand kwetsende bewoordingen, nee, ik houd niet van die degelijke wereldverbeteraars die inplaats van romans met scheldwoorden te schrijven, geduldig slijmeringen slikken tot ze gouverneur-generaal zijn of iets van die aard.

Ik zou waarschijnlijk nog nooit hebben gehoord van zekere "E. Douwes-Dekker. Werd Gouverneur-Generaal van Nederlands Oost-Indië in 1868. In 1870 eervol ontslag met pensioen en ridderorde. Bracht hervormingen aan in het Binnenlands Bestuur".

Dat zou er nu in de encyclopaedieën staan, als Multatuli 'ernstig' was geweest. (139, Polemisch Mengelwerk)

Hermans is van mening dat Multatuli nooit 'ernstig' is geweest in het verdelgen van het kwaad, in het onderhavige geval dus het verbeteren van de toestand van de mensen in Nederlands-Indië.

Nog meer aanwijzingen voor Hermans' verdenking dat Multatuli niet de intentie had in zijn plannen te slagen, vinden we elders in de biografie. Hermans zegt: 'Nooit is er sprake van geweest een revolutie te ontketenen, de Washington van 'Insulinde' te worden. Zelfs het begin van een poging daartoe heeft hij nooit ondernomen. Dat waren hoogstens verhaaltjes waarmee hij meisjes amuseerde'.¹⁰⁴ Ook Multatuli's jeugdwens om Napoleon te worden wordt door Hermans gerelativeerd: 'Napoleon worden? Misschien zou hij dat wel hebben gewild, als een toverfee het hem op een presenteerblaadje had aangeboden, maar anders niet'.¹⁰⁵ Alleen als het vanzelf zou gaan, zou Multatuli Napoleon willen zijn, maar niet als het moeite zou kosten. Herinner het feit dat Multatuli niet betaald wilde worden voor 'werk' en in het casino zonder inspanning rijk wilde worden.

Of Hermans Multatuli nu wel of niet moedig vond, is dus onduidelijk. Het is wel duidelijk dat Multatuli in zijn intenties, of hij ze nu wel of niet serieus nam, niet geslaagd is. Uiteindelijk is hij namelijk de mislukte oude man uit de *Losse bladen* geworden.

De onduidelijkheid in Hermans' beoordeling van Multatuli's moed zit in het verschil tussen woord en daad. Onrecht bestrijden kon Multatuli, die volgens Hermans een orale fixatie had, alleen met zijn mond. Praten en schrijven over onrecht, onrecht veroordelen, daar was Multatuli een ster in. Het heeft prachtige polemieken opgeleverd. Maar, daadwerkelijk onrecht aanpakken? Actief handelen om onrecht ongedaan te maken? Daar was Multatuli minder goed in, zoals blijkt uit zijn poging een hoge aanstelling te krijgen, of zijn pogingen om in de kamer te komen. Multatuli's 'moed om onrecht te bestrijden' heeft dus twee kanten. Enerzijds is Multatuli op papier heel moedig, terwijl hij in het werkelijke leven die moed niet om heeft gezet tot daden die werkelijk tot verandering hebben geleid.

Het raadsel hoe Multatuli zijn eigen toekomst heeft kunnen voorspellen in de *Losse bladen*, lost Hermans dus op de volgende wijze op. Multatuli had misschien de moed om misstanden aan te kaarten in zijn publicaties, maar was er niet op uit werkelijk iets te ondernemen, waardoor de enige mogelijke uitkomst van zijn leven zijn eigen mislukking werd.

Multatuli's Ideologische waarheid tegenover Hermans' principiële waarheid

Het gehele derde hoofdstuk van de biografie is gewijd aan de Lebak-zaak, de aanleiding tot het schrijven van *Max Havelaar*. Dit is voor Hermans het moment om zijn onderzoeksmethode te expliciteren. Ik geef hieronder een analyse van deze methode.

Voor het eerst gaat Hermans diep op de gebeurtenissen in. Literair gesproken is er sprake van Dehnung, de hoeveelheid tekst vermeerderd, terwijl de periode in de tijd die verstrijkt, kleiner is.

Voordat Hermans de gebeurtenissen reconstrueert, geeft hij een indruk van het Indische staatsbestel, waar de inheemse regenten onder bestuur waren gesteld van de Nederlandse machthebbers. Daarna komt Hermans op de zaak-Lebak, die hij vergelijkt met de overlevering in *Max Havelaar*.

De gebeurtenissen die nu volgen, hebben in de Nederlandse literatuur tot een enorme polemiek aanleiding gegeven. Zelfs in onze tijd nog wordt vooral dit tijdperk van Dekkers leven zeer verschillend beoordeeld. Om er een beter overzicht van te krijgen is het noodzakelijk op zijn levensgeschiedenis vooruit te lopen nu al te vermelden dat hij, vier jaar later, onder het pseudoniem Multatuli de roman *Max Havelaar of de Koffijveilingen der Nederlansche Handelsmaatschappij* publiceerde, waarin hij (onder meer) dit deel van zijn leven zelf beschreef. Menigmaal is zijn relaas aangevochten.

Op basis van de in archieven aanwezige documenten, kan het volgende worden gereconstrueerd. Omdat *Max Havelaar* niet geheel overeenstemt met wat uit de archieven blijkt, zal de in *Max Havelaar* gegeven visie op de gebeurtenissen vergeleken worden met het materiaal uit de archieven, voor zover belangrijk in verband met het twistgeschrijf dat over deze verschillen is ontstaan – dit twistgeschrijf kan alleen al door de enorme omvang ervan onmogelijk over het hoofd worden gezien.

Hermans wil dus een reconstructie maken van deze periode op basis van archiefmateriaal en bestaande misstanden over deze periode in het leven van Multatuli ophelderen. Niet voor niets noemde Du Perron zijn Multatulibiografie *De man van Lebak*. Deze periode heeft het verdere verloop van het leven van Multatuli bepaald. Ook bij Hermans krijgt deze periode terecht veel ruimte.

Nadat Douwes Dekker werd aangesteld, ging hij aan het werk met de misstanden in de streek. 'Hij wist dat de streek arm was en dat de bevolking uitgezogen werd door de regent en diens (onder)hoofden.'¹⁰⁶ Hermans betwijfelt echter of de onderzoeksmethodes die Multatuli in *Max Havelaar* beschrijft waarheidsgetrouw zijn opgetekend:

In *Max Havelaar* staat over dit alles [de zogenaamde 'grassnijdersgeschiedenis', de regent liet koelies onbetaald zijn erf gereedmaken voor de aankomst van zijn neef, zonder dat Douwes Dekker daar toestemming voor had verleend, SdV] weinig of niets, maar wel wordt er verteld dat Havelaar in z'n eentje nachtelijke tochten maakt van twintig uur lang, waar niemand iets van wist en zonder dat iemand hem zag. Menigmaal had hij ergens al een misstand ontdekt in een afgelegen gehucht, vóór de inwoners zelf zich daarover bij hem kwamen beklagen. De tropennachten moeten in die tijd langer geduurd hebben dan heden.

De wegen moeten ook veel beter (en beter verlicht) zijn geweest dan in onze tijd, waarin de dorpen van dit gebied, zeker in het natte seizoen, haast alleen met Landrovers en dergelijk materieel zijn te bereiken.

Hermans vraagt zich sterk af of de gebeurtenissen werkelijk verlopen zijn zoals Multatuli ze beschrijft, hij gelooft Multatuli niet op zijn woord. Multatuli heeft altijd volgehouden de waarheid te hebben gezegd. Nu is het beeld dat Multatuli heeft bij 'waarheid' een ander beeld dan Hermans heeft bij dit abstracte begrip. Het voert hier te ver om de verschillen tussen het concept 'waarheid' bij Hermans en Multatuli geheel uit te werken, het verdient een studie op zich, daarom zal ik volstaan met een aantal opmerkingen.

Waarheid bij Multatuli is 'relatief'. Als Multatuli zichzelf op een later tijdstip tegenspreekt, beroept hij zich op het feit dat hij zich op beide momenten 'waar' heeft geuit. In dit verband heb ik in het vorige betoog al de noot bij idee 34 geciteerd, waarin Multatuli duidelijk maakt dat hij schrijft naar het moment.¹⁰⁷ Bovendien doet Multatuli vaak uitspraken die niet waar kunnen zijn. Pieterse heeft deze uitspraken geanalyseerd als 'leugenaarsparadoxen', uitspraken die zichzelf tegenspreken: een Kretenzer die zegt: 'Alle Kretenzers liegen'. Deze uitspraak kan onmogelijk waar of onwaar zijn. Als de uitspraak waar is en alle Kretenzers liegen, heeft de Kretenzer de waarheid gesproken, waardoor de uitspraak toch onwaar is. Op eenzelfde wijze kan de uitspraak ook niet onwaar zijn, omdat de Kretenzer liegt als de uitspraak onwaar is.¹⁰⁸ Ook meent Multatuli dat 'wat verdichtsel is in 't byzonder, waarheid wordt in 't algemeen'.¹⁰⁹ Bij dit onderwerp spreekt Multatuli zichzelf echter veelvuldig tegen: zijn eerste twee ideeën zijn 'Misschien is niets geheel waar, en zelfs dat niet!' (eveneens een leugenaarsparadox) en 'Twee linker-handschoenen maken geen paar handschoenen. Twee halve waarheden maken geen waarheid'.¹¹⁰ Het concept 'waarheid' wordt op losse schroeven gezet, waardoor het begrip erg complex wordt om te duiden.

Waarheid bij Hermans is 'absoluut'. Hermans zegt in 'Snerpende kritiek' (het artikel heb ik in het vorige betoog behandeld) dat het gelijk van een schrijver zit in zijn woorden, en concessies in kritiek of het veranderen van woorden dit gelijk bederven. Hermans was dan ook iemand die erg graag gelijk kreeg, bijvoorbeeld in zijn accusatie in de richting van Weinreb, waarmee hij een groot deel van *Het sadistische universum II; van Wittgenstein tot Weinreb* heeft gevuld. Als Hermans een uitspraak doet, is de uitspraak in tegenstelling tot bij Multatuli dus niet alleen op het moment zelf geldig, maar ook nog daarna. Terugkomen op eerdere uitspraken is uit den boze bij Hermans.

Als we Multatuli's waarheid tegenover Hermans' waarheid plaatsen, blijkt dat Multatuli's waarheid een 'ideologische waarheid' is. De algemene strekking moet waarheid bevatten, niet de precieze formulering. Bij Hermans is sprake van 'principiële waarheid', iets is waar of niet, en men, in het bijzonder een schrijver, moet zijn woorden zorgvuldig kiezen.

Men dient te bedenken dat de hierboven weergegeven uitleg slechts een gedeelte van het concept waarheid bij Hermans en Multatuli omvat. Het is het gedeelte dat teruggaat op 'gelijk hebben'. Het gedeelte wat betreft 'kennis' laat ik hier volledig buiten beschouwing. Ook op dit gebied hebben Hermans en Multatuli afwijkende denkbeelden. Voor waarheid in de zin van kennis van het universum is voor Multatuli het begrip 'Fancy' essentieel. Eep Francken geeft een duidelijke interpretatie van dit begrip in *De veelzinnige muze van E. Douwes Dekker*. Het lijkt

erop dat de 'waarheid' in Multatuli's wereldbeeld alleen bereikt kan worden door middel van Fancy, maar dat deze (absolute) waarheid wel degelijk bestaat. De studie van de natuur, waar deze waarheid volgens Multatuli te vinden zou zijn, staat centraal in Multatuli's wereldbeeld.

Voor Hermans is de waarheid in de zin van kennis onbereikbaar. De menselijke geest is niet toereikend om alles te weten, om alles te kennen in het wereldbeeld van Hermans.¹¹¹

Na deze uitweiding keer ik weer terug naar het citaat over Havelaars extreem lange nachtelijke tochten door onherbergzaam gebied, waarvan Hermans onmogelijk kan geloven dat ze uit het leven van Douwes Dekker gegrepen zijn. Volgens Hermans dus onwaar, volgens Multatuli 'verdichtsel in het bijzonder, waarheid in het algemeen'. Zo wordt de tegenstrijdigheid tussen 'waar' en 'niet waar' bij Multatuli op losse schroeven gezet. Voor Multatuli gaat het immers niet om de (hyperbolische) zware nachtelijke tochten door het oerwoud, maar om het feit dat de Javaan wordt uitgezogen.

Het blijft dat Hermans van mening is dat de werkelijkheid anders is geweest dan hoe Multatuli deze heeft weergegeven in *Max Havelaar*. Dit betekent dat Hermans Multatuli niet op alle punten verdedigt. Door de archiefgegevens te vergelijken met de lezing in *Max Havelaar* vindt hij juist verschillen, die hij wil ophelderen, ook wanneer de waarheid die Hermans heeft achterhaald, nadelig uitvalt voor Multatuli. Hermans kiest dus niet geheel de kant van Multatuli, zoals ook blijkt uit het radio-interview:

H: kijk er bestaan over Multatuli ontzettend veel publicaties, duizenden, [...], zonder overdrijven, duizenden. En als je die leest, ik vind ze eigenlijk allemaal... of ze zijn pro, of ze zijn contra, maar ze zijn eigenlijk allemaal een beetje onjuist.

V: Maar het boek van Willem Frederik Hermans is toch ook pro?

H: Nee, ik vind niet... je kan niet zeggen dat het pro is. Ik geloof dat in mijn boek eh... ja... in het algemeen gesproken is het wel pro, maar er komen in mijn boek zaken voor die je bij andere pro-schrijvers niet zult aantreffen. [Bijv. zijn bedenkingen tegen de waarheid in *Max Havelaar* en zijn rehabilitatie van Edu, SdV] Of die daar, als ze er al in voorkomen, wat nogal zelden het geval is, dan worden ze op een zeer ingewikkelde manier goedgepraat. En ik vind dat er voor een man die nu bijna honderd jaar dood is, daar kunnen we gewoon de feiten over vermelden zonder dat er nou vanalles-en-nogwat goedgepraat moet worden, dat we nog voor hem op de bres moeten staan, enzovoort.

Hermans' doel is dus niet om Multatuli te verdedigen, slechts om de waarheid over zijn leven te achterhalen.

De Havelaar-tactiek

In zijn behandeling van de Indische jaren introduceert Hermans ook 'de Havelaar-tactiek', Multatuli's uitzonderlijke handelswijze in situaties die hem niet zinden. Om het latere handelen van Multatuli te begrijpen is het van belang te begrijpen wat Hermans hiermee bedoelt. Hij beschrijft deze tactiek als volgt:

Minder amusant dan zijn literaire briefstijl was Dekkers tactiek bij conflicten de tegenpartij te dreigen: 'Geef mij mijn zin, want anders neem ik ontslag en zullen mijn vrouw en kind honger moeten lijden en dat zal dan uw schuld zijn.'

Deze tactiek paste hij ook in het Lebak-conflict toe en niet voor het eerst. Toen, later, ten slotte zijn vrouw en kinderen werkelijk honger leden, zou hij, consequent, de schuld daarvan op anderen blijven schuiven.

Nooit heeft hij misschien beseft dat het beroep op de honger van zijn vrouw en kinderen voortkwam uit:

- a. behoefte de schijnheiligheid van zijn z.g. christelijke tijdgenoten aan de kaak te stellen en
- b. onwetendheid dat deze laatsten, nog veel schijnheiliger dan waar hij ze toch al voor hield, in hun hart zouden kunnen denken: nou, als jij daar nú al bang voor bent, dat je vrouw en kinderen honger zullen lijden, barst dan maar met je vrouw en kinderen, of zorg zelf maar dat zij geen honger lijden.

Zo verging het hem veelvuldig.¹¹²

Hermans beschrijft hier hoe Multatuli altijd anderen de schuld geeft van het feit dat zijn vrouw en kinderen honger moesten lijden. Een niet erg vruchtbare tactiek, die zoals later zal blijken, precies past bij het schrijverschap van Multatuli, zoals Hermans dat ziet. Het op deze manier handelen sterkte Multatuli's eergevoel. Hij voorspelt immers wat er gebeurt als de andere partij tegen zijn zin beslist. In het onderhavige geval zal Multatuli's ontslag dus leiden tot honger bij vrouw en kinderen. In Multatuli's beeld is uiteraard degene die hem ontslaat debet aan deze honger. Hermans legt echter de schuld bij Multatuli zelf. Multatuli wil aantonen dat zijn christelijke tijdgenoten schijnheilig zijn, wat alleen lukt als hij zijn vrouw en kind honger laat lijden. Hij moet zichzelf (en zijn vrouw en kinderen) martelen, om zijn gelijk te behalen. Dit principe, het gelijk krijgen door passief te handelen, speelt volgens Hermans een grote rol in het leven van Multatuli.

Hermans' gedachten over Multatuli's schrijversjaren

Multatuli's schrijversjaren vormen de omvangrijkste periode in de biografie. Begrijpelijk, aangezien de biografie het leven van de 'schrijver' Multatuli' beschrijft. Uit deze periode zijn ook de meeste bronnen overgeleverd.

Ik behandel in deze paragraaf twee situaties waarin Hermans de bronnen weerlegt. Het gaat om 'de rilling' die de publicatie van *Max Havelaar* door het land liet gaan en Multatuli's verhouding tot zijn zoon Edu.

Daarna geef ik een analyse van een passage uit het zevende hoofdstuk die de verwantschap tussen Multatuli en Hermans uitdrukt. Op deze passage is veel kritiek gekomen, omdat Hermans Multatuli als kapstok zou gebruiken voor gebeurtenissen uit zijn eigen leven.

Het mijns inziens belangrijkste element dat Hermans ontwikkelt in zijn interpretatie van de schrijversjaren is Multatuli's psychologische profiel. Met de 'Havelaar-tactiek' heeft Hermans daar in de Indische jaren al een voorzet voor gegeven. In de schrijversjaren draagt hij verschillende situaties aan die uiteindelijk cumuleren in zijn psychologische profiel van Multatuli. Dit profiel zal ik zichtbaar maken aan de hand van het beeld dat Hermans vormt van Multatuli. In dit profiel wordt mijns inziens een groot deel van Hermans' fascinatie voor Multatuli uitgedragen. Ik zal ten slotte aangeven in hoeverre mijn visie van Raat's bevindingen (die ik in de inleiding heb behandeld) verschilt.

Hermans neemt als motto een reeks citaten van Multatuli op in zijn biografie. Een van deze citaten luidt: 'Een biograaf die m'n gedrukte werken tot uitgangspunt neemt om m'n leven te

beschrijven, kan niet veel anders dan onzin voor de dag brengen'.¹¹³ In hoeverre deelt Hermans deze vooronderstelling? Het is een feit dat Hermans Multatuli's publicaties niet in extenso behandelt. Maar, het leven van Multatuli en zijn werk zijn op sommige punten onlosmakelijk verbonden. Hermans kon dus onmogelijk het leven van Multatuli behandelen zonder zijn werk daarin te betrekken. Bijvoorbeeld bij de interpretatie van *Woutertje Pieterse*, zien we dat Hermans het werk gebruikt om aspecten uit het leven van Multatuli, in het onderhavige geval de afkeer van het milieu waarin hij opgroeide, te verklaren. Hetzelfde zagen we bij de *Losse bladen uit het dagboek van een oud man* en bij Hermans' analyse van de ware gebeurtenissen omtrent de zaak-Lebak, die leidden tot het schrijven van *Max Havelaar*. Hermans' behandeling van het werk van Multatuli beperkt zich tot de belangrijkste publicaties en is geïntegreerd in het levensverhaal van Multatuli.

Eerherstel, 'de rilling' en Multatuli's familieverhoudingen

De jaren rondom de verschijning van *Max Havelaar* krijgen begrijpelijkerwijs veel aandacht bij Hermans. De hoofdstukken zes tot en met negen beschrijven min of meer de publicatie van de *Max Havelaar* en de nasleep die de publicatie tot gevolg had.

Multatuli had zich twee doelen gesteld die hij met zijn boek wilde bereiken: ten eerste verbetering van de positie van de Javaan en ten tweede eerherstel. Voor het tweede leek hem een hoge betrekking – Raad van Indië misschien? – hem afdoende. Hij werd echter niet met een hoge betrekking in zijn eer hersteld. Volgens Hermans was dit überhaupt niet nodig: hij had zelf ontslag genomen en de staat was hem dus niets verplicht. Jacob van Lennep, advocaat en gevierd literator in die tijd, zou Multatuli 'helpen' een uitgever te vinden voor zijn boek en maakt Multatuli met een smoesje het auteursrecht van de *Max Havelaar* afhandig. Volgens Hermans gebeurt dit doelbewust en was Van Lennep vanaf het begin van plan om een politiek spelletje met het boek te spelen. Het boek verschijnt na aanpassingen van Van Lennep en laat volgens kamerlid Van Hoëvell een rilling door het land gaan, maar Hermans relativeert deze rilling:

de hele kamer, conservatief en liberaal, heeft zich met veel omhaal van woorden uitgesloofd over dat boek *niet te spreken*. Titel van het boek noch auteur waren zelfs maar terloops bij name genoemd. De Lebak-zaak nog minder. Of Dekker al dan niet rechtvaardig behandeld was, werd niet gevraagd en kwam niet ter sprake. En dit is alles wat de veronderstelde rilling teweeg kon brengen. Daarna werd er nooit meer in de Kamer over gepraat.¹¹⁴

Vrij aan het einde van de biografie zet Hermans de familieverhoudingen nog eens uiteen. Daarbij rehabiliteert hij Edu, Multatuli's zoon, die in de Multatulipolemieken altijd als een slechterik werd afgeschilderd. Zo zag zijn vader hem in ieder geval ook. Diezelfde vader heeft zijn zoon eens aangegeven voor moord, nadat hij in een facsimile weergave van een losgeldbrief het handschrift van zijn zoon meende te herkennen. Toen het zijn zoon toch niet bleek te zijn riep hij uit dat slechts de verdenking al genoeg zei over het innerlijk van Edu. Hermans vermoedt dat Multatuli's slechte band met zijn zoon het gevolg was van verachting die Multatuli zichzelf toedroeg. Ook de uitgever d'Albaing van Giessenburg heeft gewezen op een innerlijke zwakte in Multatuli die de oorzaak zou zijn van het uitblijven van kopij: 'Neen Dekker, ge zijt niet trots [...]. Bij uw hoogmoed is twijfel aan eigen kracht, twijfel aan eigen waarde, wel niet tegenover anderen maar in uzelf'.¹¹⁵

Multatuli zou ook nooit de kans krijgen om zelf in de Kamer te praten, aangezien zijn pogingen gekozen te worden in de volksvertegenwoordiging mislukten. 'In het publieke leven kreeg hij geen been aan de grond.' Zo verwoordt Hermans Multatuli's positie in de maatschappij aan het einde van het zevende hoofdstuk, wat hem een storm van kritiek heeft opgeleverd van de critici.¹¹⁶ In het radio-interview voorafgaand aan de publicatie van *De raadselachtige* kwam deze passage ook al ter sprake:

V: Willem Frederik Hermans in je boek maak je een opmerking over de democratisering van de cultuur en de houding van Multatuli en de mogelijkheden van Multatuli binnen een democratisch systeem. Als ik even mag citeren is dit het volgende waar ik op doel: "Iemand zo loslippig als Multatuli, zou alleen bij een absoluut vorst nog een kans gehad hebben op een functie. Dit wil zeggen, zo lang hij geen ruzie zou hebben gekregen met zijn heer. Dus niet erg lang waarschijnlijk. Hij is er een goed voorbeeld van hoe onder een democratisch bestel excentrieke mensen enerzijds in betrekkelijke vrijheid kunnen rondlopen en publiceren, maar anderzijds in het publieke leven geen been aan de grond krijgen". En in een citaat als dit heb ik een indruk dat ook Willem Frederik Hermans over het publieke leven van Willem Frederik Hermans nadenkt.

H: Daar denk ik wel eens over na, maar... och, het is voor mij een minder pijnlijke zaak dan het voor Multatuli was, omdat het in het moderne Nederland, dat rond de veertien miljoen inwoners telt, die allemaal lezen kunnen, maar niet allemaal lezen natuurlijk. Maar waar het wel enigszins mogelijk is om van je pen te leven. En dat is natuurlijk een punt bij Multatuli ook. In de tijd van Multatuli waren er vier miljoen Nederlanders, waarvan twee miljoen analfabeten. En van die twee miljoen die dus wel lezen en schrijven konden, ja daar kon eigenlijk alleen de bourgeois klasse las boeken, kocht boeken, enzovoort.¹¹⁷

Hermans gaat verder over Multatuli's situatie, hoe hij door zijn onbeholpen omgang met anderen, zijn weinig tactisch handelen zijn plaats in de maatschappij verspeeld heeft. Hermans had hem graag in de volksvertegenwoordiging gezien. Hermans dwaalt af van het onderwerp, totdat De Vree de vraag over de bovengenoemde passage terugbrengt in het gesprek:

V: Heb je daarbij ook niet als je zo een passage schrijft gedacht aan de moeilijkheden die jijzelf hebt meegemaakt tijdens jouw carrière zowel als schrijver als wetenschapsman?

H: Die zijn wel min of meer identiek, maar het verschil is natuurlijk dat ik ten eerste misschien... ja, ik heb mezelf... ik heb nooit zo negatief tegenover het schrijven gestaan als Multatuli. Ik heb er nooit van gedroomd om Napoleon ofzoiets te worden. Dus dat maakt het voor mij iets makkelijker, maar het is wel zo dat ik inderdaad op welke gebieden het ook mogelijk was ook ben tegengewerkt. Ik vind het bij wijze van spreken haast normaal. Maar het is van mij niet van zo ontzettend veel belang, omdat Multatuli juist eigenlijk zijn voornaamste troefkaart voor zijn eigen idee was zijn maatschappelijke actie, terwijl ik begonnen ben als schrijven en zal eindigen als schrijver. En, enigszins... ik bedoel, behalve dat heb ik... ben ik ook een tijd wetenschapsman geweest, maar, enfin. Het is droef natuurlijk dat het tot een einde gekomen is, maar het is niet iets waar ik dagelijks van wakker lig. Tenminste niet iets waar ik van wakker lig zolang ik niet zo financieel in de knoop raak als Multatuli in de knoop raakte.

V: Nee, misschien niet daarvan maar dan toch wel van al die tegenwerkingen die je hebt gehad. De belofte dat je een laboratorium zou krijgen als je benoemd werd enzo. En het niet krijgen van dat laboratorium, als je het kreeg dan weer tegenwerking van collega's enzo.

H: Jaja, maar ja... goed, dat is voor mij heel nuttig geweest, dat heeft mij geholpen bij het schrijven van dit boek over Multatuli, omdat ik dus zie hoe de tegenwerking, het mechanisme, het mechaniek van de tegenwerking van mensen die eigenlijk uit zichzelf niks presteren, maar alleen een figuur zijn of een functie hebben door solidariteit van andere nulliteiten. Het heeft mij goed inzicht gegeven in de manier waarop Multatuli tegengewerkt werd.

In de betreffende passage wordt dus een verwantschap uitgedrukt tussen Hermans en Multatuli. De mechaniek van tegenwerking die Hermans heeft ondervonden, ziet hij ook bij Multatuli. In het vorige betoog heb ik aan de hand van de briefwisseling tussen Hermans en van het Reve en diverse citaten uit werk van Hermans al aangegeven dat Hermans van identificatie met Multatuli juist niets wilde hebben. Hermans distantieert zich van Multatuli's mislukkingen, zijn strijd met het publiek en de tol die hij hiervoor moest betalen – 'het heeft een diepe psychologische grond dat hij aan asthma is gestorven'.¹¹⁸ Ook hier rept Hermans over verschillen, hij noemt het feit dat Multatuli nooit een schrijver heeft willen zijn, en hijzelf wel, het feit dat Hermans nooit idealen heeft gekoesterd in de orde van 'Napoleon worden' en het feit dat Hermans niet zo zwaar aan de tegenwerking die hij heeft ondervonden tilt als Multatuli. De verschillen wegen voor Hermans blijkbaar zwaarder dan de overeenkomsten, omdat hij identificatie zo stellig ontkent.

Multatuli's vrijwillige martelaarschap

In hoofdstuk negen plaatst Hermans een interessante stelling: Multatuli zou teveel mensenkennis hebben gehad om aan te nemen dat hij door het plegen van 'insubordinatie' zijn gelijk zou behalen in de zaak-Lebak. Hij zou toch zijn meerdere gepasseerd hebben, met ontslag als logisch gevolg, om 'martelaar' te worden. Hij ontleent deze stelling aan 'H', schrijver van *Multatuli's grieven*, achter wie we Herman des Amorie van der Hoeven moeten zoeken, de broer van Multatuli's jeugdvriend Bram des Amorie van der Hoeven.

Ook hier is sprake van een situatie waarin Multatuli niet ernstig gelooft dat zijn acties het beoogde effect hebben. Het beoogde effect is in dit geval bijval voor zijn gelijk in de Lebak-zaak. Dit effect wordt niet bereikt, waardoor Multatuli martelaar wordt, zijn eigenlijke doel.

Winst door verlies – Multatuli's onoverkomelijke schrijversparadox

Hermans biedt in het vijftiende hoofdstuk een verklaring voor Multatuli's ongelukkige levensloop. Het is zijn instelling sinds de Lebak-zaak: zijn passieve handelen, anderen de schuld te geven van misstanden en zijn vrijwillige lijden voor zijn gelijk. Doordat hij deze handelwijze als speerpunt beschouwt in zijn gedragingen, was er geen andere optie voor Multatuli dan te mislukken.

Max Havelaar was geen boek met een enkelvoudige strekking. Het verkondigde niet alleen dat de Javaan mishandeld werd, maar het zei bovendien: ziet hoe het de man vergaat die zich tegen die mishandeling verzet. Zo laf en beroerd zijn de Nederlanders, zo verleugend hun autoriteiten, dat de strijder tegen het onrecht dat ze begaan, de plichtsgetrouwe die hun eigen wetten toepast naar de letter, een berisping krijgt en honger lijdt en met zijn gezin verkommert.

Dit was een stelling als een zwaard zonder gevest helaas. Alle pogingen van Multatuli, jaar in jaar uit volgehouden, om 'herstel' te verkrijgen van die verleugende autoriteiten voor

hem en zijn gezin, zouden, als ze met succes waren bekroond, het in *Max Havelaar* betoogde immers logenstraffen en dus snijden in zijn eigen vlees.

Daarom moet elke nederlaag die hij tegen de autoriteiten leed, hem toch een soort perverse voldoening hebben verschaft: ieder nieuw onrecht Multatuli aangedaan, bewees de juistheid van wat er in *Max Havelaar* stond en stelde egoïsme en onbeduidendheid van koning, regering en parlement opnieuw aan de kaak.

Hij had zich in een schrijverschap begeven dat alleen aan een overwinning kon worden geholpen door de maatschappelijke ondergang van de schrijver zelf.¹¹⁹

Multatuli's psychologische profiel

In het voorgaande heb ik de bouwstenen om Multatuli's psychologische profiel te bouwen geanalyseerd: zijn mislukking, zijn ambigue houding met betrekking tot zijn moed om anderen te helpen, de Havelaar-tactiek, zijn vrijwillige martelaarschap en zijn onoverkomelijke schrijversparadox, waar alle voorgaande elementen op terug te leiden zijn.

Multatuli's onoverkomelijke schrijversparadox bestaat eruit dat zijn schrijverschap alleen kan overwinnen, wanneer hij op het maatschappelijke vlak faalt. Al zijn mislukkingen zijn voorbeelden van maatschappelijke nederlagen in combinatie met literaire overwinningen. Met de publicatie van *Max Havelaar* heeft Multatuli zich moedwillig in een 'underdog'-positie geplaatst. Hij kon het gelijk van zijn alter-ego Max Havelaar alleen behouden door altijd de mindere, de verongelijkte, de vernederde te blijven. Elk succes dat Multatuli zou boeken, zou afbreuk doen aan de waarheid van *Max Havelaar*.

Multatuli's martelaarschap is een vrijwillig martelaarschap, een gekozen zelfkastijding. Volgens Hermans stelde Multatuli bewust onbillijke eisen aan bijvoorbeeld zijn rehabilitatie door de staat. Door te hoog in te zetten, was hij verzekerd van een nederlaag, maar bleef de waarheid van zijn schrijverschap intact.

Een andere benaming voor dit martelaarschap is de 'Havelaar-tactiek'. Het is Multatuli's handelen dat zowel zijn maatschappelijke ondergang en zijn gelijk als schrijver verzekert. Ook voor de publicatie van *Max Havelaar* zien we dat Multatuli deze strategie ten uitvoer brengt. Bij zijn ontslag als Assistent-Resident dreigde hij met het feit dat zijn vrouw en kind honger zouden lijden als hij ontslagen werd. In plaats van te voorkomen dat zijn gezin en kind honger zouden lijden, door met actief handelen hun honger te voorkomen, neemt Multatuli een passieve houding aan die hem als schrijver gelijk geeft. Zijn vrouw en kind leden inderdaad honger na zijn ontslag. Maar, wie is hier debet aan? Hermans wijst de vinger naar Multatuli, en niet naar de Gouverneur-Generaal die zijn congé accepteerde.

Multatuli's moed om anderen te helpen was daarom op papier zeer groot. Hij beschreef misstanden op Java (*Max Havelaar*) en in de Nederlandse samenleving, maar hij heeft volgens Hermans nooit de intentie gehad actief bij te dragen aan het verbeteren aan deze misstanden. Het verhelpen van deze misstanden, zou namelijk een inbreuk betekenen op zijn gelijk als schrijver.

Multatuli kreeg gelijk wanneer hij een nederlaag leed. Het lijden van nederlagen was de strategie die hij hanteerde om als schrijver zijn gelijk te behouden. Het schrijverschap van Multatuli is volgens Hermans dus een schrijverschap dat alleen aan een overwinning kon worden geholpen door de maatschappelijke ondergang van de schrijver. Dit is het beeld dat Hermans van Multatuli vormt. Multatuli heeft zich omwille van zijn idealen in een vrijwillig martelaarschap begeven, waar hijzelf en zijn gezin de dupe van zijn geworden. De 'Havelaar-tactiek' kan namelijk

slechts leiden tot de maatschappelijke ondergang van de schrijver. Met deze conclusie is het beeld dat Hermans van Multatuli geeft compleet.

In termen van Fontijn geeft Hermans hier duidelijk een psychologische analyse. Hij gebruikt een karaktertrek van Multatuli om diens strategie te verklaren. Hermans noemt ook cultuurhistorische verklaringen (Multatuli's bijzondere positie ten opzichte van zijn tijdgenoten, zijn verlichte denken) en medische verklaringen (zijn astma had een psychologische grond), maar de psychologische verklaring is verreweg het prominentst.

Ik kom nu terug op het beeld dat Hermans van Multatuli heeft volgens Raat. Raat beweert dat de kern van Hermans' fascinatie ligt in de schrijversfiguur van Multatuli. Multatuli zou schrijven als uiterste daad van verweer. Het schrift zou de enige plaats zijn waar hij zijn waarheid kwijt kon. Voor Hermans geldt hetzelfde volgens Raat, waardoor dit type schrijversfiguur, dat Hermans en Multatuli verbindt, de kern van Hermans' fascinatie voor Multatuli vormt. Daarmee is niet verklaard waarom Hermans zich zo afzette tegen identificatie met Multatuli. In het voorafgaande heb ik enkele redenen genoemd die Hermans geeft voor het niet identificeren met Multatuli: Hermans werd ook tegengewerkt, maar toch minder, en hij had er minder last van dan Multatuli, zegt hij. Verder had hij niet zulke onrealistische dromen, had minder moeite met het 'schrijver zijn' en trok zich tegenslagen minder aan, maar de voornaamste reden is mijns inziens het feit dat Hermans Multatuli afschildert als een mislukkeling. Wat Multatuli ook heeft geprobeerd, al zijn pogingen hebben gefaald. Het is juist deze mislukking die Hermans interesseert, in zijn scheppend werk zijn ook overal mislukkingen aan te wijzen. Uiteraard wilde Hermans niet geïdentificeerd worden met een mislukkeling, wat het verwerpen van identificatie verklaart.

Conclusie

Om een indruk te krijgen van de onderwerpen uit het leven van Multatuli die Hermans van belang vond, heb ik een analyse gemaakt van de geleiding van *De raadselachtige Multatuli*. Het bleek dat de eerste pakweg 35 jaar (Multatuli's jeugd en de Indische jaren vanaf de zaak-Lebak) en de laatste tien jaar van het leven van Multatuli in de biografie weinig aandacht krijgen. Wel veel aandacht krijgen de Indische jaren vanaf de zaak-Lebak en Multatuli's schrijversjaren. Deze conclusie was te verwachten, aangezien de gebeurtenissen in Lebak een centrale rol spelen in het leven van Multatuli en de schrijversjaren een gebruikelijk onderwerp is in een schrijversbiografie.

De beschrijving van de jeugdijaren kenmerkt zich door de strategie van het vooruitwijken. Hermans introduceert in Multatuli's jeugdijaren gebeurtenissen die aan het begin staan van een patroon. Zijn moeilijke omgang met geld en zijn makkelijke omgang met vrouwen krijgen in de jeugdijaren slechts een plaats omdat deze thema's in het latere leven van Multatuli een prominente rol vervullen. Ze fungeren als functionele vooruitwijzingen naar de rest van het leven van Multatuli. Maar, deze vooruitwijzingen zijn niet geheel op zijn plaats in de jeugdijaren. Hermans richt direct de aandacht op deze onderwerpen, terwijl ze in de jeugd van Multatuli geen significante rol vervullen. Hermans maakt zich schuldig aan het projecteren van eigenschappen van de latere op de jeugdige Multatuli.

Hermans verantwoordt zijn onderzoeksmethoden in de behandeling van de Indische jaren. Onderzoek van archieven moet de waarheid aan het licht brengen over de ware omstandigheden die hebben geleid tot het schrijven van *Max Havelaar*. Hermans trekt Multatuli's woorden in twijfel op punten waar de archieven de lezing van *Max Havelaar* tegenspreken. Hermans zegt niet pro- en ook niet contra-Multatuli te zijn.

Er is een verschil tussen het waarheidsbegrip van Multatuli en Hermans. Maar hier dient, zoals gezegd, uitgebreider onderzoek naar gedaan te worden voordat een definitieve vergelijking kan worden gemaakt tussen het wereldbeeld (waarvan het waarheidsbegrip deel van uitmaakt) van Hermans en het wereldbeeld van Multatuli. Een voorlopige conclusie is dat Multatuli's een 'ideologisch gelijk' nastreeft, terwijl Hermans een 'principiële gelijk' voor ogen heeft. Voor Multatuli is de precieze optekening van de gebeurtenissen ondergeschikt aan de strekking. Verdichtsel in het bijzonder, wordt waarheid in het algemeen. Hermans daarentegen meent dat het woord van de schrijver zijn enige waarheid is. Woorden verdraaien heeft het corrumpen van zijn gelijk tot gevolg.

Gedurende de biografie werkt Hermans toe naar de completering van het psychologische profiel van Multatuli. In Hermans' behandeling van de schrijversjaren komt dit profiel tot wasdom.

Het schrijverschap van Multatuli kan alleen een overwinning behalen door de maatschappelijke ondergang van de schrijver. Multatuli hanteert namelijk de 'Havelaar-tactiek', zijn weinig vruchtbare manier van handelen in conflictsituaties. Hij creëert een situatie die leidt tot zowel zijn gelijk als zijn nederlaag, om daarna de nederlaag te wijten aan de tegenpartij. Multatuli's tactiek heeft altijd zijn ondergang als uitkomst. Volgens Hermans past Multatuli deze tactiek bewust toe, daarom is Hermans van mening dat Multatuli niet 'ernstig' was. Hij wilde niet de doelstelling halen die hij aan de oppervlakte heeft gesteld. Juist door zijn doelstelling niet te halen, door te falen, voedt hij een overkoepelende doelstelling: het halen van zijn gelijk. Zijn gelijk wordt namelijk bevestigd door zijn falen.

Hermans noemt het een 'beklemmend raadsel' hoe de jeugdige Multatuli zijn eigen ondergang heeft kunnen voorspellen. Het raadsel is opgelost wanneer men bedenkt dat Multatuli de motor was achter zijn mislukkingen. Hij was zijn eigen mislukkingmachine. Het is niet toevallig dat 'mislukking', één van de belangrijkste thema's is in het (scheppend) werk van Hermans. Het woordweb dat de woorden mislukking, teleurstelling en nederlaag verbindt, is verzonken in de thematiek van Hermans. Hooggespannen verwachtingen en grote mislukkingen zijn alomvertegenwoordigd in het werk van Hermans. Eigenlijk past de biografie, non-fictie, daarom prima in het oeuvre van Hermans. Hermans is primair gefascineerd door de wijze waarop Multatuli zijn eigen nederlagen creëert. Met het thema 'mislukking' is Hermans' fascinatie voor Multatuli dan voor een deel verklaard.

De schrijver die zich met zijn schrijverschap tot ten onder gaan in de maatschappij heeft veroordeeld, dat is volgens mij de kern van Hermans' fascinatie voor Multatuli.

DEEL 2: CORPUS

‘PIONIER IN HET VACUUM’

Multatuli is een auteur die zich veelvuldig heeft opgewonden.

Hij heeft zich zó ontzettend opgewonden dat het aanstekelijk werkte op zijn omgeving. Over geen enkel ander auteur heeft het publiek zich zo druk gemaakt als over hem. De Nederlanders zijn een bijzonder suggestibel volk. Als iemand zijn mond open doet, haasten zij zich niet er een bonbon in te stoppen, maar zij zetten onmiddellijk zelf ook hun mond open.

Beter dan met opwinding kan men Multatuli benaderen met een diepe verbazing. De Nederlandse literatuur bestaat uit een vacuum. In een vacuum kan men niet leven. Het is een ongelooflijk feit dat deze kleine man met zijn uitpuilende ogen en zijn melancholieke snor, dieper in dat vacuum is doorgedrongen dan iemand voor of na hem, en het heeft een diepe psychologische grond dat hij aan asthma is gestorven.

Men denke zich een ogenblik in dat hij er niet was geweest. Hoe gerust zou men kunnen zijn! Dan eerst zou er werkelijk geen enkele aanleiding, voor niemand in Nederland, wezen zich met de letteren bezig te houden.

Dan zou de letterkunde in Nederland iets zijn dat hier nu eenmaal niet beoefend wordt, zoals de zeevisserij in de Alpen of de koffiecultuur op Newfoundland.

Vóór Multatuli's optreden bestond er niets wat op een werkelijke Nederlandse literatuur leek. Want een literatuur is pas dan een literatuur te noemen, wanneer zij een maatschappelijke kracht betekent.

Als Douwes Dekker niet “ziekelijk” was geweest, misschien dat hij dan nooit aan de letterkunde had geloofd, dat hij nooit gehoopt had via haar, als maatschappelijke kracht, iets te bereiken.

Men heeft later wel eens gemeend dat Multatuli eigenlijk geen schrijver was, omdat hij het geschrijf minachtte en geen mooischrijver wilde zijn. Multatuli geen schrijver – groter stommitieit is wel zelden verkondigd. Men moet hem bijzonder slordig gelezen hebben en van zijn persoonlijkheid niets begrepen, om te kunnen menen dat Multatuli niet in het schrijven geloofde. Het schrijven was zijn enige kaart waarin hij een troef zag; hij heeft er op een leeftijd dat andere mannen de rails hebben gelegd waarover hun verder leven lopen zal, alles voor opgeofferd. Multatuli heeft gehoopt met zijn pen minstens zoveel te veroveren als Napoleon met zijn legers veroverd had.

Wij kunnen opmerken: dit is naïef. Men zou beter kunnen opmerken: doordat hij in die geestesgesteldheid heeft geschreven, daardoor ondergaan wij hem nog altijd meer dan dat wij hem beschouwen. Wat doet het af aan de grootte van zijn figuur dat zijn denkbeelden niet alle oorspronkelijk zijn en voor een groot deel verouderd? Dat is niets anders dan een deel van zijn tragiek: te behoren tot Nederland, tot een volk dat naarstig Frans, Duits en Engels leert om op de culturen van andere volkeren te kunnen parasiteren zonder zelf tot iets gelijkwaardigs in staat te zijn.

Er bestaat een verhaal over een zekere William Kogut, een eenvoudige Poolse houthakker. Voor een misdaad opgesloten, besloot hij zelfmoord te plegen in zijn cel. Hij had geen wapen tot zijn beschikking. Hij vervaardigde van celluloid speelkaarten en een gaspijp een bom.

William Kogut zal men niet onder de grote uitvinders vermeld vinden. Want er waren allang veel betere bommen uitgevonden. Daar had hij echter niet mee te maken: de bom die hij zelf verzonnen had, was de enige die hem zijn doel deed bereiken.

Al is deze prestatie van deze William Kogut in de geschiedenis het vermelden niet waard, dat neemt niet weg dat deze prestatie, gerekend naar de omstandigheden, misschien een grootser daad is dan het uitvinden van de radio of de automobiel.

Het is met deze maatstaf dat wij de bom moeten beoordelen die Multatuli heeft geworpen in het geestesleven van Nederland. Zijn onderneming stond volkomen alleen. Hij was, beschouwd tegen die achtergrond, oorspronkelijker dan Byron in Engeland of Heine in Duitsland.

Ik heb mij er lange tijd mee beziggehouden dit raadsel te verklaren: hoe een man, die los stond van de kringen waaruit de Nederlandse literator voortkomt (bijverdiensten zoekende schoolmeesters of dominees) er toe gekomen is van de literatuur te verwachten wat Multatuli ervan heeft gehoopt, in de literatuur te zien wat zij eigenlijk zou behoren te zijn, namelijk een onmiddellijk en over alle scheidslijnen heenreichend communicatie-apparaat; een gebied waar men zichzelf kan maken tot wat men verkiest te zijn, zonder (schijnbaar) met anderen rekening behoeven te houden.

Zijn evolutie gaat als volgt te werk. In Indië wendt hij zich, de hiërarchie passerend, onmiddellijk tot de Gouverneur-Generaal. Naderhand schrijft hij een brief aan de Koning. Ten slotte richt hij zicht tot het gehele volk. Het zich onmiddellijk wensen tot hooggeplaatste persoonlijkheden als de G.G. en de Koning leverde niets op dan zwijgen. Het zich onmiddellijk wenden tot het volk had tot gevolg, dat hij, bijna zonder het werkelijk te beseffen, van briefschrijver tot "schrijver" was geworden. Een schrijver... dat is iemand waar "het volk" wel raad mee weet, dat is doodeenvoudig iemand die boeken schrijft, boeken die in de winkels liggen of op de tafels van vrienden; die men open kan slaan en lezen; nog beter kan men erover praten met personen die er met andere personen over hebben gepraat. Multatuli's avontuur is anno 1860 misschien uniek geweest op de wereld: *hij heeft het schrijverzijn zelf uitgevonden*. Hij is geëvolueerd van briefschrijver tot boekenschrijver. Hij heeft eigenlijk nooit doorzien dat hij daarmee heel iets anders was geworden. Als men op een brief geen antwoord krijgt, kan men een tweede brief schrijven om zich te beklagen. De geadresseerde die niet antwoordt, is een schoft. Multatuli adresseerde zijn boeken aan "het volk". Zodoende werd hij "schrijver", d.w.z. iemand die men, zonder de goede vormen te kwetsen, gerust zonder antwoord laten kan.

Die "schrijver", dat was juist wat Multatuli niet wilde zijn. Wanneer zijn critici hem verwijten dat hij geen "schrijver" wilde zijn (en ondertussen het ene boek na het andere publiceerde en van de opbrengst poogde in leven te blijven) vergeten zij *dat geen enkele werkelijke schrijver zich bij het feit neerlegt dat zijn geschriften eigenlijk aan niemand zijn geadresseerd*. Niemand schrijft voor niemand. Multatuli schreef voor "het volk"; maar hij bedoelde: ik wil iedere Nederlander, individu voor individu, van mijn gelijk overtuigen. Zo angstwekkend serieus had nog niemand vóór hem het schrijven genomen, misschien ook niemand na hem. Als hij niet op zijn achttiende jaar naar Indië was gegaan en zodoende omtrent het schrijverschap in Nederland allerlei verkeerde illusies had kunnen blijven koesteren, als hij niet geboren was in een milieu dat zo ver stond van de kringen die in die dagen aan de letteren deden – men kan ervan overtuigd zijn dat hij er nooit aan was begonnen. Niemand, behalve een krankzinnige, kan kiezen

volkomen alleen te staan. Schrijvers als Baudelaire en Rimbaud, die ideeën verkondigden, onnoemelijk veel buitenissiger dan die van Multatuli, leefden toch in een, zij het dan maar kleine omgeving waar zij min of meer in pasten. Maar Multatuli, teruggekeerd uit Indië, viel in een vacuum. Ja, lieden als Van Lennep en Huet waren stellig erger dan een vacuum.

Multatuli moest de hele Nederlandse literatuur in zijn eentje opbouwen: de roman, het drama, de poëzie, het prozagedicht, de retoriek en het pamflet.

De enige creatie die hij werkelijk volbracht was een stijl; die kon hij leren van zichzelf. Niet voor niets behoren bij zijn 14 delen werken, 10 delen brieven. Hij is volkomen opnieuw begonnen: hij begon als briefschrijver (wat iedereen is) en bracht daaruit de “schrijver” voort. Dat is het geheim van zijn oorspronkelijkheid. Daaraan is het te danken dat hij nog altijd leeft; zodoende werd het enige leesbare proza voortgebracht dat de 19de eeuw heeft opgeleverd. Het verklaart tegelijk waarom hij als dichter en dramaturg nauwelijks een eigen stijl bezit, waarom ook zijn romans geen “echter” romans zijn. Bij wie had hij kunnen aansluiten, van wie had hij iets kunnen leren? Er bestond niets dat hem verwant was. Alles wat hij deed, werd gek gevonden. Hijzelf werd gek verklaard. En inderdaad, niet zonder reden. Gek zijn, is tenslotte een betrekkelijk begrip. Het drukt voornamelijk *anders zijn* uit. Een verschijnsel als Multatuli had zich inderdaad in ons land niet voorgedaan, daarom was hij kennelijk tot op zekere hoogte gek.

Aan deze “gek”-heid is het ook te danken dat hij de enige “gestalte” is in onze literatuur. Ik heb nooit een biografie van Bilderdijk gelezen en zou niet weten wie er een heeft geschreven. Ik ben niet nieuwsgierig naar de levensloop van De Génestet, Huet of Van Lennep. Wat Henriëtte Roland Holst en Henri van Booven in hun boeken over Gorter en Couperus vertellen, is van geen enkel belang. Waar komt de Nederlander terecht die eerbiedwaardig is? In de doofpot, in een met vlijt opgepoetste doofpot.

Multatuli was gek en niet eerbiedwaardig. Daarom is er over hem geschreven, een bibliotheek vol. Als iemand niet voor niets heeft geleefd, dan hij! Zijn vrouw, nicht en neef, zijn schoondochter en dochter, collega’s en uitgevers, een hele serie hoeren die hem weleens in bed hebben beleefd, - van stonde af aan heeft iedereen uit vriendschap of uit haat over Multatuli gezegd wat hij wist en wat hij er zelf bij fantaseerde. Dit verschijnsel, dat wij om alle buitenlandse schrijvers van belang aantreffen, is in Nederland uniek en het is het meest spectaculaire bewijs van Multatuli’s uniekheid. Over Thorbecke, over Domela Nieuwenhuis of over Troelstra valt niet zoveel te vertellen als over hem. Ja, men mag zich afvragen welke figuur uit de gehele Nederlandse historie op dit punt met Multatuli te vergelijken valt. Jan de Witt? Michiel de Ruyter? Men zou in een enquête willen nagaan hoeveel Nederlanders zelfs maar hun brieven gelezen hebben (indien er al uitgaven van bestaan) zonder door een professor daartoe gedwongen te zijn.

Er zijn drie Nederlanders wier brieven nog geregeld gelezen worden. Dat zijn Spinoza, Vincent van Gogh en Multatuli. De eerste twee behoren eerder tot “de wereld” dan tot Nederland. Laten de literatuur-historici hier eens goed over nadenken, als zij Multatuli klasseren.

W.F. Hermans

MANDARIJNEN OP ZWAVELZUUR

‘Snerpende kritiek’

Het is dit wat de toon van critici als Multatuli, Van Deyssel, of Du Perron verklaren kan. Wie er het hoofd over schudt dat literatuur niet even hoffelijk kan worden besproken als wiskunde, vergeet dat waarden die niet in kralen of lucifers zijn voor te stellen, stemming maken.¹²⁰

De kritiek van Multatuli op Bilderdijk's Floris V is moordend, niet door gescheld, maar door het argument der feiten (citaten). Zijn geestigheid is echter alleen suggestief voor hen die Multatuli's reglement van natuurlijkheid en redelijkheid erkennen. Het is *zijn* spiegel die hij Bilderdijk voorhoudt. Die spiegel is zo geslepen dat wie niet dezelfde distorsies als de slijper bezit, er even belachelijk in wordt als Bilderdijk. De betrekkelijkheid (in letterlijke zin!) van dit alles ligt voor de hand, want wel is de hemel een spiegel die overal op aarde dezelfde kromming bezit, hij spiegelt evenwel niets anders dan op zo'n hoogst fata morgana's. Wat Multatuli gelijk doet hebben tegenover Bilderdijk is niet een geloof aan een vage 'honnêteté', die alleen maar te voelen en niet te meten is, doch een solidariteit met het grotere intellect dat wel degelijk te meten is (aan de samenhang der gedachtelijke structuren). Het verkiezen van het grotere intellect boven het geringere is een vooroordeel, natuurlijk....¹²¹

‘De Nederlandse auteur en de wereldcrisis’

Sinds het optreden van Busken Huet is iedereen in Nederland bezeten van onze nationale literaire minderwaardigheid; groot en klein; van Multatuli tot Michel van der Plas (de biologie doceert dat ook heel kleine en verregaand verpieterde apensoorten nog in staat zijn zich zorgelijk op de kop te krabben).¹²²

‘Proeve van rustig lesgeven’

Forum's voorbeelden waren Stendhal, Chamfort, Diderot en onder de tijdgenoten Léautaud, die er dezelfde voorbeelden op nahield. Casanova, de kardinaal de Retz mogen ook worden vermeld. En in de Nederlandse literatuur Multatuli, Nescio en Elsschot.¹²³

Ducroo's gescheld op de notarissen krijgt wel enige overdrachtelijke uitbreiding, zoals Multatuli's haat tegen makelaars in koffie maar dat Ducroo niet tot andere gedachten zou zijn gekomen wanneer de notarissen eens hemzelf inplaats van zijn halfbroer als rechthebbende zouden hebben aangewezen, wordt niet aangetoond.¹²⁴

‘Denken tussen aanhalingstekens’

Als Multatuli, of Van Deyszel over een auteur schreven, die zij niet apprecieerden, kon je tenminste nog eens lachen. Daarvan is bij Ter Braak geen sprake.¹²⁵

‘Het knipselbureau’

In geen enkel opzicht ben ik een Multatuli. Ik ben er nooit op uit geweest iets “te dragen”. Ik heb altijd alles zoveel mogelijk van mij afgeschud, alles van mij afschudden dat is het enige wat ik zou willen. Ik ben de enige niet die dit wou willen. Maar wij worden lastig gevallen, aldoor opnieuw.¹²⁶

‘Polemisch mengelwerk’

“Ik begrijp het”, zei mij laatst een dominé, “u bent een verouderde 19e eeuwse materialist à la Multatuli!”

Iemand moet wel zo verouderd wezen als een dominé om niet te weten dat er in onze tijd nauwelijks meer over materie en helemaal niet meer over materialisten gesproken kan worden; om niet te weten dat het woord “materie” al lang niet meer betekent wat het in de 19e eeuw betekende. Is een electron materie? Wie haalt het in zijn hoofd te spreken over b.v. de temperatuur van een electron?¹²⁷

Lodewijk heeft wel degelijk een “vocation”.

Maar niet op het gebied van het zelfrespect of de menselijke waardigheid. Als ik die woorden hoor uitspreken, moet ik altijd denken aan juffrouw Laps, wier menselijke waardigheid haar verbood zich een zoogdier te laten noemen.¹²⁸

Ter Braak had grote bewondering voor Multatuli....

Wat blijft er over van de ‘ernst’ van Multatuli’s critiek, in het licht van de stelling van Ter Braak, d.w.z. Scheler?

Men stelle zich voor: een man is bijna twintig jaar in regeringsdienst. Dan gebeurt het volgende. Hij onderschat het hiërarchische karakter van het gezagsapparaat en maakt een tactische vergissing. In het ongelijk gesteld door zijn superieur, neemt hij ontslag. Over deze geschiedenis schrijft hij vier jaar later een boek waarin hij o.m. uiteenzet dat vele Indische bestuursambtenaren zich niet houden aan enige voorschriften die zij onder ede bezworen hebben te zullen opvolgen.

Multatuli’s vijanden hebben zich afgevraagd: waarom had hij niet veel eerder ontslag genomen als deze plichtsverzaking hem zo ergerde? En waarom, als hij daar in ‘ernst’ een einde aan wilde maken, had hij dan niet, hoewel hij al achttien jaar geduldig was gebleven, nog een beetje langer geduld.... Waarom niet in plaats van Max Havelaar te schrijven daar op dat zolderkamertje te Brussel, nog een jaar of wat monologue intérieure en ‘dagboeken van een oud man’ in Gouvernementspaleizen te Ngawi en elders, tot hij hoog genoeg op de hiërarchische ladder gestegen was om werkelijk ernstig te kunnen ingrijpen? Waarom nam hij inplaats daarvan ontslag en schreef (op de koop toe) een roman vol scheldwoorden?

Dit gebeurde anno 1860. De Nederlandse romanliteratuur stond niet in de kinderschoenen, zij lag nog in de wieg. Zij bestond, voor zover oorspronkelijk, uit boekjes tot vermaak en stichting, zoals ook thans nog voor het overgrote deel. Het was een

tijdspassing die tot niets verplichtte en met geen enkele werkelijk bestaande toestand contact onderhield, eigenschap die traditioneel is in ons land en zelfs algemeen als karakteristiek beschouwd wordt voor 'goede' literatuur.

Multatuli had geen enkele reden zijn roman als 'ernstige' critiek te beschouwen. Het was, met Harriet Beecher Stowe voor ogen, een experiment. Hoe kon hij, gesteld het leveren van 'ernstige' critiek in de metaphysische Terbraakse, d.w.z. Schelerische, betekenis stond bij hem op de voorgrond, uit alle denkbare mogelijkheden juist het ontslag uit 's lands dienst en het schrijven van een experimentele roman kiezen? Welke deugdelijke redenen had hij aan te nemen dat dit de enige weg was tot verbetering van het moreel der Indische ambtenaren?

Een van tweeën: Multatuli was een 'typische criticus van het ressentiment', hij 'critiseerde niet om het kwaad te verdelgen, maar als voorwendsel tot romanschrijven', òf de stelling van Ter Braak, d.w.z. Scheler, beschrijft in nodeloos denigrerende woorden een verschijnsel dat zij op zichzelf mogelijkerwijs exact weergeeft, maar dat nu eenmaal zo is, dat, in stede van een karakteristiek van *slecht schrijven*, er een is van schrijven *überhaupt*. Voor wie twijfelen mocht: ik houd het bij het laatste. – Nee, ik moet niets hebben van 'ernstige willers' die verkiezingsredevoeringen houden in ernstige, niemand kwetsende bewoordingen, nee, ik houd niet van die degelijke wereldverbeteraars die inplaats van romans met scheldwoorden te schrijven, geduldig slijmeringen slikken tot ze gouverneur-generaal zijn of iets van die aard.

Ik zou waarschijnlijk nog nooit hebben gehoord van zekere "E. Douwes-Dekker. Werd Gouverneur-Generaal van Nederlands Oost-Indië in 1868. In 1870 eervol ontslag met pensioen en ridderorde. Bracht hervormingen aan in het Binnenlands Bestuur".

Dat zou er nu in de encyclopaedieën staan, als Multatuli 'ernstig' was geweest. (139, Polemisch Mengelwerk)¹²⁹

'De Haagse posthume gans'

Er bestaat geen land, waar buiten de museën zoveel mummiën te zien zyn als in Nederland. MULTATULI¹³⁰

'Mandarijnen, nieuwe oogst'

Nee, toch ben ik Multatuli niet, uit wiens trieste leven geleerd kan worden wat er gebeurt met hem die worstelen wil tegen de sargasso-zee van de Nederlandse publieke opinie.¹³¹

HET SADISTISCHE UNIVERSUM

Hotel Multatuli

Sinds Multatuli op 18 januari 1866 tot vijftien dagen gevangenisstraf veroordeeld was, omdat hij klappen uitgedeeld had in een vari  theater,¹³² heeft hij feitelijk nooit meer in Nederland gewoond, hoewel hij na verloop van tijd gratie kreeg. Tot zijn dood is hij blijven rondhangen in Wiesbaden en omgeving, waar hij toch al dikwijls kwam, aangetrokken door de speelbanken in dit deel van Duitsland. Later hebben misschien ook de geneeskrachtige bronnen, waarvan het water gunstig heet te werken bij ziekten van de ademhalingswegen, een attractie gevormd.

Astmatische benauwdheden kwelden hem veelvuldig bij het ouder worden. Astma is een psychosomatische aandoening, zoals men tegenwoordig zegt en het is niet overdreven te beweren dat hij letterlijk gestikt is van verbittering.

‘Ik doe mij geweld aan om de smart te verslikken dien ’n gevolg is van voortdurende miskennis.’¹³³ Niet zonder zelfspot gewaagt hij van zijn ‘gelijkhebbertij met hindernissen’, maar tot schrijven komt hij op den duur niet meer.

‘Schrijven is erger dan hoerertij’ – wat waren Multatuli’s uitgevers dan?... En: ‘Het besef niet verstaan te worden maakt stom.’

In 1880 geeft de rijke Amsterdamse kunstminnaar Johannes Z  cher hem een huis ten geschenke in Nieder-Ingelheim.

Voor Multatuli het betreft, moet er een en ander aan worden verbouwd. ‘Gut, het wordt zo’n fraaie woning,’ schrijft hij op 8 mei 1881 aan Kallenberg van den Bosch. En aan Vitus Bruinsma: ‘Ons huis wordt overigens (vooral door ’t schoon uitzicht!) inderdaad ’n juweeltje. Net iets voor ’n rijken Engelsman om tienmaal de prijs ervoor te geven die ’t gekost heeft.’

Op het terrein van het huis is een put die nog uit de tijd van Karel de Grote moet stammen en honderd voet diep is. ‘Slechts een christenkeizer kan z   diep graven, dunkt me.’

In dit huis slijt Multatuli de rest van zijn dagen met zijn tweede vrouw Mimi, zijn pleegzontje Wouter, zijn knutselbank, kippen, konijnen en kanaries,   n heette Van Speyk (‘omdat-i een wees was’). Mimi krijgt een geit en Wouter loopt achter de ploeg. De tuin levert postelein, aardbeien, frambozen en kersen.

‘Om ’t kleinste meevallertje kan ik mij verheugen als een kind,’ en *kleine* meevallertjes waren ook de enige die er voor hem weggelegd waren, zijn hele leven lang. ‘Op geen enkel gebied mocht ik de minste blijken vinden dat *de Natie* m’n pogen op prijs stelt... zelfs in de door mij zelf zo verachte letterkunderij word ik doodgezegen...’

Hij probeert zich op allerlei manieren te amuseren. Uitvoerig schrijft hij over een door hem gemaakt model van een machinerie die zal moeten dienen om water uit de put op te halen, enz. enz.

Wie begrijpt dat in de 'verachte letterkunderij' het tegendeel van doodzwijgen alleen verricht wordt op een basis van dienst en wederdienst, is niet verbaasd dat Multatuli doodgezwegen werd. De jongeren stuurden hem hun werken, maar hij raakte niet overtuigd dat de Tachtigers een radicale vernieuwing in de 'letterkunderij' zouden brengen. En wie zal in 1964 hem daarom kortzichtigheid verwijten?

Verwey's *Persephone* noemt hij in een brief aan Vosmaer 'zeer slecht' en over een stuk proza van Jacobus van Looy verzucht hij: 'Overmaat van dichterkundens, uw naam is vermoeienis.' In 1886 een ketterij. Maar nu?

De Tachtigers hebben hem zeker wel eens een schouderklopje gegeven (het was tenslotte een hoffelijke tijd) maar dat het hun niet gelukt is hem te eclipsen, komt alleen doordat hun telenten zoveel kleiner waren dan het zijne. Uitgezonderd Willem Paap, erkenden ze hem niet als hun meerdere.

Het huis waar Multatuli, ondanks de verbittering waarin hij stikte, toch nog zulke lange, hartelijke en dikwijls opgewekte brieven schreef, bestaat nog altijd en ik ben het eens gaan opzoeken op een warme septemberdag in 1963.

Multatuli is de enige Nederlandse auteur die ik sinds mijn twaalfde geregeld lees. Ook van wat er over hem geschreven is, hoe vals en onbelangrijk het dikwijls is, heb ik altijd gretig kennis genomen. Al geloof ik dat hij, net zoals zijn vijanden beweren, zo nu en dan een hysterische fantast geweest is, al heeft de geschiedenis hem voor negentig procent ongelijk gegeven, ik hoef mij geen geweld aan te doen om mij daar weinig van aan te trekken. Hij is een zo groot schrijver, dat je zijn vergissingen, fouten en achterhaalde meningen zonder moeite over het hoofd ziet.

Zijn leven is bijna even boeiend als zijn boeken.

Niemand was zo openhartig als hij en toch is het of er iets raadselachtigs aan hem kleeft, waardoor ik alles waarmee hij ooit in aanraking geweest is, zou willen hebben gezien. Of ik zodoende beter zou kunnen begrijpen in welk avontuur deze te laat geboren Napoleon of in het verkeerde land en de verkeerde klasse ter wereld gekomen Byron, zich heeft gestort: te machtige monsters, automaten, lijken en kafkaïaanse 'Gehilfen' die alles averechts doen. Tot lang na zijn dood is hij dit gebleven: De stenen gedenkplaat op het huis waar hij de 19^e februari 1887 overleden is, werd onthuld in bijzijn van de buitenechtelijke zoon van zijn vriendin Marie Anderson, die van hem geen kind wilde hebben (maar wel brochures over hem schrijven na zijn dood) en de inscriptie op de plaat prijkt met de spelfout DouVes...

In zijn brieven beschrijft Multatuli de omgeving van het huis als verlaten. Wonder boven Wirtschaftswunder is dat ook nu nog zo. Er rijdt maar weinig verkeer over de weg van Mainz naar Ingelheim en hij is zo smal dat twee auto's elkaar met moeite kunnen passeren. Aan je rechterhand heb je uitzicht over het Rijndal ('t schoon uitzicht) en het is nog altijd schoon, tenminste van deze hoogte. Hier kun je niet zien dat de nevel die erboven hangt, van motorschepen, stoomlocomotieven en dieselmotoren afkomstig is.

Er zijn weinig bomen in deze omgeving en weinig huizen. Eindelijk zie ik links een huis dat enigszins lijkt op de foto van Multatuli's huis, die ik uit zijn biografieën ken. Ik stop, kijk, maar nee dit huis kan het niet zijn, het is te laag. Bergafwaarts rijdt ik verder en kom in het plaatsje Ingelheim zelf. Aan een vrouw die bezig is de was op te hangen, vraag ik of zij het huis weet waar de Hollandse schrijver Douwes Dekker heeft gewoond. Zij kent het niet, zij zegt: Vraagt u het eens in het station en wijst mij de weg daarnaartoe.

Terwijl ik voor gesloten spoorbomen moet wachten, stopt naast mij een auto met twee Surinamers erin, een creool en een Hindoestaan. Zij vragen of ik misschien iets zoek. Ik ben mijn speurtocht al belachelijk gaan vinden, durf niet te zeggen wat ik zoek, ben er bovendien van overtuigd dat zij de omgeving net zo min kennen als ik. Maar zij dringen aan alsof zij geraden hebben waar het om gaat en ik kom ermee voor de dag.

– O, natuurlijk weten wij het huis waar Multatuli gewoond heeft. Wij logeren er zelf.

Zij zullen het mij wel even wijzen.

Wij keren, ik rijd achter ze aan. Terug op de weg naar Mainz, blijkt het een huis te zijn dat recht tegenover het huis ligt waar ik zoëven gestopt heb.

Op de zijgevel staat geschilderd *Hotel Multatuli*.

Ik bedank de Surinamers, prijs het uitzonderlijke toeval. Ik zeg dat ik toch ergens overnachten moet, een kamer in het hotel zal nemen en dat ik hoop hen 's avonds weer te ontmoeten.

Zij rijden weg, hun Volkswagen heeft Duitse nummerborden.

Het huis is nog wel te herkennen, maar er zit een ander dak op en ook is er het een en ander aan verbouwd. Op de stoep zit een meisje met blote voeten een sigaret te roken bij een spelende transistorradio. Boven de deur hangt een reclamelantaren van Union Bier en tegen de gevel staat een bord 'Gute Küche'.

Het meisje groet nauwelijks, ik klom op de stoep en ga naar binnen, kom in een oude grijsgeverfde vestibule met dubbele klapdeuren, ga de gang in. Links is een heel primitief bartje van hardboard en zachtboard, rechts een kamer vol ouderwetse stoelen. Die kan in Multatuli's tijd wel ongeveer zo zijn geweest. Nergens vind ik een levende ziel; ik ga weer naar buiten en zeg tegen het meisje dat er niemand is.

Nu staat zij op, zij heeft een lelijk korstje op haar bovenlip. Onvriendelijk zegt ze dat zij mij wel helpen kan als ik wil blijven logeren. Ik moet mijn koffer maar boven brengen, laatste kamer aan het eind van de gang, rechts. Ik ga naar boven. De gang, de trap zien er verwaarloosd uit. De muren zijn tot het plafond met verkleurd, smakeloos behang beplakt. De balustrade van de trap is van rechte ijzeren spijltjes als in een Parijse huurkazerne, de houten leuning is er hier en daar afgebroken.

Ik zet mijn koffer in de aangewezen kamer, waar een hoog houten bed staat, onopgemaakt. Daarna ga ik een tweede trap op, naar de zolder die Multatuli nog heeft laten verbouwen, maar deze tweede trap loopt dood op een deur met bordje *Privat*.

Het meisje is weer op de stoep gaan zitten, bij haar transistor. Ik haal mijn camera's uit de auto en begin foto's te maken. Het meisje roept dat zij er niet op wil komen. Dan niet. Het is trouwens toch al te laat als zij wegloupt.

Ik maak foto's van alle vier de gevels, de gevel aan de straatzijde met de gedenksteen (in het Nederlands en de spelfout Douves Dekker), de naar Ingelheim toegekeerde gevel met het opschrift *Hotel Multatuli*, de naar de Rijn toegekeerde gevel die hoofdzakelijk uit een nieuw balkon bestaat met ervoor een ruim grasveld. Op het grasveld zitten een paar Engelse jongens en meisjes, die zich beginnen aan te stellen als ze de camera's zien, maar gauw weer tot rust komen, als ik er niet op reageer. Toch een hebbelijk volk, de Engelsen, tenminste wanneer je doet of je ze niet ziet. Wat valt er nog meer waar te nemen? Een oude pomp van versierd gietijzer en schuin voor de ingang een enorme kastanje. Ook die moet er toen al zijn geweest.

Als ik genoeg foto's heb gemaakt, vraag ik mij af wat ik hier nog langer moet doen. De gute Küche begint mij angst in te boezemen. Ik zet mijn fototoestellen in de auto en zeg tegen het meisje dat ik mijn plannen veranderd heb.

Boven kan ik de deur van de kamer waar mijn koffer staat, niet meer openkrijgen. Het meisje roepen om mij te helpen? Zal zij niet zeggen: dat komt ervan?

De deur van een andere kamer vol onopgemaakte bedden staat open. Ik bekijk het slot van deze deur nauwkeurig, het is heel eenvoudig. Een grendel, eigenlijk geen slot. Ook daar is vast en zeker niets aan veranderd sinds 1887.

Ik loop terug naar de kamer die ik niet kan openkrijgen, en door de deur in zijn geheel een beetje op te lichten, lukt het binnen te komen. Ik breng mijn koffer naar beneden en vraag het meisje om een glas limonade.

Dan vraag ik of ze misschien ansichtkaarten van het huis heeft.

Nee, van het huis aan de buitenkant niet meer, wel nog van het interieur, dwz. de nieuwe aangebouwde serre. Enfin, het uitzicht op de Rijn, waar Multatuli, astmatisch kuchend zijn beroemde fletsblauwe ogen teleurgesteld over heeft laten dwalen, staat er ook op. Voor de curiositeit vraag ik twintig exemplaren. Op de achterkant staat gedrukt: Hotel Multatuli, Inh. Irmgard Paul. Het meisje schrijft een rekening voor de limonade en de ansichtkaarten Zij bewijst mij daarna een uitzonderlijke gunst door mij op de muur van de bar attent te maken, waar, ingelijst, een vergeeld exemplaar hangt van de Provinciale en Asser Courant. Vleidend, groot opgemaakt artikel over het hotel en zijn Inhaberin. Foto van de ingang, foto van de pomp.

Ik vergeet naar de datum te kijken.

Later, thuis, merk ik dat ik maar tien kaarten heb, ik heb er een verstuurd, ze heeft mij er dus maar elf gegeven in plaats van twintig.

Het spijt mij alleen dat ik de Surinamers niet meer gesproken heb, nooit weten zal wat ze daar deden en wie ze waren.

Misschien waren zij wel djoembi's (goede geesten), door mijn Surinaamse geliefde achter mij aan gestuurd om mij te behoeden. Zij hebben zich gematerialiseerd toen ik de weg dreigde kwijt te raken. Wie weet als ik in het hotel naar ze gevraagd had, of een boodschap voor hen had achtergelaten, zou het meisje gezegd hebben: Maar die heren ken ik helemaal niet, heb ik nooit gezien.

Trouwens, hun Volkswagen had Duitse nummerplaten. Ook al vreemd, tenslotte; een beetje vreemd tenminste.

Er is wel eens sprake van geweest dat een Nederlands comité het huis zou kopen en restaureren, maar dat gebeurt natuurlijk nooit. En waarom ook eigenlijk? Het is al mooi voor het doen van een Nederlands schrijver, dat er in het buitenland een hotel naar hem genoemd is, al bedacht hij zelf eens voor een ander, veel mooier hotel, een naam die voor een hotel veel beter geschikt is: Hotel des Indes.

Een laatste citaat: 'Voor 'n pomp is de put te diep, men verliest dan de *kou* daar 't water te hoog staan blijft. En 't bevrozen in de winter! En de eeuwige reparatie aan zuigers! Ik zal u even beschrijven hoe ik 't maken wil. Thans wordt de emmer opgehaald aan 't touw dat twintig meter lang is en door 'n lier aan 'n wals wordt gewonden. Maar als de emmer boven is moet hij naar buiten worden getrokken, en dit geschiedt met één hand daar de andere de lier houden moet en zelfs *terugdraaien* omdat de richting van het korte touw van loodrecht in schuins verandert. Dat naar buiten halen van de emmer vordert veel handigheid. En altijd stoot men daarbij aan de rand van de put, waardoor kalk – of minstens ander vuil – in 't water valt. Bovendien eist die

zeer primitieve methode een grote opening, waardoor ieder gelegenheid heeft het water te bederven. En ook zonder opzet, die grote opening laat stof door wat zich in de loop der jaren tot modder ansammelt. Ziehier nu wat ik maken wil. 't Komt me zeer eenvoudig voor. Geen wals maar 'n kamrad waarop 'n ketting past waardoor 't draaien van de twee emmers die ik er op hangen wil, belet wordt. Op de tegenwoordige wals verplaatst zich de emmer naarmate het touw meer keren opgewonden is. Op 'n kamrad blijven ze in dezelfde loodlijn. Het gewicht van de dalende emmer is 'n besparing van kracht, wel weinig maar toch iets. De gevulde emmer die boven aankomt wordt daar door 'n eenvoudig mekanietje omgewenteld en stort z'n water *binnen* de putwand in 'n bak die door 'n pijp 't water naar buiten voert. De emmers blijven dus binnen en de put kan gesloten worden. Ik laat nu eerst 'n klein modelletje in blik maken, om vóór ik 't kamrad, de ketting en de emmers bestel, zeker te zijn van de maat, alles in verhouding tot de omtrek van de put. De emmers moeten vrij langs elkaar gaan, en er moet ruimte zijn voor de wenteling. Als 't rad te groot is zouden ze de wand der put raken. Als 't te klein is stoten ze tegen elkaar. En er moet plaats zijn voor de recipiënt van 't gestorte water. Ik heb veel plezier in zulke dingen maar vind het verdrietig dat men bij zoiets altijd ambachtslui nodig heeft. *Zelf* werkende kan men veel beter passen en meten en overdoen. Het *precies* opgeven van maat en vorm, voor men zoiets heeft zien werken, is moeilijk. Toch heb ik er plezier in. Wat me doet vrezen me te vergissen, is dat ik zo'n eenvoudige methode nog nergens gezien heb.'

Wat bewijst de pomp die er nu nog staat? Dat de 'ambachtslui' niet in staat waren zijn denkbeeld uit te voeren? Of dat het hem nooit gelukt is 'maat en vorm' 'precies' op te geven, een moeilijkheid die hem zijn hele leven gedwarsboomd heeft? In elk geval is ook dit simpele, zorgvuldig bedachte plan klaarblijkelijk mislukt.

Later zou D.W. Lawrence een essay over hem schrijven.

Sigmund Freud heeft hem 'der grosse Denker und Menschenfreund' genoemd en hem herhaaldelijk met instemming geciteerd.¹³⁴

Wilhelm Stekel prijst (*Frigidity in Woman*, hfdst. 1) de manier waarop Multatuli in de Minnebrieven de vergoddelijking van de liefde beschreef.

In Nederland zelf kreeg nog in de tweede helft van de 20^e eeuw iemand¹³⁵ een literaire prijs voor een studie waarin aangetoond wordt dat assistent-resident Douwes Dekker eigenlijk niet de juiste toon placht aan te slaan tegen zijn superieuren.

De 'Havelaarzaak' is namelijk het enige dat Nederland werkelijk geïnteresseerd heeft. De rest van Multatuli's oeuvre heeft hier min of meer de rol gespeeld van een spiegelkje in een apenhok: het verwekt wel een beetje geschreeuw, er wordt ook wel in gekeken, maar geen enkele aap slaagt erin duidelijk te maken wat er nu eigenlijk in te zien is.

(1963)

Een Nederlandse detectivefilm

Max Havelaar en nog twee of drie uitgezonderd, is de Nederlandse romanheld niet agressief; Nederlandse romans gaan altijd over personages die geleefd worden en nauwelijks proberen op eigen houtje te leven.¹³⁶

Nauw hiermee verwant is het feit dat er zo weinig speelbare Nederlandse toneelstukken bestaan en ook dat literaire ‘types’ zo zeldzaam zijn bij ons. Stastok en Droogstoppel zijn de uitzonderingen die... enz.¹³⁷

Experimentele romans

Multatuli's *Max Havelaar* is alles, geniaal, onovertroffen, enz., maar het is geen klassieke roman. De roman in briefvorm wordt kwasi geschreven door verscheidene auteurs: de schrijvers van de brieven. *Max Havelaar* is geen roman in brieven, maar is toch het produkt van niet minder dan vier denkbeeldige auteurs: Droogstoppel, Stern, Sjaalman en Multatuli.¹³⁸

Antipathieke romanpersonages

De schrijver die zich om mogelijkheden en wenselijkheden bekommeren gaat, wordt hoogstens een pedagoog. Pedagogen waren Multatuli, Dostojevski en Zola, pedagogen zijn Henry Miller, Sartre en Kerouac. – Maar gelukkig niet altijd, niet in volle ernst, ook al weten en wisten zij dat zelf misschien niet.¹³⁹

Wittgenstein's levensvorm

Enige vijandschap jegens de poezie is bijvoorbeeld bij negentiende-eeuwse positivisten à la Multatuli onmiskenbaar. In het twintigste-eeuwse positivisme is daarvan geen sprake.¹⁴⁰

Achteraf

MULTATULI. De oorspronkelijke versie van dit opstel is verschenen in het *Algemeen Handelsblad* van 29 februari 1964, met de vermelde foto's. Dezelfde krant publiceerde op 14 maart 1964 nog twee foto's van Multatuli's huis, die in 1952, voor de verbouwing, genomen waren door E. v. Moerkerken.¹⁴¹

MULTATULI'S PORTRETTE

De foto's die Multatuli afbeelden, kunnen verdeeld worden in drie categorieën:

- A) Foto's die zonder enige twijfel de schrijver voorstellen
- B) Een foto die hoogstwaarschijnlijk ook een portret van Douwes Dekker is, hoewel daartegen bedenkingen kunnen worden ingebracht.
- C) Foto's die zeer zeker Multatuli niet afbeelden, en toch een min of meer frappante gelijkenis met hem vertonen.

CATEGORIE A

Deze groep omvat zeven foto's. De oudste toont Multatuli op 42-jarige leeftijd (toont hem dus op z'n jongst); op de meest recente is hij 55 jaar. Portretten van een nog oudere Multatuli zijn niet bekend – hij werd 67.

De onbetwistbaar authentieke foto's zijn:

1862 Door Löwenstamm, Amsterdam (Zie: Willem Frederik Hermans, *De raadselachtige Multatuli*, Amsterdam (Boelen – De Bezige Bij) 1976, blz. 96)

1864 Door Séverin, Brussel (Zie: *De raadselachtige Multatuli*, blz. 103). Toont vooral de linker gelaatshelft.

1864 Door César Mitkiewicz, Brussel. (Zie: *De raadselachtige Multatuli*, blz. 114). Vooral rechter gelaatsdeel.

1864 Door Boussaud & Valadon, Brussel. (Zie: *De raadselachtige Multatuli*, blz. 154) Profielportret, rechter gelaatshelft.

1875 Door Wegner en Mottu, Amsterdam:

a) Twee opnamen van de auteur, zittend op leunstoel, sigaar in pijpje (?) in linkerhand. (Zie: *De raadselachtige Multatuli*, blz. 148)

b) Buste. Toont voornamelijk linker gelaatsdeel. (Zie: *De raadselachtige Multatuli*, blz. 137).

Toen Benno Wissing, typografisch vormgever van *De raadselachtige Multatuli* dit laatste portret zag, schreef hij eronder dat het een deelvergroting kon zijn van de op bladzijde 148 rechts weergegeven foto met leunstoel, uit het atelier van dezelfde lichtkunstenaars. Ten onrechte heb ik mij aangesloten bij die mening, waarvoor ik door Garnt Stuiveling ernstig ben berispt. Nauwkeurig bekijken leert dat het geen deelvergroting is, maar een op een aparte plaat en met een anders ingestelde camera gemaakte opname. Wel kennelijk tijdens dezelfde zitting tot stand gekomen als de andere door Wegner en Mottu vervaardigde foto's.

CATEGORIE B

In het aprilnummer 1940 van Elsevier's geïllustreerd Maandschrift publiceerde E. Du Perron een artikel genaamd 'Multatuli's Portretten'.

Een door hem aan Guido Douwes Dekker (kleinzoon van Multatuli's broer Jan D. D.) gezonden overdruk, met opdracht "*Voor Guido Douwes Dekker, in een reeds oud Multatuli-verbond, E. du Perron 10 april 1940*", is in mijn bezit, mij geschonken door Guido's zoon Niels Douwes Dekker.

Zoals men weet, heeft Du Perron zijn *Man van Lebak* kunnen schrijven in de ongelooflijke korte tijd van een maand, omdat hij kon beschikken over de rijke Multatuli-verzameling van Guido Douwes Dekker, die destijds te Bandoeng woonde.

Guido is, blijkens zijn potloodaantekeningen in de kantlijn van de beschreven overdruk, niet geheel gelukkig geweest met Du Perron's artikel over de portretten. Zijn aanmerkingen betroffen overigens niet de ter sprake gebrachte feiten, maar Du Perron's toespelingen op Multatuli's "neurastenie".

Nederland bejegt de herinnering aan zijn schrijvers meestal zeer slordig. Dit in aanmerking genomen kan mijns inziens Du Perron's doorwrochte overzicht van de Multatuli-ikonografie – het eerste en dat nota bene toen de schrijver al drieënvijftig jaar dood was – niet genoeg geprezen worden.

Het stuk bevat een paar onjuistheden en al heeft er wat het Multatuli-portrettenbestand betreft, sindsdien weinig opvallends plaatsgevonden, het is voor het aanbrengen van de noodzakelijke correcties, nu, weer zo'n zevenendertig jaar later, echt niet te vroeg.

Du Perron's misvattingen zijn ontstaan uit onbekendheid met de ontwikkeling van de fotografie.

Multatuli werd geboren in 1820. Dat was een kleine twintig jaar voor de eerste fotografische afbeeldingen binnen het bereik van het publiek kwamen. Enige kennis van de fotografische geschiedenis is daarom onmisbaar en een uiterst beknopt overzicht ervan moge hier dus volgen.

Een gaatje in de wand van een overigens lichtdicht afgesloten ruimte kan de werkelijkheid buiten die ruimte projecteren als een ondersteboven staand spiegelbeeld op de wand tegenover het gaatje. De ronde vlekken die men op de grond onder een door de zon beschenen boom ziet, zien niets anders dan afbeeldingen van de zonnenschijf.

In 1568 maakte Daniele Barbaro (*La Pratica della Prospettiva*) bekend dat een bolle lens veel helderder beelden geeft dan een gaatje. Deze uitvinding wordt ook wel toegeschreven aan Porta en aan Athanasius Kircher. Hoe dit zij, de camera obscura kwam ter wereld in de 16^e eeuw, maar nog niet de fotografie. Toch werden camera obscura's al veelvuldig gebruikt om er de werkelijkheid mee af te beelden, toen er nog geen lichtgevoelige materialen bestonden. Men maakte de camera's b.v. zo groot, dat een mens er zijn hoofd en bovenlijf in kon steken en dan de beelden natrekken met een potlood op een stuk papier. Of men maakte een achterwand van matglas en legde het papier daarop.

Dat kwam niet precies op hetzelfde neer.

Lens of gaatje ontwerpen, als gezegd, een ondersteboven staand spiegelbeeld. Een rechterhand wordt afgebeeld als een linkerhand, enz. Laat men het beeld op een matglas vallen, dan kan men het beeld omdat glas doorzichtig is, door de achterkant bekijken en is het beeld dus geen spiegelbeeld meer, al blijft het ondersteboven staan, wat gemakkelijk te verhelpen is.

Velen hielden zich bezig met de vraag of het niet mogelijk zou zijn de door de camera obscura geleverde beelden "vanzelf" vast te leggen. Dat diverse stoffen door het zonlicht verkleuren, was geen geheim. Maar pas tegen het eind van de achttiende eeuw begonnen er mogelijkheden in zicht te komen dit verschijnsel praktisch toe te passen, nadat ontdekt was dat oplossingen van zilverzouten in het licht snel zwart worden – zij ontleden in metallisch zilver en de zuurrest.

Na proefnemingen hiermee en nog met talloze andere materialen, die ik nu maar oversla, werd op de 19e augustus 1839 het eerste goed uitgedokterde fotografische procédé, de daguerréotype of daguerréotypie bekend gemaakt door de uitvinder ervan, Jacques Daguerre.

De uitvinding nam terstond een hoge vlucht. In september 1839 reisde de Amsterdamse kunstschilder Christiaan Portman naar Parijs om de kunst te leren. In 1842 werd de eerste portretstudio te Amsterdam geopend door een Fransman, Edouard François.

Daguerréotypieën ontstonden op verzilverde messingplaatjes, lichtgevoelig gemaakt door jodium, waarmee het zilverzout zilverjodide ontstond. Het was het onderstebovenstaande spiegelbeeld dat erop werd vastgelegd.

Het zilverjodide ontleedde op die plaatsen het krachtigst, waar er het meeste licht op viel. Witte of heldere delen van de werkelijkheid, werden dus afgebeeld in zwart, met andere woorden de daguerréotypie was een negatief. Maar door een bewerking met kwikdamp en door de glanzende ondergrond leken toch de delen van de werkelijkheid die wit zijn, wit, en de zwarte gedeelten leken donker. De daguerréotypie, van ondoorzichtig metaal, keerde zijn beeldlaag naar de toeschouwer. Je kon hem wel rechtop zetten, maar het was en bleef een spiegelbeeld. Het was natuurlijk mogelijk er door heropnemen met de camera een niet-spiegelverkeerde copie van te maken, maar men deed dit zelden. Er konden ook geen afdrukken van worden gemaakt op de moderne manier. Naar duplicaten door herfotograferen bestond haast geen vraag. Het publiek was er immers aan gewend dat tekeningen en schilderijen unica waren. Het bleef er nog tientallen jaren vrede mee nemen dat er van een foto ook maar een enkel exemplaar bestond. Toch was het negatief-positiefprocédé, waarmee van één negatief een onbeperkt aantal positieve afdrukken konden worden gemaakt, al bedacht in 1833, zes jaar eerder zelfs dan de daguerréotypie, door Henry Fox Talbot. Feitelijk is hij en niet Daguerre de grondlegger van de moderne fotografie, maar het negatief-positiefprocédé nam pas de overhand, nadat Frederik Scott Archer in maart 1851 de zogenaamde natte plaat had gepresenteerd.

Voor een daguerréotypie moest een model minstens een minuut stilzitten. De eerste negatieven van Fox Talbot (op papier) eisten nog veel langere belichtingstijden.

Op de natte plaat van Scott Archer (een door collodiumvlies bedekte glasplaat, bevochtigd met zilverzoutoplossing) ontstond het beeld veel sneller. Het heldere glas stelde de fotograaf in staat er zonder moeite afdrukken van te maken. Helaas lieten kwaliteit en houdbaarheid van de afdrukken veel te wensen over. Bovendien waren er toch nog betrekkelijk lange belichtingstijden vereist om een voldoende gedekt negatief te verkrijgen, dat afgedrukt kon worden.

Om nu de snelheid van de natte plaat volledig uit te buiten – het was vanzelfsprekend een goede reclame voor een fotograaf, wanneer bekend werd dat je bij hem niet lang hoefde stil te zitten, wat bovendien het resultaat van de opname verbeterde, – leverden de fotografen geen afdrukken aan hun klanten, maar het zo kort mogelijk belichte, unieke, glazen negatief!

Elke amateurfotograaf weet dat een sterk onderbelicht negatief, tegen een zwarte achtergrond gehouden, een positief lijkt. Van dit verschijnsel maakten de fotografen gebruik. Het publiek was er nog altijd zozeer aan gewend dat er van een portret maar een enkel exemplaar bestond, dat het ook de negatieven op glas, waarachter een stukje zwart papier was geplakt, accepteerde als eindproduct. Men deed ze in een etui, of zette ze in een lijstje, net als de daguerréotypieën. Ze werden *amphitypieën* genoemd, ook wel *ambrotypieën*.

Amphitypieën waren niet spiegelverkeerd, want het beeld zat aan de van de beschouwer afgekeerde kant van het glas. Pas na 1850 kregen de mensen zichzelf dus niet te zien, zoals ze

zich in een spiegel zien, maar zoals ze gezien worden door een buitenstaander. (Ik laat hier buiten beschouwing dat sommige daguerréotypisten werkten met camera's die vóór de lens een spiegeltje of omkeerprisma bezaten, waardoor er dus geen spiegelverkeerd beeld ontstond.)

Het publiek beseftte het verschil tussen daguerréotypie en amphitypie nauwelijks. Het zal alleen geweten hebben, dat je voor een foto op glas veel minder lang hoefde stil te zitten (want een sterk onderbelicht negatief was immers voldoende).

Amphitypie en ten slotte de afdrukken op papier deden, merkwaardigerwijs, de daguerréotypie geenszins op slag afsterven.

In geen enkele publicatie heb ik helaas kunnen ontdekken wanneer de eerste amphitypieën in Nederland gemaakt zijn door commerciële portretfotografen.

Het publiek was, als gezegd, nagenoeg onverschillig voor het onderscheid tussen de twee procédé's. Zelfs toen ze allebei in vergetelheid waren geraakt, was het verschil niet algemeen bekend. Zo noemde Mimi het oudste portret dat er waarschijnlijk van Multatuli gemaakt is (naar zij aannam in Duitsland, in 1853) een daguerréotypie, hoewel zij wist dat het een foto op glas was geweest. Ook Du Perron, noemt het, in navolging van Mimi, ten onrechte een daguerréotypie.

Dit onderscheid is voor de datering zeer belangrijk. Nemen we aan dat het portret in 1853 is gemaakt, dan zou dit heel goed mogelijk zijn, als het inderdaad een daguerréotypie was geweest. Maar het was een amphitypie, pas uitgevonden in 1851. Daardoor wordt de datering wat onzeker. Zijn er in 1853 al amphitypieën gemaakt in Nederland, Duitsland, België of Frankrijk? Andere landen bezocht Multatuli in die periode immers niet. Hij is nooit in Engeland geweest, het vaderland van de amphitypie. Eerste voorlopige conclusie: Het "oudste" portret van Eduard Douwes Dekker, met baardje en een hand onder het hoofd is in geen geval een daguerréotypie. Het is een amphitypie, wat twijfel wekt aan de datering (1853). En wat te zeggen van het omgeslagen boordje dat de afgebeelde persoon draagt? Waren zulke boordjes wel al in de mode, in 1853?

CATEGORIE C (zie: *De raadselachtige Multatuli*, blz. 70 links boven).

Er bestaat nog een ander, zogenaamd oudste portret van Multatuli. Dit is in 1855 gemaakt door P. H. van der Burght te Arnhem en ook als afbeelding no 30 opgenomen in het boek van Jan Coppens en A. Alberts, *Een Camera vol Stilte, Nederland in het begin van de fotografie 1839-1875*, Amsterdam, (Meulenhoff) 1976.

Het origineel, inderdaad een daguerréotypie, bevindt zich onder inventarisnummer G 4457 in het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit te Leiden, waar ik het heb bekeken. De verzilverd koperen plaat meet 10,8 bij 8,1 cm. Zij is afkomstig uit de verzameling van A. Grégoire en door deze vrijwel eerste historicus van de Nederlandse fotografie op goed geluk een portret van Multatuli genoemd, zonder enig ander argument dan dat de afgebeelde persoon wel enigszins lijkt op de persoon of personen die door andere Multatuliportretten worden weergegeven.

Maar is het Multatuli? Ik geloof er niets van. Multatuli was in 1855 vijfendertig jaar oud en hij had een zwaar leven in de tropen achter de rug. De jongeman op deze daguerréotypie kan onmogelijk ouder dan vijfentwintig zijn. Hij heeft zachte witte wangetjes zonder een rimpel en een veel vollere haardos dan Multatuli.

Maar iets anders: men lette op zijn boordje. Het is een opstaande boord, net zoals andere mannen droegen die in 1855 of eerder afgebeeld zijn op lichtgevoelige materialen. De liggende boord kwam pas later in de mode. Geeft dit niet te denken? Zeker: misschien is ook de officieel

als portret van Multatuli met baardje, neergeslagen ogen en *liggend boordje* (CATEGORIE B), de in 1853 pas twee jaar eerder uitgevonden amphitypie, wel niet in 1853 gemaakt en misschien is ook dat zelfs geen portret van Multatuli.

Verscheidene ooggetuigen hebben verklaard dat Multatuli kleine handen bezat, met nogal korte mollige vingers, waaraan tot zijn verdriet korte brede, platte nagels groeiden. Beantwoordt de op de amphitypie duidelijk afgebeelde hand aan deze beschrijving?

Nee.

Omstreeks het midden van de vorige eeuw hadden de portretfotografen de gewoonte het hoofd van hun slachtoffer vast te klemmen in een onzichtbaar achter hun stoel staande klem, omdat ze toch minstens een halve minuut moesten stilzitten. De armen werden gefixeerd door hen haast routinematig de hand in het vest te laten steken à la Napoleon — zie de daguerreotypie uit 1855 (C).

Het model mocht vooral niet met zijn ogen knipperen. Als het dit toch deed — en dat gebeurde dikwijls — word het met gesloten ogen afgebeeld. Uit angst voor die mislukking hebben de mensen op de oudste foto's haast altijd onnatuurlijk gespannen gezichten.

De pose die het model op de zogenaamd in 1853 gemaakte amphitypie aanneemt, is voor die periode totaal ongebruikelijk. Ieder die de moeite neemt een album met foto's van circa 1850 door to bladeren — en zulke albums worden heden ten dage bijna wekelijks gepubliceerd — zal na vijf minuten met mij tot de conclusie komen dat er noch in 1853, noch zelfs misschien in 1860 of mogelijk zelfs 1870 een tweede portret van iemand ontstaan is dat kwa stijl hiermee overeenkomst vertoont.

Enige Engelse fotografen waren het verst gevorderd in de kunst, maar Multatuli is nooit in Engeland geweest. De Engelsen in kwestie waren bovendien amateurs, als Lewis Carroll, d.w.z. je kon niet zomaar bij ze binnen lopen om je te laten kiekken. Volgens Mimi werd het portret in Duitsland gemaakt.

Wie zich in 1853 liet fotograferen keek recht in de lens. Maar de pose van Multatuli op het portret met baardje en neergeslagen ogen is veel moderner, ongedwongener. De foto lijkt me veel korter belicht dan in 1853 mogelijk was.

Artistiek gesproken overtreft zij alle latere, onbetwifelbaar-echte Multatuliportretten. Tweede voorlopige conclusie: de assistent-resident heeft zich in 1853 laten fotograferen door een verder onbekend, maar haast onvoorstelbaar groot fotografisch genie, of wel, we hebben te maken met een veel recentere foto en dan, noodzakelijkerwijze, van iemand anders.

Ik hoop van harte dat dit niet het geval is. Maar bekijk eens het linker oor van de geportretteerde en vergelijk het met de linker oren van Multatuli op de onloochenbaar echte foto's van Séverin (1864) of van Wegner & Mottu (1875). Is het hetzelfde linker oor wel? Is het oorlelletje van de echte Multatuli niet veel puntiger?

Dekker's tweede vrouw Mimi kreeg de hier besproken amphitypie pas na Multatuli's dood onder ogen. D.w.z. ze zag een ernaar gemaakte tekening door Overman (Du Perron, Elsevier's Geïll. Maandschr. 1940, blz. 273, afb. 1) en niet het origineel (Du Perron 1.c. afb. 2; hier afgedrukt op blz. 4). Het blad De Dageraad had het opgediept. Waar of hoe kwam Mimi niet te weten.

“(Dekker) vertelde my dat hy in zyn verloftyd in Duitschland een portret had laten maken, dat hy aan Tine zond, maar de plaat kwam gebroken aan. (Daguerreotypen werden namelijk op glas genomen). Gezien heb ik dat portret niet. Maar toen in 1887 de Dageraad een

afbeeldsel van Multatuli uitgif, geteekend door den heer Overman naar een oud portret, wist ik terstond dat dit was naar de bewuste daguerreotype,

De heer Overman zelf kwam het my tonen, maar vanwaar hy het oorspronkelyk had, heb ik niet te weten kunnen komen."

(Multatuli, Brieven, Amsterdam 1912, deel II, blz. 150).

Vooraf die laatste mededeling is merkwaardig, wat ook Du Perron niet ontgaan is. Immers, na de plaatsing van Overman's tekening in *De Dageraad* (VIII, 1887, 15 maart) werd ook de oorspronkelijke foto, die Mimi nooit onder ogen kreeg, publiek gemaakt, hoewel de glasplaat verdween en zoek bleef.

Du Perron: "In een artikel van S. Kalff in *Elsevier's Geïll. Maandschrift* van 1910 (t.w. "Multatuliherdenking", 1.c. dl II, blz. 320-331, WFH) waarbij elf illustraties staan, komt het reeds voor; toch gewaagt Mimi in haar herdruk van de Brieven in 1912 er niet van, en haar verklaring betreft slechts de natekening door Overman."

Inderdaad is dit vreemd.

De foto, niet de tekening door Overman, is in opdracht van het Multatuli-Museum in 1910 gereproduceerd, niet fotografisch, maar door middel van de drukpers en fototypie. Het formaat hiervan bedraagt 16,8 bij 21,5 cm. Dit is zeer veel groter dan de oorspronkelijke amphitypie zal zijn geweest, maar onmogelijk dat de reproductie het oorspronkelijk op ware grootte weergeeft is het niet. 16 x 21 cm was in de 19^e eeuw een standaardformaat: de zogenaamde hele plaat. Toch lieten weinigen zich op dat allergrootste formaat fotograferen.

In verband met Mimi's mededeling dat de glasplaat gebroken was, kan de volgende hypothese worden opgesteld.

De foto is wel degelijk genomen in 1853, maar stelde voor een heer gezeten aan een tafeltje, een hand onder het hoofd, zoals ze toen wel meer werden gemaakt. In 1887 tekende Overman een gedeelte van dat origineel na: hoofd en hand. Omstreeks 1910 maakte iemand langs fotografische weg een duplicaat van dat gedeelte van de glasplaat, dat al nagetekend was door Overman: hoofd en hand. En déze (net als de glasplaat ook zoekgeraakte foto) verschijnt tot de huidige dag in de Multatuli-publicaties. Genoemde bewerkingen zouden kunnen verklaren waarom het portret er zo onwaarschijnlijk modern uitziet — als het oorspronkelijk in 1853 is gemaakt. Maar het feit dat de foto 16,8 x 21,5 cm groot is, pleit, als dat ook de grootte van het origineel is geweest, tegen de hypothese dat het een deelvergroting is. En als het geen deelvergroting is, pleit de moderniteit van de pose tegen de datering in 1853. Ik vind het in elk geval 't mooiste portret ooit van Multatuli(?) gemaakt, veel en veel mooier dan het routinewerk van Löwenstamm, Séverin, Mitkiewicz, of Wegner en Mottu, ook mooier dan de lang niet slechte opname van Boussod & Valadon.

CATEGORIE C (vervolg): stellig onechte portretten, zie *De raadselachtige Multatuli*, blz. 70.

De aldaar rechts boven geplaatste beeltenis, werd eveneens ter sprake gebracht door Du Perron. Ik heb niets toe te voegen aan wat hij erover gezegd heeft: óf het is Multatuli niet, óf een zeer slecht gelijkend portret uit 1860. ("Ik liet in Brussel lithograferen naar 'n oude daguerrotype (sic). De 500 Ex. die ik op crediet had laten maken, stelden me voor als een mooi jong man en ik heb ze moeten verscheuren omdat het een leugen was. Eerst verleden jaar heb ik de f 200. die Thieme my daartoe had voorgeschoten kunnen terugbetalen." Notitie uit 1864, zie Multatuli *Volledige Werken* II, blz. 174)

L.c. blz. 71 links boven: een misschien wel in Indië gemaakte foto; duidelijk van te late datum om een zo jeugdige Multatuli to kunnen voorstellen. De ernaast staande afbeelding, blz. 71

rechts boven is een fragment van een groepsfoto, in 1948 als “tot dusverre onbekende foto van Multatuli” door Henri A. Ett publiek gemaakt. (Zie: Multatuli, “Twee brieven uit Menado”, De Vrije Bladen mei-juni 1948). Naderhand is gebleken dat het Multatuli niet kon zijn geweest (mondelijke mededeling van de heer Ett.)

— — —

Ten slotte: Ik vraag me al lang af wanneer er voor het eerst een portret van Multatuli is gepubliceerd in boek, krant of tijdschrift. Ik houd het ervoor dat dit pas voor het eerst is gebeurd na zijn dood, en wel in 1887 in De Dageraad. Helaas ben ik niet in de gelegenheid dit vraagstuk zelf op te lossen — wat trouwens een kolossaal karwei zou zijn — maar er bestaan zoveel werkgroepen van vlijtige alternatieve studenten, nietwaar. Als een van hen het eens probeerde vast te stellen? Want belangrijk is het wel, gezien o.m. het feit dat Multatuli herhaaldelijk vertelde door vreemde mensen op straat te zijn herkend.

Hoe kon dat?

En het zou zeker interessant en merkwaardig zijn als Multatuli's portret nooit in een krant zou zijn gekomen toen hij nog leefde, terwijl er tot tweemaal toe wel een portret van hem in de handel is gebracht, eenmaal (het Mitkiewiczportret) door hemzelf en eenmaal (litho van Allebé naar foto van Boussod & Valadon) door z'n uitgever Funke.

— — —

Nog niet genoemde literatuur: Dr. Wolfgang Baier, *Quellendarstellungen zur Geschichte der Fotografie*, VEB Fotokinoverlag, Leipzig 1966; Claude Magelhaes, *Nederlandse fotografie der eerste 100 jaar*, Bruna, Utrecht 1969; Aug. Grégoire, *Honderd jaar fotografie*, Focus, Bloemendaal 1948. E. de Valicourt, *Nouveau manuel complet de Photographie sur métal, sur papier et sur verre*, Paris 1862; facsimiléherdruk 1977, bij Leonce Laget, 75, r. de. Rennes, Paris.

BRIEFWISSELINGEN

Briefwisseling tussen Willem Frederik Hermans en Gerard Reve

In een brief van Reve aan Hermans, gedateerd 28 januari 1952:

Really, do not you see that everywhere in this country your work is judged according to the behavior of the main characters in it? Do you really want to fight against that, like a Multatuli, and spoil and poison your own life?¹⁴²

In een brief van Hermans aan Reve, gedateerd 25 april 1955:

Je doute de la bonne vente de ma plaquette, mais si cela se produit et si je fais un profit, je prétends à publier les mandarins réunis de la même manière. Je n'ai pas l'impression que je fasse tout cela pour autre chose que mon bon plaisir, pour tuer le temps et pour mépriser l'opinion publique. Je ne suis pas Multatuli. J'ai pourtant accroché son portrait au dessus de la cheminée, récemment; c'est une belle lithographie authentique et j'ai un cadre de l'époque, acheté au marché à 75 centimes.¹⁴³

In een brief van Hermans aan Reve, gedateerd 25 april 1955 (vertaling):

Ik denk niet dat mijn brochure goed zal verkopen, maar mocht dat wel zo zijn en maak ik wat winst, dan zal ik de verzamelde mandarijnen op dezelfde manier publiceren. Ik geloof niet dat ik dit voor iets anders dan mijn eigen plezier doe, om de tijd te doden en mijn minachting te tonen voor de publieke opinie. Ik ben Multatuli niet. Maar toch hangt zijn portret sinds kort boven mijn schoorsteenmantel, een mooie authentieke steendruk in een lijstje uit de tijd zelf, gekocht voor 75 cent.¹⁴⁴

In een brief van Reve aan Hermans, gedateerd 15 maart 1956:

A couple of days ago I heard from Dr. Van Oorschot that a novel and a number of novellas of yours will be published in the near future. I was very happy to hear that. Mandarijnen have no chance in this country. It is just a waste of enevgry and spoils one's own life. Think of Multatuli! In the end an asthma attack strangled him.¹⁴⁵

In een brief van Hermans aan Reve, gedateerd 5 september 1957:

Jij bent, wat ik noem een *monolithisch* auteur, zoals Kafka en Hemingway, ik eerder een fragmentarisch auteur, als Multatuli en Céline. Onder een monolithisch auteur versta ik iemand die een boek schrijft alsof het uit één stuk steen gemaakt is. Dat blijkt soms al uit kleinigheden. Het spreekwoord zegt: 'Alinealoos als een bladzijde Kafka'. Het spreekwoord is bedacht door W.F.H., maar dat doet er hier niet toe. Ik wil alleen maar zeggen: het feit dat mijn boeken bestaan uit kleine alinea's, paragrafen en hoofdstukken is geen speciale stijltruc die ik een ander zou kunnen leren, maar hangt waarschijnlijk samen met mijn ingeschapen

ongedurigheid. Ik schrijf korte paragrafen omdat ik op een bepaald ogenblik genoeg krijg van een onderwerp en op iets anders overstap.¹⁴⁶

Briefwisseling tussen Willem Frederik Hermans, Rudy Kousebroek en Ethel Portnoy

In een brief van Hermans aan Kousebroek, gedateerd 4 maart 1965:

‘Hoe célinomane ook, ik kan om een opmerking als die van Philippe Sollers: ‘Céline, au fond, était un homme assez bête, sa pensée simpliste’ niet boos worden. Alleen geloof ik dat, au fond, alle kunst van monumentale afmetingen zijn monumentaliteit aan pensées au fond simplistes heeft te danken.

Het geldt ook voor Multatuli, de drie puntjes en de uitroeptekens, merkwaardigerwijs inbegrepen.¹⁴⁷

In een brief van Kousebroek aan Hermans, gedateerd 22 juni 1965:

Jij hebt natuurlijk gelijk over Voisin, dat ik teveel medelijden heb. Ik ben sentimenteel van aard en overwoog dat het bij dit onderwerp en voor dit publiek niet deerde mij wat te laten gaan. Voor een prestigieuzere publicatie bedoeld stuk zou ik waarschijnlijk soberder en onoprechter zijn geweest. Trouwens, ben jij tegenover Multatuli en Céline helemaal vrij daarvan?¹⁴⁸

In een brief van Hermans aan Kousebroek, gedateerd 19 augustus 1965:

Gisteren kon ik tot de conclusie komen dat hij [Hermans nieuwe roman: *Nooit meer slapen*, SV] in eerste instantie, d.w.z. in onleesbaar klad, klaar is. Dit is van geen geringe betekenis voor mij. Door al te verregaande identificatie met de arme Dek, ben ik wel eens bang geweest dat mijn bureau ook vol onvoltooide *Woutertjes Pieterse* zou komen te liggen. Maar zover is het dus nog niet, al houdt men niet op de meest krankzinnige leugens over mij te publiceren, en de meest imbeciele critici in kranten aan te halen.¹⁴⁹

In een brief van Hermans aan Kousebroek, gedateerd 2 dec 1965:

Heb je je vader nog kunnen vragen naar die brieven van Multatuli's schoondochter?¹⁵⁰

In een brief van Kousebroek aan Hermans, gedateerd 10 dec 1965:

Ik heb me al eerder de indruk gevormd dat je tot een soort bevliegingsstoestanden in staat bent, waarin je kolossale hoeveelheden informatie verwerkt, geen slaap nodig hebt, het eten blijft onaangeroerd staan, etc, kortom het beeld dat mij vanaf de jaren dat ik lezen kon voor ogen heeft gezweefd van de bezeten uitvinder. Ik meen dat ook Multatuli door datzelfde beeld met ontzag vervuld werd.¹⁵¹

In een brief van Kousebroek aan Hermans, gedateerd 1 aug 1966:

Ik herinner mij de moeite die ik had, gezeten op het Piazza Castello, om een dergelijk product [nl. een product dat goed geschreven is, maar inhoudelijk niet zwaar weegt, SV] te verdedigen, in dat geval van Evelyn Waugh. Ik ben nog steeds geneigd te zeggen dat als iets zo geweldig goed geschreven is, men de rest op de koop toe neemt. Zijn in jouw houding tegenover Multatuli en vooral Céline geen sporen van dezelfde visie terug te vinden?¹⁵²

In een brief van Kousebroek aan Hermans, gedateerd 14 april 1970:

Weinreb's voorstelling van de oorlog maakt op mij de indruk van authentiek, hoeveel zwakken hij verder ook heeft gewassen of wijzen in haar billen geprikt. Multatuli wou onderkoning van Indië worden en had ook andere excentriciteiten volgens zijn schoondochter. Ik geef toe dat die van een andere allure waren, maar dat verandert aan het principe weinig.¹⁵³

HERMANS OVER MULTATULI IN INTERVIEWS

In druk verschenen interviews

- Wat denkt u van de literaire critiek in onzen tijd?
- Die sla ik niet zeer hoog aan. Dit houdt niet in dat ik mij veronachtzaamd voel. Ik lees meestal wat er over mij geschreven wordt, in tegenstelling tot andere auteurs die dat uit principe nooit doen. Maar ik kom zelden opmerkingen tegen waar ik wat aan heb. Haast nooit wijst iemand op fouten die ik zelf ook als fouten erken. De meeste zogenaamde fouten waar critici den vinger op leggen, zijn opzettelijk zo bedoeld, wat zij niet hebben begrepen. Toch, maar dat is een zeldzaamheid, wijst iemand wel eens op iets waaruit mij blijkt dat ik er niet in geslaagd ben wat ik bedoelde duidelijk tot uitdrukking te brengen. Maar meestal houdt men zich bij algemeenheden die niets anders zijn dan de eigen vooroordelen van den criticus. In *De tranen der acacia's* wilde men over het algemeen niets anders zien dat een beeld van de oorlogsjeugd of een requisitoir tegen ouderen, resp. de ouders. Dat is het natuurlijk ook wel, maar een dergelijk requisitoir kon en kan altijd geschreven worden. De buitenlandse literatuur in de 19^e eeuw is er vol van. Ook bij ons (Multatuli). Het verschil is alleen dat de opstandigen van toen in de juistheid van hun vernieuwingsidealen geloofden, terwijl ik in *De tranen der acacia's* en *Ik heb altijd gelijk* juist heb willen doen uitkomen dat zij, die in de contramine zijn, geen gelijk hebben en dat bovendien zelf heel goed weten. Ik heb er den nadruk op gelegd dat iemands voorstellingen in geen verhouding staan tot de werkelijkheid. Dat is een mening die niets met tijdsproblematiek heeft te maken.¹⁵⁴

Er is in Nederland, in tegenstelling tot Frankrijk, haast geen enkel klassiek auteur te vinden waar jonge schrijvers van zouden kunnen leren. De Nederlandse klassieken zijn curiositeiten voor philologen. Men kan er geen enkel gezond idee in vinden. De Camera Obscura wordt op scholen gelezen, terwijl men er helemaal niet op schijnt te letten hoe bv. In De familie Kegge op de meest laagburgerlijke manier de spot wordt gedreven met een West-Indische familie. Veel beter zou men bv. meer aandacht kunnen besteden aan Busken Huet, niet aan zijn verouderde literaire opstellen, maar aan een essay zoals dat over Valckenaer. Men kon in het algemeen veel beter leesstof voor de scholen zoeken bij niet-litteratoren, zoals Bontekoe. Waarom leest men niet uit Quack, De socialisten? De enige auteur van betekenis is Multatuli, maar hij is te grillig en te gecompliceerd om een goed schoolvoorbeeld te mogen heten. Met dat al bestaat er geen enkele klassieke Nederlandse roman; in de 17^e eeuw was er helemaal niets, in de 18e kregen we den roman in brieven Sarah Burgerhart. Dat was al een klakkeloos nageaapt bastaardgenre, een experimentele roman uit dien tijd.

In Engeland zijn er in de 18e eeuw teveel grote auteurs om op te noemen: Defoe, Swift, enz. In Frankrijk dito. Alles in één zin samengevat kan men zeggen: in Nederland worden en werden er altijd maar weer experimentele romans gemaakt; de eerste klassieke roman moet eigenlijk nog geschreven worden. Dat is misschien het belangrijkste experiment dat men in Nederland op litterair gebied kan nemen.¹⁵⁵

- Wat ergert u momenteel het meest in Nederland?

- Eigenlijk alles, maar ik laat het maar niet meer tot ontwikkeling komen. De radio ergert mij natuurlijk verschrikkelijk, maar ja, die ergert natuurlijk iedereen. Dat is ook zo'n ding: iedereen ergert zich eraan, en er verandert niets. De moed om je te ergeren, die raak je natuurlijk wel een beetje kwijt, omdat de tegenwerking al zo vlug begint in Nederland; dat is in grotere landen misschien iets minder. De beginhindernissen zijn al direct erg groot. Ik ben met die Mandarijnengeschiedenis indertijd een beetje benauwd geworden. Ik dacht, als ik zo doorga dan word ik op het laatst Multatuli, het ene deel na het andere je steeds over dezelfde kleinigheden ergeren, omdat je er eenvoudig niet toe komt om je aan de grote dingen te ergeren. Een kleine ergernis is bv. dat geen enkele uitgever die Mandarijnen op zwavelzuur durfde uit te geven. Nu nog niet.¹⁵⁶

De voornaamste opgave voor een schrijver is om een schrijftaal te maken die zoveel mogelijk op een spreektaal lijkt. Waar maar heel weinig schrijvers in Nederland in slagen. Je ziet dat dié auteurs het 't langst uithouden die de meest natuurlijke taal gebruiken. De man die daar in Nederland ooit het geweldigst in is geslaagd is voor mij Multatuli geweest. Dan heb je verder dus Elsschot, en Nescio, maar die hebben het enorme nadeel dat hun onderwerp verschrikkelijk klein is.¹⁵⁷

- We hebben het nu alleen gehad over de negatieve kanten van uw image...

- ... Schrijvers die later nog gelezen worden, waren allemaal met een of ander negatief etiket beplakt. Verlaine was altijd dronken, Rimbaud was een landloper, Multatuli een flessentrekker, dat wordt nog altijd beweerd. Ik heet dus een querulant. Het is niet te vermijden.¹⁵⁸

De Nederlanders zijn ook nooit werkelijk nieuwsgierig om de feiten te vernemen. Ik zal een zeer pregnant voorbeeld noemen, waaraan u kunt zien dat die houding klassiek is. Toen er rondom de schrijver Multatuli weer eens enorm veel laster en kabaal was ontstaan naar aanleiding van zijn werk, heeft hij de mensen per advertentie opgewekt om naar café Polen te komen waar hij klaar zou zitten met brieven en bewijzen. Hij is daar ook inderdaad gaan zitten. De enigen die toen zijn komen opdagen, waren twee schuldeisers. Er is in Nederland toch geen wezenlijke belangstelling. Niemand maakt ooit eens een serieuze biografische studie over een schrijver. Over Multatuli gesproken, er is een heleboel over de Lebak-zaak geschreven, omdat dit met politiek te maken had, maar voor de latere Multatuli interesseert zich bijna niemand. Veel van wat Multatuli ná Max Havelaar geschreven heeft, vind ik belangrijker.¹⁵⁹

- Wat las u dan, toen [als 15-jarige jongen, SV]?

- Nietzsche las ik, Multatuli. Ik bedoel dan toch: dat soort mentaliteit, ik las niet Tagore. De bijbel, Het nieuwe testament, dat las ik niet. Kafka las ik wel. Toen ik 17 was heb ik op school

een voordracht over Der Prozess gehouden. Dat werd, geloof ik, geen succes. De lerares Duits had er nog nooit van gehoord.¹⁶⁰

- Het is leuk om erg je best te doen om mooie namen voor poezen te verzinnen, maar ik doe het nooit. Multatuli had een kanarie die Van Speyk heette omdat-ie een wees was. Dat had ik wel willen verzinnen.¹⁶¹

- Mij lijkt de mens anders een te gecompliceerd wezen om met een A-B formule te kunnen werken. O, meneer x is in zijn jeugd niet voldoende oraal bevredigd, drie maanden sabbelen op een speen en het euvel is verholpen.

- Dat ben ik wel met je eens, maar als je Freud eenmaal gelezen hebt dan vergeet je hem niet zo gauw meer. Toen ik mijn biografie over Multatuli schreef, heb ik bij het schrijven van dat boek heel vaak aan Freud moeten denken. Je hebt het nu over iemand die oraal gefixeerd is. Ik vond het te voor de hand liggend, bovendien is het al zo vaak toegepast en heb ik het daarom maar een beetje verheimelijkt, maar ik houd het er ook voor dat Multatuli in de aller, allerhoogste mate oraal gefixeerd was. Als je de feiten van zijn leven de revue laat passeren kun je eigenlijk, ja die man heeft de meest vreemde, onverklaarbare dingen gedaan, unieke dingen, ook, dan kun je niet begrijpen waarom hij zo dwangmatig geleefd heeft. Maar zo gauw je gaat erkennen dat hij dwangmatig geleefd heeft, ben je al op het Freudiaanse spoor nietwaar? Dan zit je al in de terminologie.

- Op grond waarvan denk je bij Multatuli dan aan orale fixatie?

- Grond daarvan kan dit zijn. Kijk, de feiten van zo'n leven zijn natuurlijk maar heel gebrekkig bekend, dus ben je geneigd de weinige feiten die er zijn direkt naar je toe te trekken en voor jouw theorie zo gunstig mogelijk te gebruiken. Maar een feit is bijvoorbeeld dit: Multatuli was meer dan kieskeurig op zijn taalgebruik en het woord was ontzettend belangrijk voor hem. Hij moest praten praten praten en geweldig lange brieven schrijven. Alles wou hij in woorden gieten, wat allemaal te maken heeft met orale lustbevrediging. Daar kwam nog bij zijn werkelijk krankzinnige geldsmijterij. Zijn onbedwingbare en door hemzelf als krankzinnig doorziene behoefte rijk te worden aan de roulette d.w.z. rijk worden door een Gelukkig Toeval, gratis, d.w.z. zoals een kind gratis gezoogd wordt door z'n moeder. Hij rookte ook veel sigaren! Freud heeft in hem gezien dat hij een van de eerste schrijvers is geweest die pleitte voor meer openheid op sexueel gebied, niet dat stiekeme wat in de negentiende eeuw... maar dat zat in hem want hij had grote behoefte, zeg maar plat, om over zijn overwinningen te kunnen opsnijden. Al zijn vrouwen en vriendinnen, via de een liet hij zich weer binnenvoeren bij de ander. Hij had altijd hele tritsen vriendinnen, maar ik geloof niet dat hij die speciaal had... ja, hij hield wel van vrouwen, maar je merkt ook, hij lette niet erg op het uiterlijk schoon van die meisjes. Hij vond het fijn om ermee te pronken dat hij ze veroveren kon, om erover te praten, te schrijven.¹⁶²

- U hebt in 1976 een studie gepubliceerd, *De raadselachtige Multatuli*. Wat trok u nou bepaald aan in de figuur van Multatuli? Ik neem aan dat er wel meer is dan het feit dat u hem een groot schrijver vindt.

- Het voornaamste dat mij nu in hem aantrekt – ik lees hem eigenlijk al sedert mijn twaalfde jaar, in de loop van die tijd ben ik natuurlijk andere dingen van belang gaan vinden – , maar wat mij nu in hem aantrekt, dat is dat hij eigenlijk de auteur is, die het beste

Hollands heeft geschreven. Er is geen enkele auteur, zelfs niet uit veel latere tijd, die zulk goed Hollands schreef als hij.

- Misschien ook wel het feit dat hij eveneens een controversiële figuur was?

- Dat boeide mij toen ik een jaar of twaalf was vooral. Op het ogenblik vind ik dat niet zo heel belangrijk meer. Hij wou de Hollanders weg hebben uit Indië. Nu zijn ze weg. Maar er is toch niet veel verbeterd voor de arme mensen daar. Ik vind het wel verwonderlijk dat hij zulk een controversiële figuur was. Dat zo een man zo ontzettend eenzaam was, dat tekent eigenlijk wel de conformiteit van het Nederlandse leven, niet alleen toen, maar ook nu.¹⁶³

Het is op den duur niet goed, als een schrijver aldoor maar weer verdedigd moet worden, hetzij door anderen, hetzij door zichzelf, hetzij door anderen en door zichzelf. Kijk maar naar Multatuli: honderd jaar dood en nog steeds wordt er onzin over hem verteld om hem te verdedigen. Maar schrijvers die door niemand verdedigd worden omdat hun grootheid voor iedereen vanzelf spreekt, zijn er bijna niet. Natuurlijk zijn er wel schrijvers die een tijdlang door iedereen bewonderd worden en daarna geruisloos en totaal vergeten worden.¹⁶⁴

Radio-interview

V: Freddy de Vree

H: Willem Frederik Hermans

V: Hij was een man van het woord en niet van de vorm. Willem Frederik Hermans, wie is voor jou Multatuli?

H: Multatuli is voor mijn gevoel een man die met het woord schrijver niet voldoende gekarakteriseerd wordt. Hij is in het Nederland van de negentiende eeuw eigenlijk een soort fenomeen, iets als een... alsof hij van de maan gevallen was. En hij heeft zelf ook wel steeds het gevoel gehad een bijzondere missie te moeten vervullen. Dus heel iets anders... wat heel iets anders is dan een schrijver te zijn of een schrijver, een publicist van verhalen. Hij heeft ook steeds gearzeld tussen verschillende middelen van actie. Namelijk: invloed uitoefenen door middel van zijn pen, maar hij heeft ook dikwijls... u kunt wel zeggen: uitsluitend gedroomd van een soort staatsgreep à la Napoleon de derde. Dat laatste is hem door zijn vijanden verschrikkelijk ingepeperd en sommige mensen zeggen: het is een belachelijke man geweest met Napoleontische aspiraties. Maar, dat vind ik ongerechtvaardigd om hem zo uit te drukken. Hij was meer een dromer, ik bedoel, over een staatsgreep heeft hij wel gedroomd, maar verder dan een droomwens, een begin van uitvoering heeft hij er nooit aan gegeven. Het enige wat hij eigenlijk in werkelijkheid gedaan heeft, dat is inderdaad geweest, schrijven. Maar hij heeft daar zelf steeds een slecht geweten over behouden. Hij vond schrijven eigenlijk iets minderwaardigs. Hij... laten we zeggen iemand als Couperus, om eens een schrijver te noemen die wat dit betreft een zeer grote tegenstelling is ten opzichte van Multatuli, Couperus zei: 'Ja ik ben een amuseur van het publiek'. Hè? Multatuli schaamde zich er steeds voor dat hij het publiek amuseerde. Hij vond dat een vorm van hoererij.

V: Hoe ben je op het idee gekomen om dat boek te maken over Multatuli?

H: Ja, dat is een geweldig oud idee. Bij wijze van spreken... kijk... ik ben Multatuli al als jongetje gaan lezen toen ik een jaar of twaalf was en in... nou... ik ben nu vierenvijftig als ik me niet vergis, dus, ik ben iets van tweeënveertig jaar, als ik goed geteld heb, ben ik bezig deze man

te lezen. Het is de enige schrijver... ik wil niet zeggen dat ik Multatuli uit mijn hoofd ken, ik wil ook niet zeggen dat ik zijn *Verzamelde werken* geregeld van A tot Z herlees, maar het is de enige Nederlandse schrijver waar ik, laten we zeggen, om de zoveel maanden weer enige uren in zit te bladeren. En het lag dus voor de hand dat ik daarover zou gaan schrijven, omdat ik vind... kijk er bestaan over Multatuli ontzettend veel publicaties, duizenden, [...], zonder overdrijven, duizenden. En als je die leest, ik vind ze eigenlijk allemaal... of ze zijn pro, of ze zijn contra, maar ze zijn eigenlijk allemaal een beetje onjuist.

V: Maar het boek van Willem Frederik Hermans is toch ook pro?

H: Nee, ik vind niet... je kan niet zeggen dat het pro is. Ik geloof dat in mijn boek eh... ja... in het algemeen gesproken is het wel pro, maar er komen in mijn boek zaken voor die je bij andere pro-schrijvers niet zult aantreffen. Of die daar, als ze er al in voorkomen, wat nogal zelden het geval is, dan worden ze op een zeer ingewikkelde manier goedgepraat. En ik vind dat er voor een man die nu bijna honderd jaar dood is, daar kunnen we gewoon de feiten over vermelden zonder dat er nou vanalles-en-nogwat goedgepraat moet worden, dat we nog voor hem op de bres moeten staan, enzovoort.

V: En wat moet er goedgepraat worden volgens die mensen?

H: Nou, er moet volgens die mensen goedgepraat worden wat er... wat hij zelf ook zei, zijn leven lang [...] goed te praten. Een geweldige discrepantie die er bestaat... toch wel zeker een discrepantie tussen zijn woorden en zijn daden. Het was een man die aan één kant de allures had van een profeet en dat was echt geen komedie van hem, dat was een soort ingeschapen drang bij hem, een profeet en moralist, die de hele boel overhoop haalde, die speciaal zich keerde tegen de christelijke schijnheiligheid en het verschil aantoonde tussen de praktijk van het christendom en de praatjes van de hoge priesters. Maar, eh, zichzelf eigenlijk daar ook wel aan schuldig maakte. In die zin bijvoorbeeld, eh... Hij gaf niet om geld, hij wilde een soort wonderdoener zijn, was dat ook zo nu en dan, hij was soms werkelijk op een manier royaal en, iedere bedelaar, iedere bedrieger kon een beroep op zijn beurs doen. Maar ja, die beurs die was leeg en die ging hij dan vullen op manieren die werkelijk voor discussie vatbaar zijn.

V: Een van die manieren die u trouwens nooit verwerkt heeft, was het spelen op de roulette.

H: Ja dat is eh... enfin. Daar kom je eigenlijk in aanraking met de meest pathologische kant van het karakter van deze man. Hij heeft waarschijnlijk al als kind het gevoel gehad: ik ben op de verkeerde plaats en in het verkeerde milieu geboren. Hij heeft steeds ervan gedroomd bij wijze van spreken om een koningskind te zijn, of eh... enfin, ik heb... ik noemde de naam Napoleon al, maar in ieder geval om te beschikken over geweldige schatkisten vol goud die hij dan zou besteden ter verbetering van de mensheid en om alles beter te doen, te kunnen doen, dan een ander.

V: Wat is het eigenlijke milieu waarin hij wel geboren is?

H: Wel heeft... zijn vader was kapitein op de grote vaart. En als je in Amsterdam komt en je ziet zijn geboortehuis, ik moet wel zeggen het geboortehuisje waar nu het Multatulimuseum gevestigd is. Dan zie je, dat is een klein, smal, zeventiende-eeuws huisje. Niet aan een gracht, want in Amsterdam, of in het oude Amsterdam woonden dus de rijke en de deftige mensen woonden aan de grachten. En in de stegen, de dwarsstegen die die grachten verbinden daar woonden de mindere standen. En daaruit is hij eigenlijk geboren.

V: En die mensen die aan de grachten woonden die hadden dubbele namen. En had ook Multatuli niet Douwes Dekker, dat is toch ook een poging tot verdubbeling.

H: Inderdaad is dat een poging tot verdubbeling die inmiddels ook geslaagd is, want deze maatschappelijke ambitie dus eh... ja, wat je met een Engelse term kunt noemen de 'struggle for high life', die had niet alleen hij, maar die hadden z'n broers en z'n zuster hadden dat ook. En die familie die heeft zich inderdaad... er bestaan op het ogenblik geloof ik nog een honderd Douwes Dekkers in Nederland en al die mensen hebben op de een of andere manier... zijn helemaal de oorspronkelijke stand waar die familie uit voortkomt, ontvlogen. Maar ja, die naam Douwes Dekker, dat eh... zijn vader... de vader van zijn vader heette Douwes, maar die heette in werkelijkheid Dekker, dus die had het recht om zich te noemen Douwes Dekker, en die kinderen zijn toen die naam Douwes Dekker als een dubbele naam gaan hanteren.

V: En de jeugd van de jonge Dekker, wat was dat?

H: De jeugd van de jonge Dekker, de jonge Dekker was eigenlijk op één na de jongste, en weldra de jongste, want zijn jongste broertje ging gauw dood, van een vrij groot gezin en hij... u moet zich voorstellen... zijn vader was zoals ik zei kapitein op de grote vaart en was dus zo'n half jaar, in die tijd met een zeilschip, die reizen duurden verschrikkelijk lang, was een jaar achtereen afwezig. Hij werd dus opgevoed door zijn moeder, een zeer zenuwachtige vrouw en kreeg waarschijnlijk... hij was al een lastig jongetje. Hij werd miskend in zijn jeugd om het zo uit te drukken. En, probeerde dus door lastig wezen de aandacht op zich te vestigen, wat dan weer repercussies van de kant van zijn moeder en van zijn oudste broer ten gevolge had. Van zijn broer Pieter vooral. Die broer Pieter die was bijna tien jaar ouder en was een uitgestreken persoon, werd ook later een hele deftige dominee, en die broer Pieter die staat... heeft er eigenlijk voor model gestaan van Stoffel Pietersen in de roman *Woutertje Pieterse*, waar Stoffel Pieterse dan geen dominee is, maar een schoolmeester en een typische schoolfreak die altijd zijn kleine broertje en iedereen waarmee hij in de klas zit de les leest. En dat is dus de jeugd van Woutertje Pieterse, het is geen... het is geen echt autobiografisch verhaal, maar wat de algemene strekking betreft is het natuurlijk wel autobiografisch. Het is een soort weerspiegeling van zijn eigen jeugd.

V: Dat heb je ook in zijn eerste boek *de Max Havelaar* dat hij de personages schetst naar figuren die wel degelijk bestaan hebben, Slijmering was de man die hem zijn promotie ontfutseld heeft waarschijnlijk en zo meer. Dat is een vaste trek gebleven bij Multatuli.

H: Niet helemaal kun je zeggen een vaste trek gebleven, maar in de *Max Havelaar* was het een meer uitgesproken trek dan in zijn latere boek omdat *Max Havelaar*, ja, eigenlijk maar gedeeltelijk een roman is, maar gedeeltelijk, voor een groot deel is het ook een requisitoir, het is een boek met diverse strekkingen. De voornaamste strekking is natuurlijk dat het Nederlandse koloniale systeem niet deugde, of misschien het systeem deugde wel, maar de mensen die het moesten toepassen waren slecht. En daarvan werd de bevolking van Java, werd daar het slachtoffer van. Maar een andere trek van het boek is ook dé Nederlander, dat is dan in dit geval Max Havelaar, dat wil zeggen Douwes Dekker zelf, die zich tegen de wantoestanden verzet, wordt door de anderen, bureaucraten kun je zeggen, terzijde geschoven en wordt genoodzaakt ontslag te nemen en tenslotte als een zwerver met een appel en een ei, zelfs niet met een appel en een ei, maar een korst droog brood in een zolderkamertje van een louche Brussels hotelletje zijn intrek te nemen en daar met verkleumde vingers en een van geleend geld gekocht flesje inkt *Max Havelaar* te schrijven.

V: Multatuli heeft de *Max Havelaar* eigenlijk al zelf samengevat in de twee laatste regels van het boek. Hè? Dus punt één is dat Havelaar wordt bespat met de modder van Slijmeringen en Droogstoppels en punt twee is en dat daarginds u, dus uw, meer dan dertig miljoen

onderdanen, de onderdanen van de koning van Nederland, worden mishandeld en uitgezogen in uwen naam. En dat is een soort kluif geweest voor de mensen die zich hebben vastgebeten in de figuur van Multatuli geloof ik, altijd dat afwegen van de fictieve persoon tegen wat hij zelf echt heeft gedaan en zo. En in jouw boek wordt dat rechtgezet enfin, dat is een objectieve verhandeling daarover.

H: Ja, het was natuurlijk een begrijpelijk gevolg van dit boek dat dus in 1860 een geweldig opschudding veroorzaakte, dat de, om het zo maar uit te drukken, de Slijmeringen en Droogstoppels zich gingen verweren en gingen... ten eerste gingen zeggen dat zij zich helemaal niet zo misdragen hadden en ten tweede begonnen met naar duistere plekken in het leven van hun aanklager te zoeken. En dat is eigenlijk, ja, hoe moet ik het zeggen, tot op de huidige dag zo gebleven. Men is steeds zich in dat persoonlijk leven van Multatuli gaan verdiepen om daar dus bedenkelijke zaken uit naar voren te halen, waaruit dus zou moeten blijken dat zelf eigenlijk ook een grote schurk was.

V: Maar hoe kun je dat verklaren, of wat is de reden tot dit soort peutenen in... tot in deze eeuw toe, door mensen die proberen om hem te bezwadden?

H: Nou dat is wel voor een deel eigenlijk een gevolg van zijn eigen argeloosheid. Want, wat heeft Multatuli gedaan, hij had natuurlijk nadat hij dat schandaal had meegemaakt op Java, die kwestie in Lebak, waar die inheemse regent die de bevolking uitzoog en hun buffels afpakte zonder te betalen enzovoort, enzovoort, en die dat voor zijn zin deed met... terwijl de Nederlandse gezagsdrager die daar ook tegen tekeer hadden moeten gaan, maar het praktischer vonden de andere kant uit te kijken. Die aanklacht die had hij natuurlijk op verschillende manieren kunnen inkleden. Hij had ook een soort objectief rapport van de zaak kunnen schrijven. Hij had een verhandeling erover kunnen maken. Maar wat heeft hij gedaan, hij heeft een roman gemaakt. En in die roman heeft hij zichzelf en zijn eigen gezin... spelen daar een hele voorname rol in. Je merkt uit die roman, hij was tenslotte grootgebracht in de... wat je kunt noemen de periode van de Romantiek, of misschien de na-Romantiek. Hè? En Havelaar, hijzelf dus, wordt niet geschetst, laten we zeggen als een eenvoudige Nederlandse ambtenaar die zijn bezworen plicht doet, maar dat niet alleen, maar bovendien als een heel, heel bijzonder mens. En mevrouw Havelaar, Tine dus, is ook heel, heel erg bijzonder. En kind is ook heel bijzonder. En hij heeft op die manier dus zijn eigen gezin...

V: ...als model.

H: ...als model en ja, op het toneel geplaatst en wat gingen de mensen dus doen die het niet met hem eens waren, die wierpen niet alleen hem met rotte eieren, maar het gezin ook.

V: Willem Frederik Hermans, dat rabiante zich vastbijten in het mogelijke falen van Multatuli in zijn eigen familielevens enzo. Waarom is dat blijven doorwerken in de kritiek die in hem ook nog in deze eeuw in Nederland wordt uitgebracht op hem?

H: Ja, dat is bij wijze van spreken iets dat overgaat van vader op zoon. Een van de felste verdedigers van Multatuli, die eigenlijk al uit de negentiende eeuw stamt, toen hij dus nog niet zo erg lang dood was als nu. Nu is er toch wel, vind ik een beetje serener over kunnen praten dan in die tijd. Aanvallen op Multatuli persoon die waren natuurlijk gemakkelijker te maken misschien dan aanvallen op zijn theorieën of op zijn ideologie. En het was dus misschien wel begrijpelijk dat hij die die dominees en de andere priesters voor huichelaars uitmaakte, dat hij zich verdedigde door op hun beurt hem [...]. En het aangrijpingspunt was dus zijn familie, want inderdaad, hij... z'n vrouw en kinderen leden gebrek. Hè? Daar liep hij ook steeds mee te koop: 'Mijn vrouw en kinderen lijden gebrek'.

V: Het was bijna een voorspelling van hem.

H: Ja, het was niet alleen een voorspelling, maar die voorspelling kwam uit. Hè? Maar een heleboel mensen gingen zeggen ja maar het is zijn eigen schuld. En hij, het was namelijk zo, maar dat was een van zijn, een van de kenmerken van zijn geestelijke beeld. Ik bedoel zijn vrouw en kinderen hadden honger, of zaten in de schulden, zaten in Brussel op een vrij armoedige woning, waar hij soms maanden niet kwam, en hadden gebrek aan geld, konden de bakker en de slager niet betalen, konden de huur niet betalen. Hij kreeg dan van vrienden, want hij leefde voornamelijk van giften, want... het was een man die helemaal niet met geld kon omgaan. Was op weg bijvoorbeeld naar het postkantoor om dat geld naar Brussel te sturen, kwam onderweg een bedelaar tegen die het ook arm had, en ging dan met een geweldig gebaar, gaf hij zomaar een paar tientjes aan een bedelaar, een paar tientjes wat in die tijd verschrikkelijk veel geld was, vijfhonderd gulden ofzo, hè? maar dat vond hij zelf, dat hoorde bij hem. Hij... Ja, merkwaardig genoeg, hoewel deze man bekend staat als de grote profeet van het atheïsme, maar een figuur die in zeer sterke mate beïnvloed heeft is Jezus geweest. Jezus vond ook dat je je... voor Jezus of voor God moest je je vader en moeder bij wijze van spreken verzaken. Nou, dat bracht hij in praktijk. Maar een heleboel mensen zeiden: Ja, maar wij vinden dat allemaal flauwekul, deze man verkwist zijn geld, die gaat met een maîtresse naar Duitsland naar de speelbank, gaat dat geld verspillen, wat ook waar was. Maar hij ging dat geld verspelen altijd maar in de hoop om eens een keer een geweldige som te verdienen en dan al zijn schulden te kunnen afbetalen, zijn vrouw en zijn kinderen in een paleis te kunnen huisvesten enzovoort. Meer, het was een werkelijk hele vreemde dromer. En vooral daarom is deze man zo boeiend, omdat je dat moet voorstellen in dat toch tamelijk bekrompen Nederland van de negentiende eeuw.

V: Ja, maar wat mij bijzonder intrigeert is dit soort literaire traditie die er als het ware bestaat om die duizenden publicaties over Multatuli vol te stoppen met dit soort pro- en contra alsof dit niet in een keer kon worden afgehandeld.

H: Je hebt gelijk, ik ben eigenlijk een beetje van de oorspronkelijke vraag afgedwaald, maar om nu eens een concreet voorbeeld te noemen: Een van de vereerders van Multatuli is geweest de rector van het gymnasium in Brugge, doktor Julius P. Een man die al volwassen was aan het eind van de negentiende eeuw en toen al begonnen is met allerlei documenten, brieven, enzovoorts te verzamelen. Deze man die was door dik en dun pro-Multatuli. Dus zelfs als hij brieven of documenten vond, en hij gaf ze ook uit, waaruit inderdaad de verschrikkelijkste aantijgingen tegen Multatuli gedestilleerd hadden kunnen worden, dan praatte hij dat goed alsof er niets gebeurd was. Nou, deze Julius P. heeft aan het eind van zijn leven, toen hij geloof ik al tegen de 80 was, in 1937-38 ongeveer, heeft hij eigenlijk de kroon op zijn werk kunnen zetten door een boek te schrijven *Multatuli en de zijnen*. Nu was het zo dat Multatuli's vrouw Tine eigenlijk met een soort engelachtige heldhaftigheid al zijn aberraties heeft geslikt, maar zijn kinderen die waren een beetje anders. En dat is natuurlijk erg betreurenswaardig voor hem geweest. Het heeft Multatuli ontzettend veel verdriet gedaan. Maar je kunt je, als je even nuchter nadenkt, kun je je moeilijk voorstellen dat het anders had kunnen zijn, want hij was nooit thuis, die kinderen merkten niets anders dan dat hun moeder huilde, dan dat de schuldeisers aan de deur kwamen, dat de vriendinnen van hun vader daar over de vloer kwamen, soms om te bevallen, en die kinderen hebben dus verschrikkelijk veel ellende meegemaakt in hun jeugd. Zijn zoon bijvoorbeeld heeft vanaf zijn zestiende jaar, terwijl het toch een vrij begaafde jongen was, heeft hij niet kunnen studeren, maar moest hij in Venetië bij een bankier op een kantoorruk. En dus tien of twaalf uur per dag met een pen in een groot boek

zitten te krassen om de vrouw en de dochter van zijn vader te onderhouden. U begrijpt, die zoon die haatte deze vader. Niet alleen dat hij hem haatte, maar hij had natuurlijk ook de grootste verachting voor.... of, natuurlijk, het had een heel bijzonder mens moeten wezen om zijn vader dat allemaal te vergeven. Maar zo zag Julius P. het niet. Die zei, ja die zoon dat is een grote schoft geweest, want die heeft geen eerbied voor zijn vader, die had een haat tegen zijn vader. Nou, dat hebben weer een heleboel mensen hebben dat... zijn P. daarin bijgevallen, kort voordat daar de laatste oorlog uitbrak. Toen is de weduwe van die zoon die overigens Multatuli zelf nooit gekend had, maar natuurlijk daar de verschrikkelijkste verhalen over gehoord heeft. Die is in haar pen geklommen en heeft ten eerste geprobeerd te procederen, maar ten slotte heeft ze dan maar een boek van 500 pagina's geschreven waarin ze dan eens eventjes het doopzeel van Multatuli en zijn toestanden licht. Nu is die vrouw te ver gegaan, het was zelf natuurlijk een vrij bekrompen Nederlandse burgerdame, en heeft dus ook geprobeerd Multatuli's verdiensten aan te tasten. Wat die zoon ook altijd al deed, m'n vader is maar een tweedehands schrijver, alles wat mijn vader schrijft dat had Heinou beter gedaan en al dat soort gezeur meer natuurlijk. En nou... daarover zijn weer andere Nederlandse literatoren, Du Perron, Ter Braak, kwaad geworden en hebben een boek geschreven tegen die schoondochter, wat natuurlijk ook nergens op slaat, want ik bedoel dat... Over de aanvallen van zo'n schoondochter, een vrouw die verder helemaal, behalve dat ze de schoondochter van Multatuli was, verder helemaal geen geestelijke statuur had, ik bedoel, daar hadden ze verder om moeten lachen, terwijl toch de feiten die ze onthulde, die kunnen niet ontkend worden. Je schiet er helemaal niets mee op. Het is verschrikkelijk kinderachtig te proberen dat allemaal in de doofpot te stoppen. Je kunt veel beter, anders had ik het zelf niet op die manier gedaan, je kunt veel beter zeggen, nou ja Multatuli is een zeer vreemde complexe, raadselachtige figuur, een man met verschrikkelijke duisternissen in zijn karakter, maar ten slotte op een bepaalde manier een man met een unieke grootheid in de Nederlandse literatuur. En dat is qua schrijvers toch helemaal niets bijzonders? Zulke dingen kunnen ook over Dostojevski worden gezegd. Kunnen ook over Baudelaire worden gezegd. Nu is het verschil met Baudelaire dat Baudelaire zichzelf altijd geposeerd heeft als een man die van de duivel bezeten was, terwijl Multatuli zichzelf als een kracht, een kracht des lichts beschouwde. Nouja goed, maar ik bedoel... nu is Multatuli zal dus een 1987 zal hij honderd jaar dood zijn. Ik vind niet dat.... Ik vind dat dat tijdperk waarin je dus een aantal schrijvers had die op de bres stonden voor Multatuli en anderen die probeerde hem af te breken, dat dat nu voorbij moet zijn.

V: Dat tijdperk is voorbij, maar wat was het tijdperk zelf waarin hij leefde? Je merkt op in je boek dat in Nederland een scherpe vertekening bestond van de literaire situatie. Dat men lokale schrijvers stelde boven Victor Hugo, boven Flaubert en zo meer. Je noemt ergens een schrijver, ik ben zijn naam nu al vergeten, ik heb er nooit van gehoord.

H: Je bedoelt Busken Huet?

V: Busken Huet citeert iemand anders.

H: Ja, Busken Huet heeft ergens gezegd dat Van Koetsveld, inderdaad een totaal vergeten Nederlandse romanschrijver. Het was eigenlijk een dominee die in zijn vrije tijd romans schreef, dat die boven Flaubert stond. Nu is het nog de vraag of Busken Huet was echt relatief gezien de domste niet van al die auteurs, of Busken Huet dat nu echt zo gemeend heeft, of dat hij dat gezegd heeft uit tactiek, want dat is gevaarlijk dat soort dingen in Nederland te zeggen. Stel dat hij het omgekeerde had gezegd. Hij had gezegd Van Koetsveld staat beneden Flaubert, dat

waren de soort dingen die Multatuli deed, en die ook bijgedragen hebben tot de geweldige haat die Multatuli opwekte. En Busken Huet was veel voorzichtiger.

V: Busken Huet is in Vlaanderen heel bekend omwille van zijn voornaam. Busken. Dat gaat [...]

H: Dat is zijn eerste achternaam, hij heette Conrad heette hij.

V: Conrad Busken Huet, dat Busken, dat heeft een rol gespeeld in de publicatie en de steun van het oeuvre van Multatuli. Samen met nog een andere Nederlandse schrijver van Lennep. Maar in feite hebben zij niet veel anders gedaan dan hem ongemerkt in zijn rug te schieten, ongemerkt voor hem.

H: Nou, op ten duur merkte hij het wel hoor, maar inderdaad, het is, het was... schijnheiligheid was troef.

V: Wat is er precies gebeurd?

H: Wat is er precies gebeurd. Nou, kijk, de eerste man van die twee die je daar noemt waarmee hij in aanmerking komt was van Lennep. Van Lennep was omstreeks 1860 een gevierd romanschrijver, bovendien een rijke man, een geslaagd advocaat enzovoorts meer, en van Lennep heeft gezegd nou, we zullen dat varkentje wel eens wassen, wij zullen dat boek... eerste heeft hij geprobeerd om met dat boek een politiek spel te spelen, maar dat mislukte omdat de minister van Koloniën helemaal niet zo bang was als ze hadden gehoopt.

V: Die minister van Koloniën dat was de man die aangevallen werd door Max Havelaar.

H: Nee, nee, die minister van Koloniën werd niet door Max Havelaar aangevallen. Die minister van Koloniën was de voorganger van de man die door Max Havelaar werd aangevallen. maar die minister van Koloniën was Rochussen, en Rochussen is ook iemand geweest die in het oog van Multatuli eigenlijk min of meer zijn vriend was, maar in werkelijkheid zijn vriend ook helemaal niet was, want dat was ook een typische Nederlandse magistraat die met gekke schrijvers wel raad wist en hem met mooie praatjes in de hoek wist te duwen. Dat wist Rochussen wel natuurlijk.

V: Maar Rochussen weigerde dus in te gaan op dat voorstel van Van Lennep om een bepaalde sociale promotie te geven aan de schrijver tegen het wegcijferen van dit werk. En dus dat is een schrijver die voorstelt om het werk van een collega gewoon in de vuilnismand ofzo weg te werken?

H: Daar was Multatuli zelf ook wel toe geneigd, maar de eis die hij wel stelde, die was ontzettend hoog. Hij wilde dan daarvoor minstens Raad van Indië worden. En nu moet ik u dus even zeggen wat u waarschijnlijk weet, maar veel van de Belgische luisteraars zullen dat niet weten. Kijk, dat Indië, Nederlands Indië werd in die tijd bestuurd door een Gouverneur-Generaal die voor een aantal jaren genoemd werd, maar bijna almachtig was. En de mannen die na de Gouverneur-Generaal machtig waren, dat waren niet meer dan vijf mensen, de zogenaamde Raden van Indië, die hem adviseerden. Deze zes mensen die hadden bijna absolute volmacht om dat kolossale rijk dat nu dan Indonesië heet, te besturen. Dus Multatuli die wilde *Max Havelaar* wel in de prullenmand gooien, maar dan wilde hij Raad van Indië worden. Dat wil zeggen dat hij dan zijn ideeën over de manier waarop Indonesië of het toenmalige Nederlands-Indië, dat hij de macht had dat in praktijk te brengen. Dat was natuurlijk veel belangrijker eigenlijk dan een schandaalroman, want daar kwam het eigenlijk op neer, in Nederland te publiceren waarvan iedereen zei, och, och wat erg, enzo, een mooi boek enzovoort, en wat verder eigenlijk weinig praktische gevolgen had.

V: Het praktische gevolg dat Van Lennep gaf aan de zal ik maar zeggen verminking van het boek. Wat was dat?

H: Ja, dus Van Lennep merkte dat die minister van Koloniën niet bang was. Niet waar, ze boden Multatuli hoogstens een ridicul baantje aan waarvoor hij natuurlijk helemaal niet...

V: Gouverneur van 32 vierkante kilometer...

H: Ja, van ergens van een eilandje in West-Indië, dus in de Antillen, een totaal onbetekenend eilandje. Het was eigenlijk een verbanningsoord was het geworden. Het was erger geweest dan Napoleon op Sint Helene. Nou dat deed hij niet. En toen zei Van Lennep, nou dan gaan we het boek publiceren. Maar kijk om het boek te publiceren. Ik heb connecties met uitgevers, maar dan moet je mij de auteursrechten van het boek volledig overdragen. Dat heeft Multatuli, wat inderdaad een schattige, argeloze man was, gedaan. En Van Lennep is toen gewoon, heeft toen bijvoorbeeld alle namen geschrapt, de eigennamen. Die heeft hij vervangen door initialen en zo heeft hij nog allerlei dingen erin veranderd die achteraf gezien niet zo erg belangrijk waren, maar natuurlijk dat alle eigennamen vervangen waren door initialen. De namen van plaatsen enzovoorts meer, dat ontkrachtte natuurlijk de concrete aanklacht die in het boek zat. Want natuurlijk die H. te B. Ja, waar is dat... te B. Hè? Dat was dus inderdaad... zo de Nederlandse patrieciër in die tijd er misschien nog wel... die wist wel hoe hij zo'n varkentje moest wassen.

V: Een van de passages die door Van Lennep werd weggewerkt was een passage over de Bijbel en over God.

H: Ja, zeer ironische passage, een sarcastische passage over de Bijbel. Maar, dat vond Multatuli eigenlijk niet zo erg van belang, het kon hem niet erg veel schelen dat die daar niet in stond. Die passage is er ook uitgebleven, want vele jaren later heeft Multatuli het auteursrecht teruggekregen. Toen heeft hij het boek, toen heeft hij wel al die eigennamen weer hersteld enzo, hij heeft ook hier en daar passages herschreven zodat het nog duidelijker werd. Maar dat die passage er ooit ingestaan had... Trouwens, hij had het manuscript niet meer. Dat was hij vergeten. Dus die is al die jaren tot het jaar, ik geloof 1949, toen is eindelijk het oorspronkelijke manuscript weer opgedoken en toen is dus ook die passage weer opgedoken.

V: Willem Frederik Hermans, in het begin van deze uitzending kwam ik af met een citaat uit jouw boek over Multatuli dat binnenkort verschijnt en dat is: 'Multatuli is een man van het woord, niet van de vorm'. Wat was het woord in de Nederlandse literatuur in de negentiende eeuw?

H: Ja, niet alleen in de negentiende eeuw, maar ook wel een deel in de achttiende en zeventiende eeuw. Je kunt zeggen, het Nederlands is eigenlijk een betrekkelijk jonge taal, dat in de zeventiende en de achttiende eeuw, schreven beschaafde Nederlander, schreven geen Nederlands, maar schreven Latijn en later Frans. En, het is dus een taal, het gesproken Nederlands bestond natuurlijk, maar dat geschreven Nederlands dat heeft zich maar in de loop van de eeuwen moeten ontwikkelen. En wat betreft... die is in geen enkel land... in geen enkel land is het zo, in geen enkel taalgebied is het zo dat de geschreven taal volstrekt conform is aan de gesproken taal. Maar de geschreven taal die moet toch op de een of andere manier daarmee een contact houden, wil het leesbaar blijven. En als je nu vergelijkt het proza van Multatuli en zelfs dat met zijn meest verlichte tijdgenoten zoals bijvoorbeeld deze Conrad Busken Huet, maar, of als je het vergelijkt met Potgieter, of met Bilderdijk, dan heb je het gevoel die mensen die... het is een soort kunststaal wat die mensen schrijven. Die taal die kan ik nauwelijks lezen. Multatuli, waar natuurlijk ook allerlei archaïsmen zitten er in dat proza, want het is al meer dan

honderd jaar oud, maar daar heb je het gevoel, ja, dat is echt Nederlands. Deze man kende Nederlands. Die kon Nederlands schrijven. En dat is zijn piramidale verdienste. Daarom heb ik hem dus eerder een man van het woord genoemd dan van de vorm.

V: Dat is een beetje de situatie die bij ons nu nog bestaat in Vlaanderen. Dat worstelen met het leefbaar zijn van de taal die wij hier spreken ofzo. Je merkt het zelf wel als je hier rondrijdt en je hebt het ook wel gemerkt toen jij in Brussel verbleef.

H: Ja. In België voor zover ik dat als buitenlander kan beoordelen is de zaak natuurlijk nog gecompliceerder doordat het Nederlands hier kunstmatig steeds in de loop der eeuwen in de hoek gedrukt is. En dus de Nederlandstalige Belgen zelf niet precies weten op welk kompas ze moeten varen. Want het Nederlands in België zelf, valt natuurlijk uiteen in diverse dialecten. Dat is in Nederland, in Noord Nederland ook zo. Dat is ook met het Frans in Frankrijk zo, maar het komt zo, dat in Frankrijk het dialect van île de France, dat is het officiële Frans geworden. En in Nederland, Noord Nederland dus, is het Hollands, is de officiële taal geworden. En voor de Nederlandstalige Belgen is het natuurlijk een beetje moeilijk om vast te stellen wat nu hun officiële vorm van Nederlands moet worden. En ze aarzelen daartussen, tussen laten we zeggen, iemand als Louis Paul Boon, die schrijft eigenlijk toch een voor ons gevoel, een enigszins gefatsoeneerd dialect. Terwijl iemand als Elsschot zich duidelijk geïnspireerd heeft op het Hollands. En je hebt het gevoel dat door de treurige, misschien taalkundig gezien treurige omstandigheden dat Vlaanderen zolang gescheiden is geweest van Nederland, dat het Hollands toch een vreemde taal voor ze is. Een taal, waartegen ze bepaalde psychische blokkeringen hebben en wat natuurlijk de eenwording van de taal, van het beschaafde Nederlands in de weg staat.

V: Multatuli was zichzelf daar ook wel van bewust, want hij heeft eens gezegd: Als alle mensen die fouten schreven kleine Multatuli's waren, dan had ik een leger volgelingen, maar ik heb wel degelijk een leerschool gevolgd.

H: Ja, hij bedoelt daarmee, hij heeft... je hebt daar inderdaad de leerschool voor. 'Ik heb schoolgegaan.' En hij bedoelde daar dus mee dat hij op school, in Nederland, in Amsterdam, dat hij daar Nederlands geleerd had dat hij niet goed vond, dat hij onnatuurlijk vond. Maar hij zei dus: Ja, als alle mensen die taalfouten maken, want er werd hem dus wel eens verweten dat hij taalfouten maakte. Maar die andere mensen die taalfouten maakten, die maakten echte taalfouten. Een taalfout is ook iets wat zeer voor discussie vatbaar is. Maar je hebt natuurlijk taalfouten die onvergefelijk zijn en je hebt taalfouten die een vernieuwing, een verrijking van een taal vormen.

V: En je hebt ook bij Multatuli taalvormen die optreden die op een op papier gezette oratoriek lijken.

H: Ja, dat is ongetwijfeld zo. Dat was in die tijd minder ongewoon, want de negentiende eeuwse letterkunde wordt in Nederland vooral door dominees gemaakt, met andere woorden, door geboren prekers, redenaars. Alleen zijn, ik vind zijn redekunst, zijn oratorische... zijn retoriek, zijn oratorische gave is veel groter dan van die andere mensen.

V: In welk boek komt die het best tot uiting?

H: Nou, meneer de Vree, hier stelt u mij een zeer nare vraag, want ik heb zelf een grote hekel aan retoriek. Ik ben ook niet dol op de retoriek van Multatuli zelf. Maar ja, het slot van Max Havelaar, nietwaar, dat is een

V: envoi

H: Ja, precies. Envoi, Om Nederlands te spreken.

V: Hoe heet dat?

H: Ja, opdracht misschien, ik weet het niet... Een incantatie haast, maar dat is ook geen goed Nederlands woord.

(gelach)

V: Willem Frederik Hermans in je boek maak je een opmerking over de democratisering van de cultuur en de houding van Multatuli en de mogelijkheden van Multatuli binnen een democratisch systeem. Als ik even mag citeren is dit het volgende waar ik op doel: 'Iemand zo loslippig als Multatuli, zou alleen bij een absoluut vorst nog een kans gehad hebben op een functie. Dit wil zeggen, zo lang hij geen ruzie zou hebben gekregen met zijn heer. Dus niet erg lang waarschijnlijk. Hij is er een goed voorbeeld van hoe onder een democratisch bestel excentrieke mensen enerzijds in betrekkelijke vrijheid kunnen rondlopen en publiceren, maar anderzijds in het publieke leven geen been aan de grond krijgen'. En in een citaat als dit heb ik een indruk dat ook Willem Frederik Hermans over het publieke leven van Willem Frederik Hermans nadenkt.

H: Daar denk ik wel eens over na, maar... och, het is voor mij een minder pijnlijke zaak dan het voor Multatuli was, omdat het in het moderne Nederland, dat rond de veertien miljoen inwoners telt, die allemaal lezen kunnen, maar niet allemaal lezen natuurlijk. Maar waar het wel enigszins mogelijk is om van je pen te leven. En dat is natuurlijk een punt bij Multatuli ook. In de tijd van Multatuli waren er vier miljoen Nederlanders, waarvan twee miljoen analfabeten. En van die twee miljoen die dus wel lezen en schrijven konden, ja daar kon eigenlijk alleen de bourgeois klasse las boeken, kocht boeken, enzovoort. Daar was ook in die tijd... alleen de mensen die belasting betaalden hadden stemrecht. Dat waren dus de mensen die het voor het zeggen hadden, die lazen boeken. Die hadden stemrecht, maar die dachten er niet over om iemand als Multatuli, die niet beleidvol konkelde en die zo nu en dan er maar uit wierp wat hem voor zijn lippen kwam, om die op de een of andere manier te helpen, of om hem enfin, hij had natuurlijk allerlei aspiraties waarom sommige mensen zeggen: Ja dat is wel een beetje te romantisch bedacht. Hij kon natuurlijk niet Napoleon de derde van Nederland worden. Dat is natuurlijk een beetje [...]. Maar ik bedoel... men had... die man die was toch op zijn plaats geweest in de volksvertegenwoordiging. Maar dat was voor hem niet mogelijk, want hij maakte het niemand naar de zin. Hij slaagde er niet in om een aantal mensen voldoende om hem als lid van de Tweede Kamer te kiezen naar de mond te praten om in de Tweede Kamer te komen. En dat vind ik wel een hele treurige omstandigheid. Want als je nagaat hoeveel nulliteiten er niet in allerlei parlementen zitten nietwaar, mensen die alleen met handig antichambrenen hier en daar en in de Kamer zitten en de presentiegelden in de zak steken en verder geen bek meer opendoen. Die komen wel in de kamer. En deze man, die wordt genoodzaakt als een zwerver te leven. Hij krijgt zelfs, dat wordt in mijn boek ook aangestipt. Tenslotte was hij geweldig financieel aan de grond, heeft toen aan zijn vriend, zogenaamde vriend Conrad Busken Huet gevraagd of hij niet een baantje voor hem had. Deze Conrad Busken Huet was toen hoofddirecteur van de *Oprechte Haarlemse Courant*. En in die jaren was Multatuli eigenlijk al ongeveer de beroemdste schrijver van Nederland, nietwaar? Zo een boek als *Max Havelaar*, dat was de gebeurtenis van de eeuw. Maar wat zei de directie van die *Oprechte Haarlemse Courant*: die meneer wil voor ons werken, nou die mag dan persberichtjes uit Duitsland sturen. Ik bedoel, dat is een onvoorstelbaar schandaal. Niemand, niemand was eigenlijk bereid om deze man een enigszins behoorlijk forum te geven. Terwijl die man toch belangrijke dingen te zeggen had. Zelfs als je het er niet mee eens was, dan kun je toch zeggen: het waren misschien onbelangrijke dingen, maar hij zei het dikwijls

in een amusante, of in ieder geval in een treffende vorm. Het was toch de moeite van... Het was toch een man die altijd de moeite van het aanhoren waard was. De meest bekrompen manier, werkelijk schandelijk hoor... het is echt, echt heel erg schandelijk, werd deze man tegengewerkt, Waar het maar kon. En dat is typisch... nou dat is dus wat ook de moderne democraten nog prachtig vinden nietwaar, want die zeggen ja kijk, iemand als Multatuli die had een hoop verbeelding, hij was een elitefiguur nietwaar en alles wat boven het verstand van een domme wielrenner gaat, dat mag niet in de krant komen, dus die man die kan in Duitsland zitten, die kan voor vijftig gulden per stukje kan hij de Rheinischen Beobachtung zitten schrijven.

V: Maar Douwes Dekker in de Kamer dat had toch betekend geen Multatuli in de literatuur?

H: Waarom niet? Dat is... Dat ben ik helemaal niet mee u eens. Dat had best gecombineerd kunnen worden. Dat zou zelfs schitterend geweest zijn als er behalve wat we nu al aan *Verzamelde Werken* van Multatuli hebben, als we dan ook een deel hadden met kamerredevoeringen. Dat zouden de enige leesbare kamerredevoeringen zijn die er ooit in Nederland gemaakt zijn.

(gelach)

V: Heb je daarbij ook niet als je zo een passage schrijft gedacht aan de moeilijkheden die jijzelf hebt meegemaakt tijdens jouw carrière zowel als schrijver als wetenschapsman?

H: Die zijn wel min of meer identiek, maar het verschil is natuurlijk dat ik ten eerste misschien... ja, ik heb mezelf... ik heb nooit zo negatief tegenover het schrijven gestaan als Multatuli. Ik heb er nooit van gedroomd om Napoleon ofzo iets te worden. Dus dat maakt het voor mij iets makkelijker, maar het is wel zo dat ik inderdaad op welke gebieden het ook mogelijk was ook ben tegengewerkt. Ik vind het bij wijze van spreken haast normaal. Maar het is van mij niet van zo ontzettend veel belang, omdat Multatuli juist eigenlijk zijn voornaamste troefkaart voor zijn eigen idee was zijn maatschappelijke actie, terwijl ik begonnen ben als schrijver en zal eindigen als schrijver. En, enigszins... ik bedoel, behalve dat heb ik... ben ik ook een tijd wetenschapsman geweest, maar, enfin. Het is droef natuurlijk dat het tot een einde gekomen is, maar het is niet iets waar ik dagelijks van wakker lig. Tenminste niet iets waar ik van wakker lig zolang ik niet zo financieel in de knoop raak als Multatuli in de knoop raakte.

V: Nee, misschien niet daarvan maar dan toch wel van al die tegenwerkingen die je hebt gehad. De belofte dat je een laboratorium zou krijgen als je benoemd werd enzo. En het niet krijgen van dat laboratorium, als je het kreeg dan weer tegenwerking van collega's enzo.

H: Jaja, maar ja... goed, dat is voor mij heel nuttig geweest, dat heeft mij geholpen bij het schrijven van dit boek over Multatuli, omdat ik dus zie hoe de tegenwerking, het mechanisme, het mechaniek van de tegenwerking van mensen die eigenlijk uit zichzelf niks presteren, maar alleen een figuur zijn of een functie hebben door solidariteit van andere nulliteiten. Het heeft mij goed inzicht gegeven in de manier waarop Multatuli tegengewerkt werd.

V: En dat vacuüm dat Multatuli constateerde in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw, dat heb jij ook geconstateerd in de literatuur die je beschreven hebt in *Mandarijnen op zwavelzuur*. Daar komt ergens het zinnetje in voor: Het lijkt op vechten in de jungle en dan denk ik ergens aan een passage die je geloof ik in een van je essays hebt gesteld dat literatuur schrijven in Nederland ook zo iets is als fietsen in het oerwoud.

H: Ja zo iets, het schaatsrijden in het oerwoud. Het is natuurlijk geen toeval dat schaatskampioenen dat zijn altijd Noren of Nederlanders misschien nog. Of een Amerikaan, maar waarschijnlijk worden in Congo ofzo, of in Zaïre, worden misschien ook wel eens mensen

geboren die geweldig geschikt zouden zijn om kampioen schaatsenrijden te worden, maar enfin, het klimaat is er niet naar, dus ze worden het niet. En dat is wat literatuur betreft is dat in Nederland ook wel min of meer het geval. En zeker ook in Multatuli's tijd, want Multatuli had natuurlijk voor zich het voorbeeld van Frankrijk. Hij kende redelijk goed Frans en hij wist wat voor mogelijkheden een schrijver in Frankrijk had. En een figuur waar hij waarschijnlijk ook wel eens met een... uit zijn ooghoeken naar gekeken heeft was Victor Hugo. Victor Hugo was de *paire de France*, was een man van een geweldige politieke aanhang. En bovendien ook nog een groot schrijver. En bovendien ook een man met een zeer kwestieus persoonlijk leven. Maar dat passeerde daar allemaal. Nu moet ik wel zeggen dat ik dat als ik Multatuli vergelijk met Victor Hugo. Dat ik dan wel vind dat Multatuli van die twee verreweg de sympathiekste is, want Victor Hugo was natuurlijk ook een handige man. Ook in Frankrijk moet je om het in de politiek tot iets te brengen moest je in die tijd een handige man wezen. Maar Multatuli was geen handige man. Eigenlijk, als hij handig wilde wezen, was hij ook nog op een ontroerende manier onhandig.

VERANTWOORDING, BIBLIOGRAFIE EN NOTEN

VERANTWOORDING

Verantwoording van het corpus

Hermans heeft enkele essays gewijd aan Multatuli. Deze heb ik integraal overgenomen in het corpus. Het zijn de essays: 'Pionier in het vacuüm' (1950), 'Hotel Multatuli' (1963) en 'Multatuli's portretten' (1978).

Hermans' fascinatie voor Multatuli culmineert in de biografie *De raadselachtige Multatuli* (1976). Deze publicatie is niet opgenomen in het corpus. De tweede druk van de biografie (1987) is wel opgenomen in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren en aldaar raadpleegbaar.

Naast de publicaties die Hermans geheel heeft gewijd aan Multatuli, noemt hij hem terloops talloze malen in andere publicaties. Hiervan noem ik alle vindplaatsen in de werken *Mandarijnen op zwavelzuur* en *Het sadistische universum*. Bij *Mandarijnen op zwavelzuur* heb ik één uitzondering gemaakt. De laatste tekstplaats in het artikel 'Snerpende kritiek' zal tevergeefs gezocht worden in de *Mandarijnen*. De tekstplaats komt echter wel voor in de originele versie van het artikel dat in 1946 verscheen in *Criterium*. In het hoofdstuk 'De functie van kritiek in de literatuur' (p. 22) geef ik een analyse van deze herschreven passage, vandaar dat ik de tekstplaats toch heb opgenomen in het corpus.

Naast publicaties waarin Hermans Multatuli noemt, laat Hermans Multatuli's naam ook menigmaal vallen in zijn brieven en in interviews.

Citaten uit de briefwisseling zijn afkomstig uit de recentelijk gepubliceerde briefwisselingen tussen Hermans en Gerard Reve en tussen Hermans, Rudy Kousebroek en Ethel Portnoy.¹⁶⁵ Hierbij heb ik niet alleen de tekstplaatsen waar Hermans aan het woord is over Multatuli opgenomen, maar voor een compleet beeld van de interactie tussen de briefschrijvers heb ik ook de tekstplaatsen waarin de anderen Multatuli noemen opgenomen.

Voor de tekstplaatsen uit interviews met Hermans heb ik gebruik gemaakt van de bundel *Scheppend nihilisme* van Frans Janssen.¹⁶⁶ Een uitzondering hierop is het radio-interview uit 1976 over *De raadselachtige Multatuli* tussen Freddy de Vree en Hermans dat ik in transcriptie heb opgenomen.

Bij de transcriptie van het radio-interview moet ik een aantal kanttekeningen maken:

Ik heb gebruik gemaakt van het audiobestand van het interview dat online beschikbaar is op de site van het Willem Frederik Hermans Instituut.

Om anakoloeten zo veel mogelijk te voorkomen heb ik zelfgeïnitieerde verbeteringen en herformuleringen en het verbeterde stilzwijgend verwijderd

In de transcriptie heb ik stopwoorden tussen zinnen (als 'hè' en 'nou') weggelaten.
Betekenisloze of onbedoelde woordherhalingen heb ik eveneens weggelaten.
Ik heb zo goed als mogelijk interpunctie aangebracht in de continue stroom tekst waar het interview uit bestaat.
Onverstaanbare fragmenten heb ik gemarkeerd met vierkante haken met puntjes ertussen ([...]).

Wijzigingen:

Op p. 77, *D* (hoofdletter) i.p.v. *d* (kleine letter)
Op p. 80, *opstaande* i.p.v. *opstaand*

BIBLIOGRAFIE

Anoniem 1976A: (anoniem), 'Een beslagen spiegeltje in een apenhok'. In: *De Waarheid*, 29-05-1976.

Anoniem 1976B, (anoniem) 'Hermans schrijft over zichzelf in zijn biografie van Multatuli'. In: *Amersfoortse courant*, 3 juli 1976.

Anoniem 1976C: P.M., 'Een meesterlijke vertaling van Multatuli's leven'. In: *Leidsch Dagblad*, 26-06-1976.

Blokker 1976: Jan Blokker, 'Hermans over Multatuli: het raadsel van een wonderkind en de total loss'. In: *De Volkskrant*, 12-06-1976.

Boltendal 1976: Rudi Boltendal, 'Levensverhaal van Multatuli lijkt wat op zelfportret van W.F. Hermans'. In: *Leeuwarder Courant*, 10 juli 1976.

Van Boven en Kemperink 2006, Erica van Boven en Mary Kemperink, *Literatuur van de moderne tijd; Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19de en 20e eeuw*. Uitgeverij Coutinho, Muiderberg 2006.

Bulter 1976: Willem Bulter, 'Multatuli blijft ook in boek W.F. Hermans een raadsel'. In: *Tubantia*, 28-05-1976.

Dinaux, C.J.E., 'De acacia's van Hermans schreiden vergeefs: het woord is aan de wrok'. In: *Haarlems dagblad*, (2 februari 1952).

Dubois 1976: Pierre H. Dubois, 'Levenslot en werk van Multatuli'. In: *Het Vaderland*, 10-07-1976.

Endt 1990: Enno Endt, *Het festijn van Tachtig; De vervulling van heel groote dingen scheen nabij*. Nijgh & van Ditmar, Amsterdam, 1990.

Fontijn 1992: Jan Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*. HES Uitgevers, Utrecht 1992.

Francken 1990: Eep Francken, *De veelzinnige muze van E. Douwes Dekker*. Amsterdam 1990.

Gracian 1990: Baltasar Gracián, *Handorakel en kunst van de voorzichtigheid*. Vert. en van een nawoord voorzien door Theo Kars. Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 1990.

Grijs 1987: Piet Grijs, 'De raadselachtige biografie van Multatuli'. In: *De Volkskrant*, 03-04-1987.

Hazeu 1976: Wim Hazeu, 'Hermans schrijft over Hermans en Multatuli'. In: *Rotterdams Nieuwsblad*, 24-06-1976.

Hermans 1946: Willem Frederik Hermans, 'Snerpende critiek'. In: *Criterion* 1946.

Hermans 1950: Willem Frederik Hermans, 'Pionier in het vacuum'. In: *Multatuli*, G.A. Van Oorschot, 1950.

Hermans 1951: Willem Frederik Hermans, *Ik heb altijd gelijk*. G.A. Van Oorschot, 1951.

Hermans 1958: Willem Frederik Hermans, *De donkere kamer van Damocles*. G.A. Van Oorschot, 1958.

Hermans 1964A: Willem Frederik Hermans, *Mandarijnen op zwavelzuur*, [1^e dr. 1964], Thomas Rap, Amsterdam 2^e druk, 1969.

Hermans 1964B: Willem Frederik Hermans, *Het sadistische universum*, [1^e dr. 1964], De Bezige Bij, Amsterdam, 10^e dr. 1974.

Hermans 1976: Willem Frederik Hermans, *De raadselachtige Multatuli*, [1^e dr. 1976], Uitgeverij Boelen, Amsterdam 1976.

Hermans 2002: *Het grote medelijden; verzamelde novellen*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2002.

Hermans en Reve 2008: Willem Frederik Hermans en Gerard Reve (red. Nop Maas, Willem Otterspeer), *Verscheur deze brief, ik vertel te veel*, 2008.

Huibers en de Vries 2009: Lisette Huibers & Sander de Vries, *Persoonlijkheid tussen persoonlijkheden; De persoonlijkheid van Hermans, zijn vijanden, zijn voorbeelden en zijn personages bekeken vanuit het enneagram*, Utrecht, juni 2009.

Huisman 1976: J. Huisman, 'Vreemde mensen krijgen geen been aan de grond'. In: *Het Vaderland*, 03-06-1976.

Janssen 1979: Frans A. Janssen, *Scheppend Nihilisme; Interviews met Willem Frederik Hermans*, Loeb & van der Velden uitgevers, Amsterdam, 1979.

Jongstra 1987: Atte Jongstra, 'Het gelijk van Hermans is zuur en zeurderig'. In: *Het Parool*, 27-03-1987.

Jongstra 1988: Atte Jongstra, 'Willem Frederik Hermans als Multatuli-polemist'. In: *Vrij Nederland*, 16-03-1988.

Leistra 1987: Gerlof Leistra, 'W.F. Hermans over Multatuli: raadsels en herkenning'. In: *Provinciale Zeeuwse Courant*, 21-03-1987

Van der Meulen 2002: Dik van der Meulen, *Multatuli; leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. Uitgeverij SUN, Nijmegen, 2002.

Multatuli 1860, Multatuli, (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker), *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij [door] Multatuli: historisch-kritische uitgave*. 2 Dln (dl. 1: Tekst; dl. 2: Apparaat en commentaar). Ed. A. Kets-Vree. Assen enz. 1992.

Multatuli 1862, Multatuli, (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker) *Ideën. Dl I*. G.L. Funke, 6^e druk, Amsterdam 1879.

Multatuli 1864, Multatuli (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker) *Ideën. Dl II*. G.L. Funke, 6^e druk, Amsterdam 1880.

Multatuli 1950, Multatuli, (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker), *Woutertje Pieterse*. Ed. G. Stuiveling. Amsterdam 1950.

Multatuli 2008, Multatuli (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker), samengesteld door August Hans den Boef en Kees Snoek, *Oh God, er is geen God!* Van Genneep, Amsterdam 2008.

Nies 1976: Jan Nies, 'W.F. Hermans in biografie: Multatuli was niet tegen kolonialisme'. In: *Het Binnenhof*, 03-06-1976.

Nuis 1976: Aad Nuis, 'De raadselachtige Multatuli: de waterpolo-trucs van W.F. Hermans'. In: *Haagse Post*, 22-05-1976.

Oversteegen 1987: J.J. Oversteegen, *De redelijke natuur; Multatuli's literatuuroppvatting*. Utrecht 1987.

Peeters 1976: Carel Peeters, 'Multatuli's kapitaal: zonder Multatuli blijft Douwes Dekker een raadsel'. In: *Vrij Nederland*, 29-05-1976.

Pieterse 2008: Saskia Pieterse, *De buik van de lezer; over spreken en schrijven in Multatuli's ideeën*. Uitgeverij Vantilt, Nijmegen, 2008.

Raat 1989: G.F.H. Raat, "'Een ongelukkig bijzonder man"; Multatuli bij Hermans'. In: Kees Fens & Hugo Verdaasdonk (red.), *Op eigen gronden; opstellen aan Prof. Dr. J.J. Oversteegen ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar theoretische Literatuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Utrecht*. Utrecht, 1989.

Reinders 1976: P.M. Reinders, 'Het raadsel van Multatuli'. In: *NRC Handelsblad*, 28-05-1976.

Reinders 1987: P.M. Reinders, 'De laatste wil van de schrijver'. In: *NRC Handelsblad*, 24-04-1987.

Ruiter en Smulders 1995: Frans Ruiter en Wilbert Smulders, *De literaire magneet; Essays over Willem Frederik Hermans en de moderne tijd*. De Bezige Bij, Amsterdam 1995.

Ruiter en Smulders 1996: Frans Ruiter en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840 – 1990*. De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 1996.

De Schutter 1987: Freddy de Schutter, 'Max Havelaars levensloop: W.F. Hermans, speurder'. In: *De Standaard*, 02-05-1987.

Sitniakowsky 1987: Ivan Sitniakowsky, 'Multatuli was een kind in de zonde'. In: *De Telegraaf*, 15-05-1987.

Van Straten 1976A: Hans van Straten, 'Het verwarde leven van Multatuli helder samengevat'. In: *Utrechts Nieuwsblad*, 29-05-1976.

Van Straten 1976B: Hans van Straten, 'Hermans port discussie rond Douwes Dekker op'. In: *Haarlems Dagblad*, 12-06-1976.

Van 't Veer 1976: Paul van 't Veer, 'Hermans' Multatuli-studie: stimulerend'. In: *Het Parool*, 22-05-1976.

Verhaar 1976: Herman Verhaar, 'W.F. Hermans maakt een raadsel van Multatuli'. In: *De nieuwe Linie*, 09-06-1976.

Visser 1987: Christiaan Visser, 'De ene grote Nederlandse schrijver over de andere: Multatuli en Hermans hebben zeer veel gemeen'. In: *Leidsch Dagblad*, 14 april 1987.

Van Vliet 1987: H.T.M. van Vliet, 'Ook Hermans levert geen gezaghebbende en definieve editie van Max Havelaar: Max Havelaar ingeleid en geannoteerd door W.F. Hermans'. In: *Vrij Nederland*, 04-04-1987.

De Vries 1987/88: R.D. de Vries, 'Multatuli: schrijver tegen wil en dank'. In: *Spektator* 17 (1987/88), p. 99-104.

Van der Woud 2006: Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld; het ontstaan van het moderne Nederland*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, [1^e druk 2006], 6^e druk 2007.

Van der Woude 1976: Johan van der Woude, '100-jarige strijd om de raadselachtige Multatuli kan opnieuw opklaaien'. In: *Nieuwsblad van het Noorden*, 28-05-1976.

NOTEN

¹ Hermans 1964B (SU), p. 38-39

² Zo lezen we achterin Hermans 1964B (SU), p. 196.

³ Hermans publiceerde over Focquenbroch de bloemlezing *Focquenbroch. Bloemlezing uit zijn lyriek* (1946). Over De Sade heeft hij geschreven in 'Het sadistische universum' in de gelijknamige essaybundel (1964). Over Hermans' interesse in Céline heeft Jeroen Steenbakkers het essay 'Hermans en Celine' gepubliceerd in de bundel *De literaire magneet; Essays over Willem Frederik Hermans en de moderne tijd* (samengesteld door Frans Ruiters en Wilbert Smulders), p. 38-65. De filosofie van Wittgenstein komt terug in 'Wittgenstein's levensvorm' in *Het sadistische universum*, in 'Leven van Wittgenstein' in *Het sadistische universum 2; Van Wittgenstein tot Weinreb*, in de publicatie *Wittgenstein in de mode en Kazemier niet* (1967), Hermans' vertaling van Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus* (1975) en in de verzamelde essays over Wittgenstein van Hermans in *Wittgenstein* (1990). In het grootste gedeelte van *Het sadistische universum 2* gaat Hermans tekeer tegen Weinreb. Morriën en andere Mandarijnen ontgelden het voornamelijk in *Mandarijnen op zwavelzuur*.

⁴ Hermans 1964B, p. 39

⁵ Francken, 1990, p. 8

⁶ Fontijn 1992, p. 70

⁷ Fontijn 1992, p. 71-73

⁸ Fontijn 1992, p. 76

⁹ Fontijn 1992, p. 77

¹⁰ Fontijn 1992, p. 80-82

¹¹ Fontijn 1992, p. 87

¹² Fontijn 1992, p. 89

¹³ Fontijn 1992, p. 87

¹⁴ Fontijn 1992, p. 91

¹⁵ Hermans 1976, p. 5

¹⁶ Raat 1989

¹⁷ Raat 1989, p. 134

¹⁸ Raat 1989, p. 133

¹⁹ Raat 1989, p. 133

²⁰ Raat 1989, p. 135

²¹ Raat 1989, p. 141, verg. 138

²² Raat 1989, p. 138

²³ *De raadselachtige Multatuli* is te vinden op de URL www.dbnl.org.

²⁴ Hermans 1950, p. 27

²⁵ Hermans 1950, p. 28

-
- ²⁶ Hermans 1950, p. 28
- ²⁷ Hermans 1950, p. 28-29
- ²⁸ Pieterse 2008, p. 42-45
- ²⁹ Multatuli 1864, p. 1
- ³⁰ Ruiter en Smulders 1996, p. 60
- ³¹ Ruiter en Smulders 1996, p. 93
- ³² Ruiter en Smulders 1996, p. 94-95
- ³³ Hermans 1950, p. 28-29
- ³⁴ Hermans 1964A, p. 10
- ³⁵ Hermans 1964A, p. 13
- ³⁶ Hermans 1946, p. 705
- ³⁷ Hermans 1964A, p. 13 ('Snerpende kritiek')
- ³⁸ Multatuli 1862, p. 13
- ³⁹ Multatuli 1862, p. 11
- ⁴⁰ Hermans 1950, p. 31
- ⁴¹ Janssen 1979, p. 45. In Hans Sleutelaar en Piet Calis, 'Gesprek met dr. Willem Frederik Hermans' (1962).
- ⁴² Janssen 1979, p. 333. In: Willem M. Roggeman, 'Gesprek met Willem Frederik Hermans', (1978).
- ⁴³ Ruiter en Smulders 1996, p. 93
- ⁴⁴ Multatuli 1873, 100-101, VW II, 261, geciteerd uit Pieterse 2008, p. 14
- ⁴⁵ Hermans en Reve 2008, blz. 227
- ⁴⁶ Janssen 1979, p. 39. In 'Al pratende met Willem Frederik Hermans' (1952) met G.H. 's-Gravesande
- ⁴⁷ Hermans 1964B, p. 107-108 ('Experimentele romans')
- ⁴⁸ Hermans 1964B, p. 108 ('Experimentele romans')
- ⁴⁹ Hermans 1964B, p. 106 ('Experimentele romans')
- ⁵⁰ Hermans 1964B (SU), p. 39
- ⁵¹ Hermans 1950, p. 29
- ⁵² Radio-interview met Freddy de Vree
- ⁵³ Hermans 1976, p. 26
- ⁵⁴ Hermans 1976, p. 95
- ⁵⁵ Hermans 1976, p. 181
- ⁵⁶ Ruiter en Smulders 1995
- ⁵⁷ Ik citeer uit het artikel 'Willem Frederik Hermans en het nihilisme in de Nederlandse literatuur', door Frans Ruiter. De betreffende woorden heeft hij ontleend aan J. Goudsblom in *Nihilisme en cultuur* (Amsterdam 1960, p. 8)
- ⁵⁸ Ruiter en Smulders 1995, p. 24
- ⁵⁹ Ruiter en Smulders 1995, p. 29
- ⁶⁰ Ruiter en Smulders 1995, p. 29
- ⁶¹ Janssen 1979, p. 34-35. In 'Al pratende met Willem Frederik Hermans' (1952) met G.H. 's-Gravesande

⁶² Voor *Ik heb altijd gelijk* licht Hermans dit standpunt nog toe in het artikel 'Polemisch Mengelwerk' in *Mandarijnen op zwavelzuur*. Hij merkt op dat Lodewijk constant met twee maten meet, om zichzelf altijd (geforceerd) via de ene of de andere maatstaf gelijk te kunnen geven. Hiermee wordt geïmpliceerd dat hij juist geen gelijk heeft.

⁶³ Met name Oversteegen 1979, Francken 1990 en Pieterse 2008 (voor Multatuli) en Glaudemans 1990 (voor Hermans) zijn van belang met betrekking tot dit onderwerp.

⁶⁴ Hermans en Reve 2008, blz. 86 (een brief van Reve aan Hermans, gedateerd 28 januari 1952)

⁶⁵ Hermans en Reve 2008, blz. 199 (een brief van Reve aan Hermans, gedateerd 15 maart 1956)

⁶⁶ Hermans en Reve 2008, p. 98, (een brief van Hermans aan Reve, gedateerd 19 augustus 1965)

⁶⁷ Janssen 1979, p. 44. In Hans Sleutelaar en Piet Calis, 'Gesprek met dr. Willem Frederik Hermans' (1962).

⁶⁸ Hermans 1964A, p. 129

⁶⁹ Hermans 1964A, p. 223

⁷⁰ Hermans 1964A, p. 134 ('Polemisch mengelwerk')

⁷¹ Glaudemans 1990, p. 166-167

⁷² Hermans 1976, p. 16

⁷³ Raat 1989, p. 132

⁷⁴ Hermans 1976, p. 8

⁷⁵ In de recente Multatulibiografie van Van der Meulen (2002) wordt veel meer aandacht besteed aan Multatuli's jeugd. Meer dan honderd pagina's op een totaal van bijna duizend.

⁷⁶ Francken 1990, p. 15-76

⁷⁷ Hermans 1976, p. 11

⁷⁸ Hermans 1976, p. 10

⁷⁹ Hermans 1976, p. 13

⁸⁰ Hermans 1976, p. 15

⁸¹ Hermans 1976, p. 18

⁸² Hermans 1976, p. 26

⁸³ Hermans 1976, p. 118, 147

⁸⁴ Hermans 1976, p. 28

⁸⁵ Hermans 1976, p. 90

⁸⁶ Hermans 1976, p. 139

⁸⁷ Hermans 1976, p. 92

⁸⁸ Multatuli 1862, p. 5

⁸⁹ Hermans 1976, p. 95

⁹⁰ Hermans 1976, p. 167

⁹¹ Hermans 1976, resp. p. 104 en 173-181

⁹² Hermans 1976, p. 34

⁹³ Hermans 1976, p. 113

⁹⁴ Hermans 1976, p. 26

⁹⁵ Hermans 1976, p. 141

⁹⁶ Hermans 1976, p. 95-96

⁹⁷ Hermans 1976, p. 18

-
- ⁹⁸ resp. Hermans 1958 en Hermans 1951
- ⁹⁹ Hermans 2002
- ¹⁰⁰ Hermans 1951, p. 145
- ¹⁰¹ Hermans 1976, p. 80
- ¹⁰² Pieterse 2009, p. 300-302
- ¹⁰³ Over de band tussen Multatuli en zijn publiek, zie Pieterse 2008, p. 41-82. Over de band tussen Hermans en zijn publiek, zie Glaudemans 1990, p. 155-168.
- ¹⁰⁴ Hermans 1976, p. 78
- ¹⁰⁵ Hermans 1976, p. 78
- ¹⁰⁶ Hermans 1976, p. 35
- ¹⁰⁷ Multatuli 1879, p. 11 (*Ideën 1*)
- ¹⁰⁸ Pieterse 2009, p. 111-114
- ¹⁰⁹ Multatuli 1860, p. 203 (*Max Havelaar*)
- ¹¹⁰ Multatuli, 1879, p. 5 (*Ideën 1*)
- ¹¹¹ Voor de literatuuropvattingen en het wereldbeeld van Hermans, zie Glaudemans 1990.
- ¹¹² Hermans 1976, p. 42-43
- ¹¹³ Hermans 1976, p. 5
- ¹¹⁴ Hermans 1976, p. 74
- ¹¹⁵ Hermans 1976, p. 104
- ¹¹⁶ De passage wordt bekritiseerd door onder anderen Anoniem 1976, Leistra 1987 en Blokker 1976. Zij menen in deze passage een bewijs te hebben gevonden voor de partijdigheid van Hermans, hij zou Multatuli slechts gebruiken als 'kapstok' voor zijn eigen denkbeelden. Ook Van Straten haalt de passage aan (Van Straten 1976B), maar hij is positiever. Hij onderkent dat in deze passage Hermans aan het woord is niet slechts over Multatuli, maar ook over zichzelf, maar meldt ook dat er in de rest van de biografie vergeefs wordt gezocht naar verbanden tussen Multatuli en Hermans. Zelf ben ik van mening dat deze passage niet voldoende is om aan te nemen dat Hermans de hele biografie heeft gebruikt om zijn eigen denkbeelden tentoon te spreiden.
- ¹¹⁷ Radio-interview met Freddy de Vree
- ¹¹⁸ Radio-interview met Freddy de Vree
- ¹¹⁹ Hermans 1976, p. 137
- ¹²⁰ Hermans 1964A, p. 10
- ¹²¹ Hermans 1946, p. 705. N.B. Deze tekst komt niet voor in de versie van het artikel in *Mandarijnen op zwavelzuur*.
- ¹²² Hermans 1964A, p. 16
- ¹²³ Hermans 1964A, p. 41
- ¹²⁴ Hermans 1964A, p. 49
- ¹²⁵ Hermans 1964A, p. 65
- ¹²⁶ Hermans 1964A, p. 129
- ¹²⁷ Hermans 1964A, p. 134 ('Polemisch mengelwerk')
- ¹²⁸ Hermans 1964A, p. 136
- ¹²⁹ Hermans 1964A, p. 139
- ¹³⁰ Hermans 1964A, p. 201

- ¹³¹ Hermans 1964A, p. 223
- ¹³² (Noot van Hermans) Zie: P. Spigt, *De ballingschap van Multatuli*, Laren, z.j.
- ¹³³ (Noot van Hermans) *Brieven van Multatuli aan Mr Carel Vosmaer, R.J. Kallenberg van den Bosch en Dr Vitus Bruinsma*, naar het oorspronkelijke uitgegeven door Dr Julius Pee, Rotterdam 1942.
- ¹³⁴ (Noot van Hermans) Sigm. Freud, *Gesammelte Werke*, dl VII, p. 20, dl XIII, p. 381, London 1941.
- ¹³⁵ (Noot van Hermans) R. Nieuwenhuys.
- ¹³⁶ Hermans 1964B (SU), p. 101
- ¹³⁷ Hermans 1964B (SU), p. 101
- ¹³⁸ Hermans 1964B, p. 106 ('Experimentele romans')
- ¹³⁹ Hermans 1964B (SU), p. 120
- ¹⁴⁰ Hermans 1964B (SU), p. 188
- ¹⁴¹ Hermans 1964B (SU), p. 196
- ¹⁴² Hermans en Reve 2008, p. 86
- ¹⁴³ Hermans en Reve 2008, p. 141
- ¹⁴⁴ Hermans en Reve 2008, p. 144
- ¹⁴⁵ Hermans en Reve 2008, p. 199
- ¹⁴⁶ Hermans en Reve 2008, p. 227
- ¹⁴⁷ Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 25
- ¹⁴⁸ Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 65. (Hermans gaat hier niet op in.)
- ¹⁴⁹ Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 98
- ¹⁵⁰ Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 143
- ¹⁵¹ Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 148
- ¹⁵² Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 204. (Hermans gaat hier niet op in.)
- ¹⁵³ Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009, p. 363
- ¹⁵⁴ Janssen 1979, p. 34-35. In 'Al pratende met Willem Frederik Hermans' (1952) met G.H. 's-Gravesande.
- ¹⁵⁵ Janssen 1979, p. 39. In 'Al pratende met Willem Frederik Hermans' (1952) met G.H. 's-Gravesande.
- ¹⁵⁶ Janssen 1979, p. 44. In Hans Sleutelaar en Piet Calis, 'Gesprek met dr. Willem Frederik Hermans' (1962).
- ¹⁵⁷ Janssen 1979, p. 45. In Hans Sleutelaar en Piet Calis, 'Gesprek met dr. Willem Frederik Hermans' (1962).
- ¹⁵⁸ Janssen 1979, p. 51. In Hans Sleutelaar, Hans Verhagen en C.B. Vaandrager, 'Zelfportret van Willem Frederik Hermans' (1963).
- ¹⁵⁹ Janssen 1979, p. 104. In: Trino Flothuis, 'Interview' (1966).
- ¹⁶⁰ Janssen 1979, p. 227. In: Ischa Meijer, 'Het enige geluk is geluk in de slavernij', (1970).
- ¹⁶¹ Janssen 1979, p. 262. In: Marja Roscam Abbing, 'Heilig verklaarde fopspenen', (1971).
- ¹⁶² Janssen 1979, p. 298-299. In: Judy van Emmerik, 'Prachtig, prachtig, dat Oedipusverhaal', (1978).
- ¹⁶³ Janssen 1979, p. 333. In: Willem M. Roggeman, 'Gesprek met Willem Frederik Hermans', (1978).

¹⁶⁴ Janssen 1979, p. 14. In een interview van Frans A. Janssen (1979).

¹⁶⁵ Respectievelijk Hermans en Reve 2008 en Hermans, Kousebroek en Portnoy 2009.

¹⁶⁶ Janssen 1979

